

Llengua & Literatura

Revista anual
de la Societat Catalana
de Llengua i Literatura
(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)

35
2025

<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>

ISSN (ed. impresa): 0213-6554 / ISSN (ed. electrònica): 2013-9527

Institut
d'Estudis
Catalans

Llengua & Literatura

Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura

(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)

Director: Daniel Casals (UAB).

Secretari: Arnau Vives (UIB).

Consell de redacció: August Bover (UB/IEC), Rosanna Cantavella (UV/Clare Hall, University of Cambridge), Josep M. Domingo (UB), Manuel Llanas (UVic), Josep Moran (UB/IEC), Gemma Rigau (UAB/IEC), Mila Segarra (UAB/IEC), Caterina Valriu (UIB), Anna Maria Villalonga (UB).

Comitè assessor: Lola Badia (UB), Glòria Casals (UB), Francesc Foguet (UAB), Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum), Joseph Gulsoy (University of Toronto/IEC), Joan Martí (URV/IEC), Joan Mas i Vives (UIB/IEC), Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino/IEC), Joan Anton Rabella (IEC), Beatrice Schmid (Universität Basel/IEC), Max Wheeler (University of Sussex/IEC), Marie-Claire Zimmermann (Université Paris Sorbonne - Paris IV).

Membres traspassats: Antoni M. Badia i Margarit (UB/IEC), Alberto Blecua (UAB), Jordi Carbonell (Università degli Studi di Cagliari/IEC), Germà Colón (Universität Basel/IEC), Josep Massot i Muntaner (IEC), Joaquim Molas (UB/IEC), Martí de Riquer (UB), Amadeu Soberanas (UAB), Giuseppe Tavani (Università di Roma - La Sapienza/IEC), Curt Wittlin (University of Saskatchewan/IEC).

Llengua & Literatura

Director: Daniel Casals (UAB).

Secretari: Arnau Vives (UIB).

Consell de redacció: August Bover (UB/IEC), Rosanna Cantavella (UV/Clare Hall, University of Cambridge), Josep M. Domingo (UB), Manuel Llanas (UVic), Josep Moran (UB/IEC), Gemma Rigau (UAB/IEC), Mila Segarra (UAB/IEC), Caterina Valriu (UIB), Anna Maria Villalonga (UB).

Comitè assessor: Lola Badia (UB), Glòria Casals (UB), Francesc Foguet (UAB), Roger Friedlein (Ruhr-Universität Bochum), Joseph Gulsoy (University of Toronto/IEC), Joan Martí (URV/IEC), Joan Mas i Vives (UIB/IEC), Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino/IEC), Joan Anton Rabella (IEC), Beatrice Schmid (Universität Basel/IEC), Max Wheeler (University of Sussex/IEC), Marie-Claire Zimmermann (Université Paris Sorbonne - Paris IV).

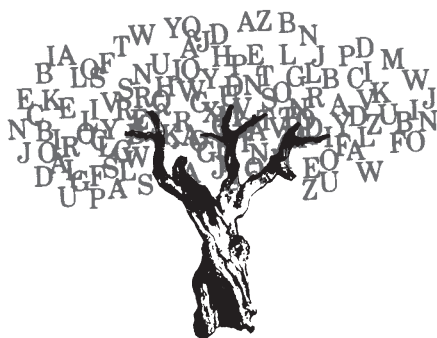
Membres traspassats: Antoni M. Badia i Margarit (UB/IEC), Alberto Blecu (UAB), Jordi Carbonell (Università degli Studi di Cagliari/IEC), Germà Colón (Universität Basel/IEC), Josep Massot i Muntaner (IEC), Joaquim Molas (UB/IEC), Martí de Riquer (UB), Amadeu Soberanas (UAB), Giuseppe Tavani (Università di Roma - La Sapienza/IEC), Curt Wittlin (University of Saskatchewan/IEC).

Objectius i temàtica

L&L: *Llengua & Literatura* és la revista anual que des de 1986 publica la Societat Catalana de Llengua i Literatura (SCLL), filial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) adscrita a la Secció Filològica. Josep Massot i Muntaner n'ha estat el primer director (1986-2009). *L&L* s'ofereix com a eina al servei dels estudiosos i professionals de la docència i la recerca en llengua i literatura catalanes. Aplega estudis, edicions, materials, ressenyes de publicacions relatives a aquest camp del coneixement, qualsevol que en sigui l'especialitat, i cròniques sobre les activitats (col·loquis, commemoracions, etc.) que s'hi vinculen. Sotmet els treballs publicats a un procés d'avaluació extern i anònim.

Política d'accés lliure

L&L es publica en versió electrònica (<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>) al sistema de revistes en obert (Open Journal System) de l'IEC. L'accés als seus continguts és lliure i immediat, abans que siguin publicats en paper, basant-se en el principi que el fet de posar la recerca a disposició del públic de manera gratuïta afavoreix l'intercanvi global de coneixement.

Llengua & Literatura

Revista anual de la Societat Catalana
de Llengua i Literatura

(filial de l'Institut d'Estudis Catalans)

35

2025

<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>

ISSN (ed. impresa): 0213-6554
ISSN (ed. electrònica): 2013-9527

Aquesta revista és accessible en línia des de les pàgines
<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL> i <https://publicacions.iec.cat>

Disseny de la coberta: Ferran Cartes

© els autors dels treballs
© 2025, Societat Catalana de Llengua i Literatura,
filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona
Tf.: +34 93 552 91 04
Fax: +34 93 270 11 80
scll@iec.cat

Compost per Fotoletra, SL
Imprès a Service Point FMI, SA

ISSN (ed. electrònica): 2013-9527
ISSN (ed. impresa): 0213-6554
Dipòsit Legal: B 42845-1987

Els continguts de LLENGUA & LITERATURA estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text o en el material gràfic— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya (by-nc-nd) de Creative Commons, el text complet de la qual es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>. Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

ESTUDIS I EDICIONS

ROC CHABÀS I L'ARXIU DE L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA

*ROC CHABÀS AND THE ARXIU DE L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR
DE CATALUNYA*

JOAN BORJA I SANZ

Universitat d'Alacant, Dept. de Filologia Catalana
Campus de Sant Vicent del Raspeig, 03690 Sant Vicent del Raspeig
965902309

joan.borja@ua.es

ORCID ID: 0000-0001-6530-5946

Resum

En aquest article tractem una de les dimensions potser més desconegudes de l'obra de l'arxiver, historiador i erudit de Dénia Roc Chabàs Llorens (1844-1912), com és la de la contribució als estudis del folklore valencià durant l'etapa de Renaixença i Romanticisme (1873-1912), a partir de l'exhumació, la transcripció i l'estudi de diferents documents fins ara inèdits que el canonge valencià va trametre al poeta, bibliògraf, lingüista i folklorista mallorquí Marià Aguiló i Fuster.

Paraules clau

Roc Chabàs, etnopoètica, folklore valencià, Marià Aguiló, Obra del Cançonner Popular de Catalunya

Abstract

In this paper we examine one of the perhaps most unknown dimensions of the work of Roc Chabàs Llorens (1844-1912), the archivist, historian and scholar from Dénia. They include his contribution to studies of Valencian folklore during the period of 'Renaissance and Romanticism' (1873-1912), based on the exhumation, transcription and study of various unpublished documents that the Valencian canon sent to Marià Aguiló i Fuster, the Mallorcan poet, bibliographer, linguist and folklorist.

Key Words

Roc Chabàs, ethnopoetics, Valencian folklore, Marià Aguiló, Obra del Cançonner Popular de Catalunya

Tal com Josep Massot i Muntaner va observar en l'*Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* (MASSOT 1993), en la sèrie A —els anomenats «Materials Aguiló»— es conserva una carta de l'historiador de Dénia Roc Chabàs Llorens adreçada al poeta i erudit mallorquí Marià Aguiló i Fuster. La missiva, datada el 21 de gener de 1889, és acompanyada per un conjunt de documents manuscrits del mateix Chabàs que ofereixen un positiu interès etnopoètic. Es tracta d'uns documents fins ara inèdits que aporten, sens dubte, una llum reveladora i noves claus interpretatives per a l'estudi d'un vessant fins ara poc o gens conegut en l'obra de Roc Chabàs: el de l'estudi del folklore. I això en un moment crucial en què encara no se n'havia produït la «institucionalització» o «el tractament del folklore com a disciplina» (VIDAL 2020: 63-147) en el marc del context cultural valencià. La carta en qüestió, redactada en castellà, es conserva en la camisa 23-XIII dels referits «Materias Aguiló» i és acuradament descrita en l'*Inventari* de Massot:¹

23-XIII. Camisa recent. Conté una carta de Roc Chabàs, numerada XIII a l'Obra del Cançoner, i 36 documents, descrits per separat a continuació.

XIII. Carta de «Roque Chabas», «El Cronista de la provincia de Alicante», datada a Dénia el 21 de gener de 1889, adreçada a Marià Aguiló: «Para que V. vea una muestra le incluyo los versos adjuntos que he recogido de prisa. Si V. quiere mas, trabajaré en ello.— Si yo fuera algo poeta sería mas provechosa mi investigación, pero como soy tan prosaico no distingo bien el venero de la musa y es facil se me escapen los mejores filones. En los pueblos del interior de la montaña deben quedar cosas buenas: hay seguramente mucho detritus de las pasadas generaciones, sin que aun se le haya cribado» (MASSOT 1993: 232).

El pare Massot, sens dubte conscient de l'interès d'aquest document, el va voler tenir present en el moment de redactar la seua *Lectio de*

1. Massot, com es pot comprovar en la citació, hi arriba a transcriure, fins i tot, la part inicial de la carta. N'aportem ara, per fi, la transcripció íntegra en l'«Annex 1» de la present contribució. Tant en aquest cas com en la resta de documents que donem a conèixer en els annexos, la transcripció s'ha dut a terme de manera absolutament fidel als originals.

Doctor Honoris Causa per la Universitat de València (2016). En aquesta *Lectio*, quan Massot es refereix als «Materials Aguiló», no s'està de recordar que els responsables de l'Obra del Cançoner van aconseguir que el 1923 el bibliotecari Àngel Aguiló i Miró depositara per a l'Arxiu «una gran quantitat de carpetes amb materials folklòrics aplegats pel seu pare, Marià Aguiló i Fuster»,² i rememora que, a més d'haver sigut bibliotecari de la Universitat de València entre 1858 i 1861, Aguiló havia estat fent treballs de recerca en localitats com Cartarroja, Alfafar, Massanassa, Alacant, Elx, Alcoi, Albaida, Xàtiva o la mateixa ciutat de València (MASSOT 2002: 18-19). Finalment, acaba per deduir, en aquest sentit:

No és estrany, doncs, que a les seves carpetes hi hagi referències a València i cançons recollides a diversos indrets del país, moltes de Borriana i de València, i algunes recollides a Dénia per Roc Chabàs. (MASSOT 2016: 13)

Aquestes cançons «recollides a Dénia per Roc Chabàs» a què al·ludeix Massot en la *Lectio* són, sens dubte, les conservades en la camisa 23-XIII dels «Materials Aguiló». Fet i fet, ell mateix reporta, en el seu *Inventari*, que al costat de la carta hi ha igualment conservats un seguit de fulls que contenen versos populars remesos per l'erudit de Dénia a Marià Aguiló. Segons el detallat registre confegit al seu moment per l'infatigable Massot, es tracta dels documents següents:

10. Versions recollides a Dénia per Roc Chabàs, que comencen «Alerta pares, / cuidado mares, / fills ni filles / no'n malcrieu», «Ahon aneu, mare de Deu? / A buscar al fill de Deu», «San Josep vá á buscar foch / y s'entorna, que no'n troba: / ha parit la seua esposa / un infant á tan polit», «San Pere y San Pau / doneume les claus / que'ls bons Jesusets (angelets?) / se moren de fam», «La Mare de Deu / quant era chiqueta /

2. En efecte: el 17 d'abril de 1923 el senyor Joan Puntí i Collell anotava en el *Dietari de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya* que «a les quatre de la tarda, queden depositats al Palau de la Música Catalana per a l'Obra del "Cançoner Popular de Catalunya" els quantiosos i valuosos materials Aguiló que patriòticament i generosament ha cedit N'Àngel Aguiló i Miró» (MASSOT 1995: 48).

anava á costura / en la cistelleta», «Dronguilndrong / les campanes de La Font. / Qui s'ha mort? / Lo Rector», i «Dumentge, Dumentge era / era Dumentge de Rams, / cuant Jesus s'asenta en taula / entre Sant Pere i San Pau».

11. Divuit corrandes recollides a Dénia pel Dr. R. Chabàs. Comencen «La mare del rovellat / per no filar trenca l'hosca, / y el seu fill malcriat / trenca la corbella aposta».

12. Divuit corrandes i altres cançons curtes recollides a Dénia pel Dr. Chabàs. Comencen «Jesuset de les montjes / porta carota / de la randa mes fina / que y ha en Mallorca».

13. Deu corrandes, dues cançonetes infantils i dues «oracions» llargues recollides a Dénia pel Dr. R. Chabàs. Les cançons llargues comencen «Allá dalt á la montaña / tot son roses y castanes: allà dalt en los castells / tot son liris y clavells» i «En este llit em chití, / set angels em trobí / tres als peus, quatre al cap, / la Verge Maria al meu costat». (MASSOT 1993: 233)³

Però l'interés de Roc Chabàs pels estudis folklòrics no es limita a aquesta col·laboració puntual amb Marià Aguiló que ara hem tingut l'oportunitat de recuperar gràcies al minuciós inventari de l'Arxiu que Massot va dur a terme. Un dels pares dels estudis folklòrics valencians, l'escriptor i estudiós alberiquer Francesc Badenes Dalmau,⁴ també al·ludia —precisament— a les figures de Roc Chabàs i Marià Aguiló en una nota del text introductori a les seues *Rondalles del poble* (1900). En aquest davantal ofert a tall de presentació, titulat «Dos paraules al que llixca», Badenes es confessa admirador del *Romancer català* de Marià Aguiló fins al punt d'admetre:

3. Gràcies a aquesta descripció hem tingut l'oportunitat de localitzar la totalitat d'aquests interessants materials folklòrics tramesos per Roc Chabàs a Marià Aguiló, i de poder-ne oferir ací, per primera vegada, una transcripció íntegra (vegeu l'«Annex 2»). I val a dir, encara, que, a més dels documents de Roc Chabàs, en aquest mateixa carpeta es conserven també altres materials folklòrics del País Valencià amb anotacions toponímiques que en delaten la procedència: de Borriana, València, Moixent, Castelló de la Ribera, Llombai i Xixona.

4. Francesc Badenes Dalmau (Alberic, 1959 - València, 1917) és, juntament amb Joaquim Martí i Gadea (Balones, 1837 - Mislata, 1920), un dels principals protagonistes en l'etapa embrionària dels estudis folklòrics valencians que Vicent Vidal denomina «De la Renaixença al folklore (1883-1912)» (VIDAL 2020: 23-62).

Enamorat de dit llibre y ab la esperança de trobar *Lo testament de N'Amelis* (que l'autor de dit Romancer fea viure en Burriana y Onda), com també de arregar encara una variant de *La Gentil Porquerola* que, en catalá antich, vaig oir de llabis de una velleta en la vall d'Ebo, provincia d'Alacant, hont se manté millor que'n part alguna del reyne, la rondalla duta allí per catalans y mallorquins, resolguí mampendre la tasca de rebuscar en nostres pobles y en la memoria de nostres germans tot alló semblant á lo que'l afortunat Aguiló va recullir, ab l'objecte de oferir á Valencia altra agradosa replega, ja que aquell Mestre no ens doná res producte de nostra terra y sí molt de les Balears y de Catalunya. (BADENES 1900: VI-VII)

I, just en el punt en què esmenta la «variant de *La Gentil Porquerola*», el poeta d'Alberic introdueix una nota al peu en què aclareix:

Dita variant fou enviada per lo meritíssim Don Roch Chabas, á D. Marian Aguiló, després de la publicació del *Romancer Català*. (BADENES 1900: VI)⁵

Tanmateix, no deixa de ser curiós el fet que, tal com ja observava l'estudiós Vicent VIDAL en la seua tesi doctoral *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)* (2016: 110), el mateix Francesc Badenes Dalmau, uns anys després, tornara a evocar aquesta troballa del romanç de «*La Gentil Porquerola*» a la vall d'Ebo i la tramesa que suposadament en va fer Chabàs a Aguiló:

La Gentil Porquerola, que l'ilustre Don Roch Chabàs enviá á Marian Aguiló, después de publicat son hermós *Romancer Popular*, y que'n la vall d'Ebo va escoltar de llabis d'una velleta'l que açò escriu, s'ha perdut. (BADENES 1912: X-XI)

Aquestes referències convergents de Badenes a Chabàs i a Aguiló, tant en la introducció a les *Rondalles del poble* (1900) com en el pròleg a *Còses de la meua terra* de Francesc Martínez i Martínez, testimonien i evidencien un cert *aire de família* entre aquestes quatre figures

5. El professor VIDAL ja observava, en la seua tesi doctoral, l'existència d'aquesta curiosa referència (2016: 110).

claus en l'albada dels estudis folklòrics valencians: Dalmau, Chabàs, Aguiló i Martínez. Fet i fet, s'hi constata clarament l'existència d'una trama de contactes, relacions, complicitats i influències recíproques que va resultar determinant per a la conformació d'una primera tradició d'estudis folklòrics valencians, amb l'últim d'aquests quatre com a *pare* definitiu del que VIDAL denomina «la institucionalització i el tractament del folklore com a disciplina (1912-1939)» (2020: 63-147).

No ens pot estranyar, així doncs, que el mateix Roc Chabàs pugaparéixer referenciat com a informant distingit en les *Llegendes valencianes* de Francesc Martínez i Martínez. Aquest és el cas, per exemple, del relat «Ya'l llep o el llicsó del campanar», en què Martínez reconeix:

Desde la infantea que coneixem la llegenda, la que es conta per tots els pòbles del Marquesat de Denia y de la Marina, també'l Canonge Chabas la contá en una de ses tertulies dominicals a nostra presencia. (MARTÍNEZ 1995: 88)

I això mateix s'esdevé en la narració «Els descultats de Xabia», que Martínez conclou amb l'advertència següent:

Es coneguda la llegenda per tots els pòbles de la contornada del Marquesat y els de la Marina que la repetixen pera fer enfadar als de Xabia. El Dr. Chabas fill de Denia la contá en una de ses tertulies. (MARTÍNEZ 1995: 116)

Tornant a la doble referència feta per Badenes a Chabàs i «La Gentil Porquerola» —tant en les «Dos paraules al que llixca» de *Rondalles del poble* (1900) com en el «Prolech» a *Còses de la meua terra*—, hem tingut l'oportunitat de localitzar un valuósíssim document conservat en el Fons Marià Aguiló de la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya (caixa 47/1, camisa 3) que permet ratificar la notícia sobre l'arreplega folklòrica de Chabàs que l'intel·lectual d'Alberic reiterava en els textos publicats el 1900 i el 1912. Es tracta d'una nova carta remesa per Chabàs a Aguiló, datada el 8 d'abril de 1894 —quasi cinc anys després de la conservada en l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Po-

pular de Catalunya, per tant.⁶ En aquesta nova missiva, el canonge de Dénia justifica a l'erudit mallorquí la recepció de «su precioso libro que he leído con sumo placer y á varios he recitado ya algunos de los romances». Es tracta, sens dubte, del *Romancer popular de la terra catalana*, publicat per Aguiló el 1893: el mateix treball que, tal com hem vist, va influir d'una manera decisiva en Badenes perquè es decidira a redactar les seues *Rondalles del poble*.

Però la qüestió rellevant del cas és que, en aquesta nova missiva adreçada per Chabàs a Aguiló a l'abril de 1894, l'historiador valencià informa expressament el seu amic que: «El de la Porquerola, La ixida a misa y Les noces desfetes⁷ son conocidos de mis criadas, aunque á medias y mezclando el castellano en los dos últimos. Son de Ebo partido de Pego Provincia de Alicante.» Aquest detall permet ratificar, definitivament, sense marge per a dubtes, que —efectivament—, tal com Badenes explicava, Chabàs havia donat notícia a Aguiló de l'existència del romanç de la Porquerola a la vall d'Ebo. I, a aquesta constatació, cal sumar encara l'evidència que també els romanços de «La sortida a missa» i «Les noces desfetes» eren coneguts a finals del segle XIX a les valls interiors de la Marina Alta.⁸

Siga com vulga, tot i que no deixa de ser una llàstima que Chabàs no reporte a Aguiló les versions concretes que les seues criades coneixien de «La Porquerola», «L'eixida a missa» i «Les noces desfetes», en aquesta mateixa carta del 8 d'abril de 1894 Chabàs sí que ofereix una completa i valuosíssima informació d'interés etnopoètic respecte d'un quart romanç present en el recull del *Romancer popular de la terra catalana*. Hi consigna, parlant de les criades: «La mas vieja (73 años) me ha recitado el de la Metzinera y le acompaño copia.» En efecte:

6. Aportem la transcripció completa d'aquesta carta en l'«Annex 3».

7. Chabàs s'hi deu referir, amb tota probabilitat, a les composicions «La gentil Porquerola y sa mala sogra» (AGUILÓ 1893: 263-282), «La Viuda ò la sortida á missa» (AGUILÓ 1893: 11-24) i «Les noces desfetes ò la comtesa pelegrina» (AGUILÓ 1893: 115-122) del *Romancer popular de la terra catalana*.

8. Davant d'aquesta evidència, Chabàs no s'està d'oferir com a conjectura, en la seua carta a Aguiló, la possible influència del repoblament mallorquí a la Marina Alta després de l'expulsió dels moriscos el 1609: «Deben proceder de Mallorca, pues la gente de Ebo y de los valles adyacentes trae su origen de las islas, de donde vinieron los repobladores al ser expulsados los moriscos.»

unes línies més avant, en la mateixa carta, l'historiador denier transcriu de manera íntegra els trenta-dos versos de què consta la versió valenciana del famós romanç que Aguiló acabava de publicar amb el títol de «Lo testament de n'Amelis ò la infanta enmetzinada»,⁹ d'acord amb la versió documentada per Chabàs de boca de la seua vella i in-nominada serventa de la vall d'Ebo.¹⁰

CONCLUSIONS

Els documents conservats en la camisa 23-XIII dels «Materials Aguiló» de l'Arxiu de l'Obra de la Cançoner Popular de Catalunya ofereixen un gran interès etnopoètic tenint en compte el context cultural en què es produeixen: abans de la «institucionalització» dels estudis i els treballs de recerca sobre literatura popular i dels «inicis del folklore com a disciplina» al País Valencià. Els versos que Roc Chabàs recull i tramet a Marià Aguiló de manera adjunta a la carta del 21 de gener de 1889 demostren que l'historiador i arxiver de Dénia, influït sens dubte per l'erudit mallorquí, es va interessar positivament per l'estudi del folklore i hi va arribar a fer incursions significatives. Fet i fet, l'exercici de recopilació de cançons i composicions poètiques populars que donem a conèixer en l'«Annex 2» d'aquest treball constitueix un testimoni rellevant del protagonisme que Chabàs va arribar a tenir en l'albada dels estudis folklòrics valencians, al costat de personatges com Francesc Badenes Dalmau o Francesc Martínez i Martínez (amb els quals el canonge va mantenir una estreta relació). En aquest sentit, la transcripció per part de Chabàs d'una versió valenciana del romanç de «La Metzinera» («Lo testament de n'Amelis ò la infanta enmetzinada», segons el títol d'Aguiló), localitzada en una nova missiva del valencià al mallorquí cinc anys més tard, el 8 d'abril de 1894 (i donada

9. Tot i que Aguiló fa constar que aquest romanç és conegut a Borriana i Onda (AGUILÓ 1893: 146), en el seu *Romancer popular* només aporta quatre versions «de Catalunya» (1893: 147-154) i una «de Mallorca» (1893: 155-156).

10. En la transcripció completa de la carta que aportem en l'«Annex 3» s'inclou, per descomptat, el text d'aquesta versió valenciana de «La Metzinera» que Chabàs recull i tramet a Aguiló.

ara a conèixer en l'«Annex 3» d'aquesta contribució), no solament demostra el revifament d'aquest interès de Chabàs amb motiu de la publicació del *Romancer popular de la terra catalana*, sinó que, de més a més, acaba d'atestar la important ascendència que l'obra d'Aguiló va exercir entre els protagonistes de la naixença dels estudis folklòrics valencians.

D'altra banda, no podem negligir que els documents folklòrics de Chabàs que hem tingut l'oportunitat d'exhumar en el present treball s'han d'afegir a les contribucions que ja coneixíem en l'obra publicada de l'erudit de Dénia. De cap de les maneres no podem obviar que Chabàs va fer diferents aportacions sobre literatura popular en la seua revista *El Archivo* (en pot servir com a exemple, sense anar més lluny, el recull de nades o «villancicos que acaso le gusten para el objeto» que el mateix Chabàs referencia a Aguiló en la carta de 1889), a més de l'edició i l'estudi del text llegendari sobre els Corporals de Llutxent (CHABÀS 1905) i del Misteri d'Elx (CHABÀS 1890). Igualment, va ser l'autor d'un documentat estudi sobre els sermons valencians de sant Vicent Ferrer, amb un capítol sobre «Leyendas y milagros» (CHABÀS 1902-1903) i va parar, així mateix, una especial atenció a miracles, llegendes, gojos i tradicions en la vida del Pare Pere (CHABÀS 1880), etc.¹¹

Comptat i debatut, podem concloure que el nom del canonge historiador i arxiver de Dénia Roc Chabàs Llorens mereix, sens dubte, un lloc rellevant en la història de la literatura popular valenciana¹² (si es vol, al costat dels de Joaquim Martí i Gadea i Francesc Badenes Dalmau) en l'etapa incipient que Vicent Vidal, el màxim especialista

11. Cal observar que de la carta de 1889 es pot inferir que Chabàs va voler fer arribar a Aguiló un exemplar de la seua *Història del venerable Fray Pedro Esteve*, tot remarcant-li l'interès de «los versos que hay en ella». I és que, en efecte, entre les pàgines 148 i 169 d'aquest llibre de Chabàs sobre el Pare Pere es reproduïx una extensa composició de «Gozos á Jesús-Pobre», en català, amb un inconfusible sabor popularitzant.

12. Resulta significatiu que en la *Història de la literatura popular catalana*, obra de referència sobre la història dels estudis etnopoètics a les diferents regions del domini lingüístic català (ORIOL & SAMPER 2017), en l'extens capítol dedicat a «El País Valencià i el Carxe» (BORJA & VIDAL 2017) només apareix una sola i aïllada referència a la figura de Chabàs —i només en la seua qualitat de director de la revista *El Archivo*.

en la història del folklore valencià, va proposar de designar com a «Renaixença i Romanticisme (1873-1912)»: just l'etapa prèvia a la de «La institucionalització. Els inicis del folklore com a disciplina (1912-1939)», amb Francesc Martínez i Martínez com a principal protagonista.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ (1893): Marià Aguiló i Fuster, *Romancer popular de la terra catalana*, Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer.
- BADENES (1900): Francesc Badenes Dalmau, *Rondalles del poble*, Barcelona: Estampa de Francesch Badia.
- BADENES (1912): «Prolech», dins Francesc Martínez i Martínez, *Còses de la meua terra (La Marina). Primera tanda*, València: Manuel Pau. [N'hi ha edicions facsímils de 1987 (Altea: Aitana Editorial) i 2012 (Alacant: Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert)].
- BORJA & VIDAL (2017): Joan Borja i Vicent Vidal, «País Valencià i el Carxe», dins Carme Oriol i Emili Samper (coord.), *Història de la literatura popular catalana*, Alacant, Palma, Tarragona: Universitat d'Alacant, Universitat de les Illes Balears, Universitat Rovira i Virgili, p. 345-455.
- CHABÀS (1880): Roc Chabàs, *Història del venerable Fray Pedro Esteve, predicador apostólico*, Dénia: Imprenta y Librería de Pedro Botella.
- CHABÀS (1890): «El drama sacro de la Virgen de Elche», *El Archivo*, tom IV, quadern VII (setembre-octubre 1890), p. 203-214.
- CHABÀS (1902-1903): «Estudios sobre los sermones valencianos de San Vicente Ferrer que se conservan manuscritos en la Biblioteca Metropolitana de Valencia», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. VI-IX, p. 85-102.
- CHABÀS (1905): *El milagro de Luchente y los Corporales de Daroca*, València: Editorial Nicasio Rius.
- MARTÍNEZ (1995): Francesc Martínez i Martínez, *Llegendari valencià*, Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- MASSOT (1993): Josep Massot i Muntaner, *Obra del Cançoner Popu-*

- lar de Catalunya. Materials. Volum IV. Fascicle 1. Inventari de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, Barcelona: PAM.
- MASSOT (1995): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Volum V. Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'Inventari de l'Arxiu*, Barcelona: PAM.
- MASSOT (2002): *Els viatges folklòrics de Marià Aguiló*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- MASSOT (2016): *Lectio de Doctor Honoris Causa per la Universitat de València*, València: Universitat de València.
- ORIOI & SAMPER (2017): Carme Oriol i Emili Samper (coord.), *Història de la literatura popular catalana*, Alacant, Palma, Tarragona: Universitat d'Alacant, Universitat de les Illes Balears, Universitat Rovira i Virgili.
- VIDAL (2016): Vicent Vidal Lloret, *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)*. Tesi doctoral, Universitat d'Alacant.
- VIDAL (2017): «La literatura popular valenciana de la Renaixença a la institucionalització», dins Carme Oriol i Emili Samper (coord.), *Història de la literatura popular catalana*, Alacant, Palma, Tarragona: Universitat d'Alacant, Universitat de les Illes Balears, Universitat Rovira i Virgili, p. 347-404.
- VIDAL (2020): *Una història de la literatura popular valenciana (1873-2019)*, Barcelona: PAM.

ANNEX 1

Transcripció de la carta tramesa per Roc Chabàs a Marià Aguiló amb data 21 de gener de 1889:

[Paper timbrat amb la inscripció: «El cronista de la provincia de Alicante»] XIII

Denia 21 Enero 1889.

Sr. D. Mariano Aguiló

Mi distinguido amigo: Para que V. vea una muestra le incluyo los versos adjuntos que he recogido de prisa. Si V. quiere mas, trabajaré en ello.

Si yo fuera algo poeta sería mas provechosa mi investigación, pero como soy tan prosáico no distingo bien el venero de la musa y es facil se me escapen los mejores filones. En los pueblos del interior de la montaña deben quedar cosas buenas: hay seguramente mucho detritus de las pasadas generaciones, sin que aun se le haya cribado.

Doy á V. las gracias por la suscripción á *El Archivo*, que tan falto de ellas se halla.

En el tomo I. pag. 270. podrá V. ver unos villancicos que acaso le gusten para el objeto.

El importe de la suscripción puede V. retenerlo y si necesita formalizar algun recibo mandeme el membrete. Ya dispondré cuando me convenga.

Incluyo la colección y si tienen ahí algun numero suelto remítamelo menos los últimos que envié. Así tendrán VV. la colección en mejor estado.

Incluyo una vida del P. Pedro Esteve para V. pues no recuerdo si la tiene. En caso contrario, dejela en la Biblioteca. Me interesa por los versos que hay en ella.

Suyo affmo amigo,

Roque Chabas

ANNEX 2

Transcripció de les composicions reportades per Roc Chabàs a Marià Aguiló, conservades en la camisa 23-XIII dels «Materials Aguiló» de l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (AOCPC):

[A023_424]¹³Dr. D. Roch Chabas Denia 10

Alerta pares,
cuidado mares,
fills ni filles
no'n malcrieu;
si quant son jóvens
els enseñáreu
y els inclináreu
á amar á Deu,
quant moriríen,
no temeríen,
el donar conte
davant de Deu.

—
Ahon aneu, Mare de Deu?
A buscar al fill de Deu.
Allá baix l'encontraréu,
abrasat en una creu,
les manetes dins de l'aigua
y els peuets dins de la neu.

[A023_425]

San Jusep vá á buscar foch
y s'entorna, que no'n troba:
ha parit la seua esposa
un infant á tan polit:
la Marquesa li fa'l llit
enramat de violetes:
San Jusep pinta casquetes,
les envia á les montjetes:
les montjetes á la Seu,
de la Seu á Madalenes:
tots los peixos de la mar
acudixen á ballar,
lo mes chiquet de tots
ballava millor que tots:
allí venen bous y vaques
y gallines en sabates,
y una lloca en sos pollets
y els gallets en capuchets.

[A023_426]

San Pere y San Pau
doneume les claus,
que'ls bons Jesusets (angelets?)
se moren de fam.

13. Fem constar entre claudàtors, a l'inici de cada full transcrit, el codi de la digitalització de l'AOCPC. Volem agrair, en aquest sentit, les gestions facilitades pel senyor Quim Manyós i Balanzó, responsable de la Fonoteca de Música Tradicional Catalana en la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat Catalana, que és qui —amablement i eficientment— ens va facilitar una còpia digital de la totalitat dels originals conservats en la carpeta A-23.

Deixeulos morir
que al cel anirán
en una guirlanda
de flor de marjal.
Qui la tallara?
Qui la cullira?
La Verge Maria
que té bona ma.

La Mare de Deu,
quant era chiqueta,
anava á costura
en la cistelleta.
La mestra li dia:
Señora María,
quina randa fá?
Blanqueta y negreta
per al tafetá.
Qui la tallará?
Qui la cusirá?
La Verge María
que té bona ma.

[A023_427]
Dronguilindrong
les campanes de La Font.
Qui s'ha mort?
Lo Retor.
Quin Retor?
Lo del cel.
Com li dien?
Manuel.
Coquetes en sucre,
coquetes en mel:
chupla, chupla
cañamel.

Dumentge, Dumentge era
era dumentge de Rams,
quant Jesus s'asenta en taula
entre San Pere i San Pau.
Al primer moset que pega
pega aquel suspir tan gran.
Perqué suspiréu Jesus?
De qué suspiraré Pau?
Si demane una gota d'aigua
fel y vinagre'm darán;
si'n llanse cap de goteta,
sent açots em pegarán.

[A023_428]
Dr. R. Chabas Denia 11

La mare del rovellat
per no filar trenca l'hosca,
y el seu fill malcriat
trenca la corbella aposta.

La bacora per ser bona
ha de tindre tres señals,
rebecada, clavillada
y picada de pardals.

La putput de la montaña
canta y diu la veritat,
quant les cabres tindran llana,
les dones farán bondat.

Jo no sé que tinch, mañeta,
que no puc dormir de nit;
al sentir la guitarreta,
tot son reboltes p'el llit.

[A023_429]

Ma mare m'envia a escola
en un llibre sense tapes,
y á la primera llisó,
tiram pallús que m'estaque.

A la vora del riu, mare,
m'he deixat les espardeñes;
mare, no li hu diga'l pare,
que yo tornaré per elles.

Al eixir per un cantó
me digueren «tinte guapo»
y yo vaig caure en terra
espatarrat com un sapo.

La mare que cria fills
per'anar al bolichó,
patirà tota la nit
per un grapat de moixó.

[A.023_430]

En Alberich usen moños
en Xativa l'aiguarent
en Alcira la peyneta
i els guixots en Carcaixent.

Les chiques de Torrevella
al cresol diuen candil,
á la finestra ventana,
y al julivert perequil.

Mongó llevat eixa capa
y agárram el guitarró,
tens una veu com un orgue
y no saps una cançó.

Si Bernia es posa la capa
y Mongó el caperuchó
ya pots aparellar l'aladre
que no't faltarà saó.

Si la mar es tornara oli
y Mongó pá de forment,
yo faria unes tallades
que alegrarien la chent.

[A.023_431]

La sombra de l'anoér
es mala pera dormir;
la dona que's casa en viudo
sempre ensomia'l fadrí.

La fulla de l'olivera
es amarga com la fél;
les paraules del meu novio
son mes dolçes que la mel.

Si la mar es tornára oli
y les peñes cansalada
no auria cap de chica
que anara á guañar soldada.

Cara de llimeta verda
taronjeta sense suc
sense anar yo á demanarte
tu has dit que no m'has volgut.

María la Chirivía
trencadora de setrills
sa mare li pegava
davant de tot los fadrins.

[A.023_432]

Dr. Chabas Denia 12

Jesuset de les montjes
porta carota
de la randa mes fina
que y ha en Mallorca.

—

Jesuset de les montjes
mentja bellotes
y la mare priora
arreplega les corfes.

—

Jesuset de les montjes
calla i no plóres,
que vindrà la firá
y comprarem coses.

—

Jesuset de les montjes
no té dentetes
i la mare priora
li fá sopetes.

[A023_433]

La mare de Deu plorava
abrasada en una creu,
San Josep la consolava:
no plores Mare de Deu.

—

La Mare de Deu es blanca
y no té cap de pecat,
y yo'n tinc mes de sixanta:
perdoneumen la mitat.

—

Jo tinc un abre en tres fulles
y no mes té un ramellet,
y la primera fulleta
me la cuida'l Jesuset.

—

L'auela Santa Ana
y'l uelo Chochin
se'n van á la parra
cúllen un raim:
el bon Jesuset
en pren un granet
y es fá una pancheta
com un tabalet.

[A023_434]

Dôrte, dorte, bon infant,
que ton pare es á Alacant
y ta mare es al molí
y farà sopes en vi,
pera tu y el teu cosí.

—

Bêla, bêla borreguet,
que ta mare no te llet,
la miqueta qu'en tenia
la donada al corderet.

—

Roda, roda San Miquel,
tots los angels van al cel,
carregats en un baúl,
caiguen ara tots de cul.

—

Ous, ous, bones pascues, bons
dijous:

ous i dinés vengueune mes,
Pascua florida, bona gallina,
Pascua granada, bon tros de can-
salada.

—

Aleluya, aleluya
qui no mata porc
no mentja chulla.

[A023_435]
Rode la masa
rode'l moli,
una coca en panses
i un got de vi.

—

Roseta del molí nou
salta bots y carreretes
y al ruido de les môles
repica les castañetes.

—

Arruxa Maria Antonia
arruxa y no fases fanch,
que á la nit vindrá'l teu sogre
no podrá pasar avant.

—

En casa'l sogre no'm volen
perquè diuen que vaig guapa,
yo no porte res amprat
y'l seu fill porta la capa.

—

Sogra huí, sogra demá
sogra de huí l'añ que vé,
tanta pôr en fan les sogres
que no sé si'm casaré.

[A023_436]

Dr. R. Chabas

Denia 13

Ma sogra m'ha promés
una creu per'al rosari,
bona creu tinc en el seu fill,
que tinc creu i reliquiari.

—

A la mar que te'n vajes
no'm dona pena,
deixam farina y oli,
dinés y lleña.

—

La chica que tu corruxes
no la vajes contemplant,
ni l'apretes ni l'afluxes
com la corda del poal.

—

Si'm pose á cantar cansons
en cantaré mes de mil,
que les porte en la buchaca
lligadetes en un fil.

—

Encara que cante así,
yo cançons en sé molt poques,
pero may m'ha susoít
cantarne una dos voltes.

[A023_437]

El dia que'm moriré
soterreu-me dalt d'un pi;
dels dinés de la mortalla
compreuse tabaco y vi.

—

Tu'm vols y yo no'u sé,
aixó ho dius pera burlarte,
chica, si vols comprarne
agulles porte també.

La chica que's fa rojeta
en lo mes de Juliol,
y esclata una rialleta,
señal que'l novio la vol.

Festechava yo una chica
que tenia en les orelles
un migarmut de caparres
y un cuarteró de lladelles.

[A023_438]
Allá dalt á les montañas
tot son roses y castanes:
allá dalt en los castells
tot son lliris y clavells.
Devallen les tres Maries
carregades d'or y argent
pera fer la capelleta
al Santíssim Sacrament.
Les parets eren de sucre
les portes de codoñat,
tantes mosques allí havia,
s'endungueren la mitat.

Darrere la capelleta
y havia una pastoreta,
pasturant un borreguet:
les potetes son rojetes
y á la boca un clavellet.

Ya plou, ya pixa'l bou,
ya neva, ya pixa la auela.

Ya plou, coquetes en ous,
ya pixa l'auela
y'l uelo no vol

[A023_439]
En este llit em chití,
set angels em trobí,
tres als peus, quatre al cap,
la Verge María al meu costat,
que'm diu: filleta, dorm y reposa,
no tingues pôr, á cap mala cosa,
que si la mala cosa vindrá
la Verge María et despertará.

Carabasa m'han donat
y yo l'ha presa per melo;
mes m'estime carabassa
que casarme en un pendó.

ANNEX 3

Transcripció de la carta tramesa per Roc Chabàs a Marià Aguiló amb data 8 d'abril de 1894:

8 Abril 1894

Sr. D. Mariano Aguiló

Mi muy estimado amigo: Ayer recibí su precioso libro que he leído con sumo placer y á varios he recitado ya algunos de los romances. El de la Porquerola, La ixida á misa y Les noces desfetes son conocidos de mis criadas, aunque á medias y mezclando el castellano en los dos últimos. Son de Ebo partido de Pego Provincia de Alicante. La mas vieja (73 años) me ha recitado el de la Metzinera y le acompaño copia. Deben proceder de Mallorca, pues la gente de Ebo y de los valles adyacentes trae su origen de las islas, de donde vinieron los repobladores al ser expulsados los moriscos.

Eulalia estava malalta
La filla del rey francés,
Anaven á visitarla
Condes, Duchs y cavallers.

Dos los repartixch als pobres
Als pobres per amor de Deu:
Un ne deixe a la iglesia
Pera enterrar el cos meu.

També anava sa mare
Com una que no sab res:
Ay filla, la mehua filla,
El testament ja'l tens fet?

I aquelles robes polides
Totes per la mare de Deu.

Ay mare, la mehua mare,
El testament ja'l tinch fet.
Set castells yo tinch en Francia
Tots estan en poder meu.

Ay filla, la mehua filla,
Y á mi que'm deixareu?
Unes castanyetes rotjes
Per que salteu y balleu.
I al devallar de la scala
Un dogal que vos pentjeu.

Dos li'n deixe á don Carlos
A don Carlos el germá meu:
Dos los deixe a les monjes,
A les monjes per mor de Deu.

Mares que metzineu filles
No les pot perdonar Deu,
Y metzines que donáreu
Al infern les trobaréu.

Así me recitó el romance la pobre vieja y en sus mocedades debió ser cosa muy corriente en aquel pueblo y valles esta tradición popular.

Me ha proporcionado V. un gran placer con su libro que le agradezco en extremo.

Deseo hacer un viaje por esa ciudad y espero no tardar muchos meses, pues hace años que lo deseo para poder estrechar sus manos y departir amigablemente con el decano de los catalanistas.

Suyo affmo. S S y amigo Q.E.S.M.

Roque Chabas

MOSSÈN ANTON NAVARRO: TRADUCCIONS I TEXTOS EN PROSA

MOSSÈN ANTON NAVARRO: TRANSLATIONS AND PROSE TEXTS

NÚRIA ALTURO

Universitat de Barcelona, Dept. de Filologia Catalana i Lingüística General
Gran Via de les Corts Catalanes, 585, 08007 Barcelona

934035612

nalturo@ub.edu

ORCID: 0000-0003-2012-3334

Resum

Mossèn Anton Navarro forma part del col·lectiu d'escriptors que, des de finals del segle XIX i durant les primeres dècades del XX, s'impliquen activament en l'impuls i la promoció de l'ús formal de la llengua catalana. Aquest activisme s'expressa en primer lloc a través de la creació poètica i la col·laboració continuada en certàmens poètics i actes culturals arreu de Catalunya, que és l'aspecte més conegut de l'obra d'aquest autor; però també amb algunes traduccions (del llatí al català i del català al castellà) i amb la redacció de textos de caràcter literari, filològic, històric, pastoral o filosòfic que publica amb assiduitat a la premsa i com a col·laboracions en llibres. En aquest article presentem aquests altres textos i els situem en el context en què es van produir.

Paraules clau

Anton Navarro, Jacint Verdaguer, traducció, premsa, literatura catalana, historiografia literària

Abstract

Father Anton Navarro is part of the group of writers who were actively involved in promoting the formal use of the Catalan language from the end of the nineteenth century to the first few decades of the twentieth century. This activism was expressed first through poetic creation and ongoing participation in poetry contests and cultural events throughout Catalonia, which is the best-known aspect of this author's work, and secondly with translations (from Latin to Catalan and from Catalan to Spanish) and the writing of literary, philological, historical, pastoral or philosophical texts that he regularly published in the press and as contributions to books. In this article, we present these other texts and situate them in the context in which they were produced.

Key words

Anton Navarro, Jacint Verdaguer, translation, press, Catalan literature, literary historiography

1. INTRODUCCIÓ¹

Mossèn Anton Navarro forma part del col·lectiu d'escriptors que, des de finals del segle XIX i durant les primeres dècades del XX, s'impliquen activament en l'impuls i la promoció de l'ús formal de la llengua catalana. Des del 1894 fins al 1935 participa en nombrosos certàmens de poesia, col·labora assíduament amb revistes, diaris, butlletins d'associacions i llibres d'altres autors, i publica diversos poemaris. S'han pogut documentar més de 800 textos de Navarro: sobretot poemes, però també textos en prosa de característiques diverses (al voltant del 58 % i el 42 % respectivament).²

L'obra poètica d'Anton Navarro ha rebut una certa atenció, tant per part d'autors del seu temps com actuals.³ En canvi, es coneixen poc les seves traduccions i l'obra en prosa, a les quals dediquem aquest article. En els apartats següents ressenyem tres traduccions (de textos de Verdaguer, Garriga i Ausoni), el pròleg d'un poemari d'Agnès Armengol, i les col·laboracions periòdiques que publica a la premsa de Lleida i de Sabadell. A banda d'aquests textos, són també rellevants

1. Aquest treball ha rebut el suport del Grup d'Estudi de la Variació (2021 SGR 01084). Agraïm a Joan Ramon Piqué que ens donés notícia de la traducció d'un text de Garriga per part de Navarro. També agraïm a Xavier Espluga la referència de les paraules de Carles Riba en relació amb l'edició del text llatí de les *Obres* d'Ausoni; i a Xavier Macià diverses observacions sobre el contingut d'aquest article. La documentació dels indicis relatius a l'autoria de la columna *Marginal* parteix d'una intuïció inicial de Xavier Macià. Finalment, agraïm els comentaris dels revisors anònims d'aquest treball. Les fonts dels textos citats són la Biblioteca de Catalunya i la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

2. Vegeu *Mossèn Anton Navarro. Obra Completa*, projecte en curs de la Universitat de Barcelona i la Universitat de Lleida (<<http://www.ub.edu/grepad/projects/mossen-anton-navarro-obra-completa/>>); CORNUDELLA (1994, 1995, 2002) i COMADRAN (2014), que han escrit, respectivament, sobre la relació de Navarro amb l'Urgell i amb Sabadell; i ALTURO & MACIÀ (2024), que han resseguit a la premsa la presència parlada de Navarro (discursos, conferències, etc.).

3. Vegeu MACIÀ (1988) i ALTURO & MACIÀ (2023).

diversos treballs sobre la llengua, el folklore i el territori de la Ribagorça, que no comentem aquí. Pel que fa als textos que tractem, les traduccions de Verdaguer i Garriga, juntament amb una revisió de l'abast de les col·laboracions periòdiques a la premsa, constitueixen una aportació nova en relació amb la informació coneguda fins ara sobre aquest autor.

2. TRADUCCIONS

Navarro fa, almenys, tres traduccions. Dues corresponen a textos originals catalans que tradueix al castellà: poemes de Jacint Verdaguer i una obra de teatre de mossèn Ramon Garriga. La tercera és la traducció del llatí al català de l'obra de Dècim Magne Ausoni, amb Carles Riba.⁴

2.1. Jacint Verdaguer

La primera traducció publicada de Navarro és una traducció lliure al castellà de poemes de Jacint Verdaguer, per la qual guanya un premi del Certamen de l'Acadèmia Bibliogràfica-Mariana de Lleida l'any 1907: *Flores marianas*. Es publica a les actes d'aquest certamen el 1908 (NAVARRO 1908a), el mateix any que Navarro pronunciava un discurs d'homenatge a Jacint Verdaguer en un acte organitzat per la Lliga Regionalista de Sabadell (NAVARRO 1908c).⁵ Són els anys de la prime-

4. També podria ser el traductor de «La recherche» (HELLO 1921), un conte del pensador catòlic francès Ernest Hello (1828-1885) sobre la recerca del nom de Déu. La traducció al català d'aquest conte, signada per «A. N.», es publica a *Esplai* (el suplement del diari *El Matí*) el 14 de febrer de 1932. Hello és l'autor de *Physionomies de saints*, un llibre traduït al castellà per Joan Maragall el 1900 (MORETA 2014). Navarro col·labora amb el diari *El Matí* i la revista *Esplai* entre el 1929 i el 1935.

5. No és el primer homenatge a Verdaguer en què participa Navarro. Verdaguer mor el 10 de juny de 1902, i cinc dies després, el 15 de juny, la revista *Pàtria. Revista Literària Catalana* (Tarragona) dedica set pàgines al poeta de Folgueroles. Navarro hi publica el sonet «A la memòria del eminent Poeta Mossèn Jacinto Verdaguer», datat el 13 de juny de 1902 a Juneda (NAVARRO 1902).

ra etapa del poeta Navarro, la que reflecteix d'una manera més clara la influència de Verdaguer en la seva poesia (MACIÀ 1988).

L'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana de Lleida es funda el 1862, promoguda pel sacerdot Josep Maria Escolà Cugat, que també en va ser director fins el 1882, amb l'ajuda del terratinent Josep Mensa Font i el poeta i metge Lluís Roca i Florejachs com a secretari. Aquesta entitat, catòlica i conservadora, neix en un moment de desvetllament cultural a Lleida, en part per contrarestar la influència creixent del republicanisme (CASALS 2014). Els Certàmens de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana es comencen a celebrar el 1863 i s'han anat celebrant ininterrompudament des de llavors, amb només una aturada entre 1936 i 1940, motivada per la guerra civil espanyola. Són uns certàmens en honor a la Verge Maria que premien poesia, prosa, pintura i música. Inicialment, els textos literaris s'hi presentaven només en castellà, però el 1866 l'Ajuntament de Lleida ofereix un premi a poesia en català, i des d'aquest any s'hi presenten també textos en català. Navarro hi va participar entre el 1894 i el 1914. El 1907 va ser nomenat *Socio de mérito literario* de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana per haver obtingut premi amb joia en cinc certàmens.

Cada convocatòria d'aquests certàmens es dedica a una Mare de Déu diferent. La del 1907 es va dedicar a la Mare de Déu de la Gleva, patrona de la Plana de Vic.⁶ Verdaguer s'havia instal·lat al santuari de la Gleva el 1893. En va marxar la primavera del 1895, desobeint ordres del bisbe Morgades, que li havia prohibit abandonar el santuari sense permís. És un període tens, en què Verdaguer es defensa de la persecució de què se sent víctima en diversos articles que publica a la premsa, aplegats el 1895 a *En defensa pròpia*, publicat per L'Avenç. Però és també un espai on Verdaguer disposa de temps i se sent amb l'ànim adequat per dedicar-se a la poesia, vinculada sobretot al devocionari

6. Verdaguer escriu la lletra de les «Cobles a la Verge de la Gleva», amb música de Josep Maideu, que també compon música per a uns goigs amb lletra de mossèn Anton Navarro («Goigs en llaor de la Mare de Déu dels Socors, que es canten a la basílica de Santa Maria de Vilafranca del Penedès»). Vegeu, entre d'altres edicions d'aquestes cobles de Verdaguer: «Cobles a la Verge de la Gleva. Patrona de la Plana de Vic, que és venerada al seu Santuari de les Masies de Voltregà», Repositori Universitat Jaume I (<<http://hdl.handle.net/10234/199127>>).

cristià (PINYOL & SANTANACH 2018). Aquests factors devien influir en la decisió que pren Navarro de participar en aquesta convocatòria amb una traducció de poemes marians de Verdaguer.⁷

Jacint Verdaguer coneixia l'Acadèmia Mariana. L'any 1901 va viatjar a Lleida per presidir els Jocs Florals, en els quals Navarro va guanyar la Flor Natural. Durant la seva estada, va visitar l'Acadèmia acompanyat de Valeri Serra i Boldú; una visita que potser seria inspiradora per a la redacció del poemari *Flors de Maria*, que es publicaria l'abril de l'any següent (VERDAGUER 1902). En el discurs que pronuncia com a president dels Jocs Florals, esmenta l'Acadèmia Mariana i el seu certamen anual (MALET 2009: 76-77):

Podia Lleida oferir quelcom més a la Mare de Déu? Sí, per cert, i fou en nostres dies que fundà amb un nou i bellíssim temple en honor seu l'Acadèmia Mariana. Per què la fundà? Per enviar a tot Catalunya i a tota Espanya el regalat perfum d'aquest Lliri immaculat que hi floreix encara. Des de llavors ella és la turiferària i ensems la cantadora, i no sé si digui la mestra de capella de la Verge, puix ella és la que prega i obliga a cantar-la als trobadors del regne, convidant-los a guanyar exquisides flors d'argent i joies d'or en el torneig anyal en honor de Maria.

Navarro tria «Flors», la primera part de *Flors de Maria*, per fer aquesta traducció lliure de poemes marians de Verdaguer. Al pròleg, amb el títol «Flora Mariana», Verdaguer repassa els noms de les flors que prenen el nom de Maria, Verge o Mare de Déu (VERDAGUER 1902: 5-16). Dels 32 poemes que conté «Flors», Anton Navarro en selecciona 11, que presenta en el mateix ordre que Verdaguer: «La Primavera», «La Rosa de Gericó» ('Rosa de Gericó'), «Lo Nard» ('El nardo'), «Lo Taronger» ('El naranjo'), «Lliri de Sant Domingo» ('Lirio de Santo Domingo'), «Lo Terebinte» ('El terebinto'), «La gota de sanch» ('La gota de sang'), «Lo lliri blanch» ('La azucena'), «Passionera» ('La pasionaria'), «Lo Girassol» ('El girasol') i «No m'oblides» ('No me olvides').⁸ La traducció d'aquests poemes evidencia, per part del poeta ri-

7. Aquesta traducció és l'única que presenta Navarro en els certàmens de l'Acadèmia Bibliogràfico-Mariana.

8. «El girasol» i «El naranjo» es van tornar a publicar a la *Revista de Sabadell* els dies 15 d'agost i 27 d'octubre de 1911, respectivament.

bagorçà, una elaboració molt treballada i cuidada de la versificació i la rima. Es tracta d'un treball seriós amb què Anton Navarro honora el Verdaguer poeta, un dels seus referents més importants.⁹

2.2. Mossèn Ramon Garriga

Mossèn Ramon Garriga i Boixader (Vic 1876 - Samalús 1968) era escriptor i eclesiàstic. Com Navarro, participa sovint en els Jocs Florals, amb una poesia fonamentalment de caràcter religiós i popular, propera al Modernisme. El 1926 és nomenat Mestre en Gai Saber als Jocs Florals de Barcelona.

Garriga és un dels noms que van apareixent de manera repetida en l'obra de mossèn Anton Navarro. L'autor ribagorçà li dedica els poemes «Hora florida» (NAVARRO 1925a), «El jardí de Samalús» (NAVARRO 1925b) i «Oració a la lluernia» (NAVARRO 1927), publica la ressenya de dues obres seves (*Contes blancs*, NAVARRO 1909; *Estampes i calcomanies*, NAVARRO 1911a) i el 1912 li escriu una carta oberta a *El Diario de Lérida* (NAVARRO 1912).¹⁰ En aquesta carta, que forma part de la columna *Recitacions* (vegeu 4.3), Navarro explica una conversa amb Garriga d'un mes de maig, en un jardí, en què Garriga li explicava, com un mestre al seu deixeble, la destresa de l'aranya que fila i construeix la seva xarxa. Navarro li diu a Garriga que ara és ell mateix qui aprèn cada dia les lliçons dels petits animalons del camp.

D'aquesta relació continuada entre tots dos se'n devia derivar l'encàrrec de la traducció al castellà d'una obra de teatre de Garriga, *La Glòria*. No ens ha estat possible localitzar el text de la traducció, que si sabem que es va fer és gràcies al fet que s'inclou com a notícia en una crítica de l'estrena de l'obra, en català, al teatre Novetats de Barcelona; amb la informació que es vol estrenar a Madrid (LL. C. 1929).

9. Els altres serien, sobretot, Joan Maragall i Josep Carner (MACIÀ 1988, 2003).

10. Aquesta carta es torna a publicar a NAVARRO (1914a) i NAVARRO (1914b).

2.3. *Dècim Magne Ausoni*

Navarro tradueix del llatí al català l'obra completa de l'escriptor llatí Dècim Magne Ausoni (segle IX), juntament amb Carles Riba. Les *Obres* d'Ausoni es publiquen en dos volums de la col·lecció *Escriptors Llatins* de la Fundació Bernat Metge (AUSONI 1924, 1928). A més de la traducció al català, l'obra conté un estudi introductori sobre la vida, les obres, les característiques dels textos i els manuscrits i edicions de l'obra d'Ausoni (RIBA & NAVARRO 1924), i una edició crítica del text llatí.

L'edició del text llatí suposa una aportació innovadora a les edicions europees modernes d'aquesta obra pel que fa al mètode aplicat en l'aparat crític, i és ben acollida pels especialistes: de la publicació del primer volum se'n fan ressò mitjans europeus com la *Revue Archéologique* de París (S. R. 1926), la revista *Bilychnis* de Roma (COSTA 1926) i la *Revue des Études Anciennes*, publicació conjunta de les universitats d'Aix, Bordeus, Montpeller i Tolosa (BOULANGER 1926). Els redactors d'aquestes revistes lamenten no tenir competència suficient en llengua catalana per poder valorar la traducció, i centren els seus comentaris en l'aparat crític que acompanya l'edició del text llatí i en l'estudi introductori, que valoren molt positivament. Boulanger afirma que aquesta edició suposa «un progrès considerable respecte d'edicions anteriors», amb un aparat crític «que evita variants ortogràfiques i lliçons vicioses inútils per a la constitució del text, i que constitueix un model del gènere».¹¹ El 1931 es fa una reedició del primer volum, a cura de Joan Petit, que es torna a reimprimir els anys 2009 i 2018.

Anton Navarro era un bon coneixedor dels clàssics, segons SERRA I BOLDÚ (1903) i BULART (1939), i quan s'inicia la tasca d'edició de l'obra d'Ausoni és ja un poeta català amb una trajectòria de vint anys, de qualitat reconeguda. Era per tant un candidat òptim per col·laborar amb Carles Riba en la traducció al català, i, pel que fa a l'edició del text llatí, havia merescut la confiança de Karl Schenkl i Rudolf Peiper, editors moderns de l'obra d'Ausoni. La seva traducció dels textos lla-

11. Traducció nostra del text francès.

tins al català, en el primer volum de les *Obres* (AUSONI 1924), satisfà les expectatives de Carles Riba, que segueix col·laborant amb Navarro en la tasca de traducció dels textos del segon volum, que es publicaria quatre anys després (AUSONI 1928); en aquest cas amb el text llatí revisat per Joaquim Balcells.¹² Però Navarro té més dificultats per satisfer les expectatives de Riba a l'hora de fer l'edició del text llatí, segurament per la seva inexperiència en aquest àmbit: és la primera vegada que Anton Navarro s'ocupa de l'edició crítica d'un text clàssic, i Carles Riba ha d'esmenar bona part de la feina que havia fet Navarro durant la preparació del primer volum.¹³

3. EL PRÒLEG DEL POEMARI *ELS DIES CLARS*, D'AGNÈS ARMENGOL

El 1926, Navarro escriu el «Pòrtic» del poemari *Els dies clars*, d'Agnès Armengol i Altayó (Sabadell 1852-1934). Aquesta poeta havia format part, juntament amb Manuel Ribot i Serra, de l'anomenada generació «renaixentista» de Sabadell, que es donà a conèixer entre 1879 i 1893. Armengol i Ribot són els primers escriptors de literatura catalana culta d'aquesta ciutat al segle XIX; una circumstància que se situa en el marc d'un revifament general de l'activitat cultural i artística a Sabadell, a partir de la dècada de 1880, promoguda per les elits econòmiques i catòliques de la ciutat. Tal com explica COMADRAN (2014: 46), aquesta generació «assimila la ideologia catalanista, estesa i galvanitzada pel moviment de la Renaixença i posada al dia pels joves modernistes als anys noranta».

Agnès Armengol i mossèn Anton Navarro es devien conèixer als Jocs Florals de Sant Cugat del Vallès de 1907, a què van assistir també

12. En aquest volum, Riba i Navarro van deixar sense traduir un fragment del text *Cento nuptialis* (*Centó nupcial*): l'apartat *viii. Imminutio*, que explica el moment en què els esposos, després de la celebració del casament i l'entrada a la cambra nupcial, fan l'acte sexual. En aquest moment el text original llatí s'edita complet, però la traducció al català se substitueix per línies de punts (AUSONI 1928: 51-52).

13. Ho comenta el mateix Riba en dues cartes que escriu l'any 1924 a Joan Estelrich (cartes 1000 i 1001, GUARDIOLA 2020; vegeu també GUARDIOLA 2009 i FRANQUESA 2013).

els sabadellencs Vicenç Trabal, president de la Lliga Regionalista de Sabadell, i el poeta Ramon Ribera. Agnès Armengol hi va obtenir un segon accèssit amb «Cant de les colònies escolars barcelonines»; Ribera hi va guanyar també un segon accèssit pel poema «Desgranant records»; Navarro hi va guanyar el Premi del diputat Joan Barata amb «L'herbolari. Poemet», que va ser rebut amb gran èxit (BUSQUETS 1931).

Aquella primera trobada entre sabadellencs i Navarro a Sant Cugat inicia una llarga relació que convertiria el poeta ribagorçà en un dels poetes de referència dels cercles culturals de Sabadell (COMADRAN 2014). La poesia de Navarro suposa un canvi respecte de la generació d'Agnès Armengol i Manuel Ribot. En un Sabadell conservador i elitista on el Modernisme no arriba a quallar, l'obra de Navarro se situa entre la Renaixença i el Noucentisme, i es percep com una innovació respecte de la generació anterior (COMADRAN 2014: 77). Navarro, però, rebutja l'emmirallament en la literatura europea dels nous corrents, i es queixa de la falta d'interès pels clàssics i la tradició pròpia. Al pròleg d'*Els dies clars*, lloa, en Armengol, un purisme i una fidelitat a la tradició que ell mateix havia defensat a les pàgines d'*El Diario de Lérida* i de la *Gazeta del Vallès* (NAVARRO 1926: 12):

Sa il·lustre autora, fidel a si mateixa, no en sap de fer poesia cerebral, ni ha volgut entrar en el joc de les complicacions psicològiques ultramodernes, ni en l'artifici de les noves formes; ella, que és Ella, ha servat sa pròpia fesomia artística i son lèxic pur, copsat directa i fidelíssimament de la font clara de la vida, i aquesta puresa i aquesta integritat són el segell de sa personalitat artística.

L'opinió de Navarro sobre els nous corrents literaris la trobem de manera més explícita en una carta oberta a Francesc Montaña, publicada a Lleida el 2 de juny de 1911 (NAVARRO 1911b):¹⁴

14. Aquest text responia una carta oberta que li havia adreçat Francesc Montaña pocs dies abans, publicada a *El Diario de Lérida* el 24 de maig de 1911. Navarro acabava de guanyar la Flor Natural als Jocs Florals de Barcelona. Montaña, crític amb el «conceptisme literari noucentista», li demana que exposi la seva opinió sobre el noucentisme, un moviment amb voluntat d'esdevenir hegemònic i periclitat els moviments anteriors.

És clar que la nota dels innovadors va accentuant-se un xiquet massa, és clar que ja toquem al culteranisme en la forma; és clar que els novíssims iniciats de l'escola noucentista ens trenquen el cap amb sos alambicats conceptes i subtilitats de vella esfinge (¡ah, i amb gran abundor de *galiparla*, alguns cops!), mes, ¿què hi farem? L'afany servil de la ridícula «Europeïtzació» ha arribat fins aquest extrem lamentable. No es llegeixen nostres clàssics gloriosos, s'oblida nostra tradició secular, ens avergonyim del de casa, anc que sia *or vell*, emprò el de fora, el de França sobretot, ens té encisats; i per això abunda tant la poesia «de boulevard».

4. LES COL·LABORACIONS PERIÒDIQUES A LA PREMSA

S'ha documentat la publicació de textos de Navarro en almenys 75 diaris, revistes i butlletins de Catalunya (sobretot), València, Mallorca i Catalunya del Nord. Molts d'aquests textos són presentacions o reedicions de poemes; però també hi ha textos en prosa de característiques diverses. En aquest apartat presentem una part d'aquests textos: les col·laboracions periòdiques que publica a la premsa de Lleida i de Sabadell.

4.1. «De folk-lore»

La col·laboració periòdica més antiga que publica Navarro a la premsa és la secció «De folk-lore», que inclou 19 articles.¹⁵ Aquests textos apareixen per primera vegada a *La Fraternidad Cristiana. Órgano de la Liga Católica y de su patronato obrero* (Lleida), que els publica entre l'agost de 1905 i el maig de 1907. Més tard els torna a publicar la *Gazeta del Vallés* (Sabadell), entre el 30 de novembre de 1910 i el 23 d'abril de 1911.¹⁶ Entremig publica l'article «De folk-lore. La passió vella» a *Catalunya: publicació quinzenal* (Sabadell) (NAVARRO

15. Mantenim la grafia del text original, amb guionet central.

16. COMADRAN (2014) dona notícia de la publicació d'aquesta sèrie a Sabadell.

1908b).¹⁷ Navarro és ja en aquests moments un escriptor conegut i valorat a Lleida, i des del 1907 també a Sabadell, com hem vist més amunt. Les seves col·laboracions amb la premsa local són freqüents: a Lleida el trobem també a la *Veu del Segre*, *Lo Campanar de Lleida*, *La Comarca de Lleida*, *El Diario de Lérida*, *El Correo Leridano* i el *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*; a Sabadell, a més de la *Gazeta del Vallés* i *Catalunya: publicació quinzenal*, publiquen textos seus la *Revista de Sabadell* i el *Diari de Sabadell*.

A «De folk-lore», Navarro hi recull sobretot les converses que ha tingut amb un pastor de la Vall d'Andorra, anomenat Cassany, que ha baixat amb el seu ramat a passar l'hivern a Montclar (un poble de l'antic comtat d'Urgell d'on és rector Navarro des del 1904). La conversa té lloc durant l'hivern i fins a la setmana santa de 1905. Després d'un primer contacte, en què el poeta es mostra admirat per les cançons que ha sentit molt ben cantades pel pastor, Navarro i Cassany convenen a trobar-se cada vespre a la casa on s'hostatja el pastor, per tal que aquest li vagi dictant a Navarro les cançons, rondalles, oracions i qualsevol altra cosa que conegui i li vulgui explicar. Més endavant, quan s'acosti la primavera i per tant el moment de retorn a Andorra de Cassany, Navarro aprofitarà també les seves sortides a caminar per anar a trobar el pastor al camp i seguir treballant en aquest recull. La sèrie «De folk-lore» comença a publicar-se quan Navarro ja té un bon plec de material recollit. Els primers 10 textos, i el penúltim de la sèrie, procedeixen de la conversa amb Cassany.¹⁸ La resta són materials que escolta de gent diversa mentre viu a Montclar d'Urgell.¹⁹

El segon text de la sèrie és una teorització sobre la poesia que, segons Comadran, «se situa a cavall entre el Verdaguer poeta popular

17. Aquest text es publica a *La Fraternidad Cristiana* el dia 1 d'abril de 1906, p. 4-6.

18. Inclouen, entre d'altres, una cançó que Navarro comenta que no ha vist en cap recull de cançons populars, i que publica al primer text de la sèrie «De folk-lore» («Sant Josep lo corredó (?) feu-me dormir aquesta nina...», *La Fraternidad Cristiana*, 16 d'agost de 1905, p. 7).

19. En cap cas cita el nom de l'informant, tot i que en alguns casos comenta que és una dona vella. Entre aquests textos hi ha una rondalla que ell havia escoltat dir a la seva mare de Vilaller, però no recordava («Mare, a la porta hi ha un *niño* que demana caritat...», *La Fraternidad Cristiana*, 15 de març de 1907, p. 5).

i el Maragall assagista» (COMADRAN 2014: 76-77). Navarro separa la construcció formal del poema de l'essència del fet poètic, que considera que neix del poble, de la idealització i sublimació de les emocions humanes; sense això, la poesia només és construcció escolar, art de la paraula, però no poesia. Els veritables i grans poetes (Homer, Dant, Verdaguer, Mistral) són, diu, els qui han sabut trobar les paraules per expressar els elements essencials de la vida dels homes: l'amor, les penes, els somnis, les esperances. El poble és, en aquest sentit, el veritable poeta; els Poetes són la seva veu.²⁰

El veritable poeta és el poble, que amb sos afectes i passions, amb sos ideals i sentiments va elaborant en son si fecundíssim els elements amb què nodrirà ses estrofes el qui encerti a ser son cantaire. Ell engendra el Poeta i ses cançons, com els núvols agombolats engendren lo tro. Per això cada poble ha tingut el seu poeta únic.

4.2. «Marginal»

Entre el 7 d'agost de 1908 i el 23 d'abril de 1911, un autor que signa amb el pseudònim «Equis» publica la columna «Marginal» a *El Diario de Lérida*; una col·laboració periòdica que inclou almenys 204 textos. Alguns indicis suggereixen que mossèn Anton Navarro podria ser el nom que s'amaga al darrere d'Equis; una possibilitat encara incerta que estem investigant.

Dels textos que publica Equis se'n desprèn que és ribagorçà, sacerdot, culte, que admira Verdaguer, que coneix Alcover, que viu a Lleida o entre l'Urgell i les Garrigues, que escriu un català que no és prou de Lleida,²¹ i que assisteix a un acte a què ens consta que va assistir Navarro (la Festa del Bell Parlar de l'Associació de la Lectura

20. *La Fraternidad Cristiana*, 1 d'octubre de 1905, p. 7-8. El text següent de la sèrie torna a fer referència a aquesta teorització sobre la poesia: *La Fraternidad Cristiana*, 1 de novembre de 1905, p. 5-6.

21. El 26 de maig de 1909, al text «Tonades», Equis comenta les reaccions dels lectors a la sèrie «Marginal». Alguns, diu, voldrien «que el meu català fos més de la Banqueta» (la Banqueta és un espai singular de Lleida, la seva façana al riu).

Catalana, el 10 de maig de 1909).²² A més, *El Diario de Lérida* es refereix a Navarro com a «nuestro compañero de redacción» el 29 d'abril de 1911, quan dona notícia de la Flor Natural que guanya mossèn Anton Navarro als Jocs Florals de Barcelona. Però Navarro no havia publicat res signat amb el seu nom real, en aquest diari, des del 23 d'octubre de 1909 (NAVARRO 1909); cal pensar, doncs, que aquest «nuestro compañero de redacción» no es podia referir a col·laboracions puntuals de dos anys enrere, sinó a altres col·laboracions més recents i habituals, que Navarro devia publicar sota pseudònim.

Equis escriu sobre espiritualitat, literatura, actualitat política, educació, filosofia, història, cultura; temes que també trobem més endavant en la columna «Recitacions» del mateix diari, signada per Navarro. L'11 d'octubre de 1908 cita Verdaguer i parla de sant Francesc d'Assís, dos noms de referència per a Navarro. El 26 de novembre comenta que mossèn Alcover (amb qui Navarro col·labora des del 1902)²³ li ha regalat el dietari del seu viatge per Alemanya. El 14 de juliol explica que ha rebut una carta des de Núria, i que saber que els amics el llegeixen el fa sentir menys sol; un comentari que podem situar (si es confirmés que Equis és Navarro) en el context d'una vida solitària a Montclar, que apareix en altres textos publicats pel poeta durant aquests anys.

Tots aquests indicis justifiquen que s'investigui la hipòtesi que Equis sigui un pseudònim de mossèn Anton Navarro; una hipòtesi que pensem que caldria validar, en un altre treball, amb procediments d'anàlisi lingüística forense.

22. *La Ven de Catalunya* del dia 11 de maig, p. 3, dona notícia de la presència de Navarro en la Festa de Bell Parlar: «Al fons de l'escenari s'hi veia la venerable figura de l'aclamat poeta valencià Teodor Llorente, junt amb son gendre, D. Josep Maria Bernal, als qui feien costat els escriptors Lluís B. Nadal, Mossèn Anton Navarro i altres.» Equis esmenta la seva presència en aquest acte a «Bell parlar» (*El Diario de Lérida*, 19 de maig de 1909, p. 1).

23. ALCOVER (1907: 327) explica la seva relació amb Navarro.

4.3. «Recitacions»

La col·laboració d'Equis amb *El Diario de Lérida* es tanca quan s'obre una nova secció, «Recitacions», que signa mossèn Anton Navarro. Si Equis era Navarro, té sentit que el canvi es produeixi precisament el 1911, després que Navarro hagi guanyat la Flor Natural als Jocs Florals de Barcelona i sigui objecte de nombroses felicitacions en els diaris de Lleida. El prestigi guanyat justificaria que, a partir d'aquest moment, signi els articles amb el seu nom.

«Recitacions» es publica gairebé diàriament, amb alguns parèntesis i interrupcions, entre el 23 d'agost de 1911 i el 27 de juliol de 1913.²⁴ Navarro hi escriu al voltant de 200 textos.²⁵ El 1914 en publica una selecció, amb algun text nou, al llibre *Recitacions. Proses rimades*, que conté un total de 93 textos. A més, publica algunes proses d'aquesta sèrie en altres mitjans: *El Restaurador* (Tortosa, 17 de juliol i 21 de desembre de 1912, 22 de febrer de 1913, 1 de març de 1913), *El Propagador del Santo Cristo de Balaguer* (24 de maig de 1912), *Revista de Gerona* (10 de maig de 1913), *El Pirineu Català* (Ripoll, 16 d'agost de 1913), *L'Àpat* (Sant Sadurní d'Anoia, 23 d'agost de 1913), *Renaixement* (Barcelona, 24 d'abril de 1913) i *Il·lustració Catalana* (Barcelona, 16 i 23 d'agost, i 4 d'octubre, de 1914).

Els textos de «Recitacions» inclouen la mirada poètica de Navarro sobre la natura i les emocions humanes, però no només: també hi

24. Aquesta datació corregeix i amplia les dades aportades per CORNUDELLA & MACIÀ (1994: 13). El text «Crucíferes» (26 de maig de 1912), que es considera en aquest treball el primer de «Recitacions», no forma part d'aquesta sèrie: «Crucíferes» és un dels 11 textos esparsos que Navarro publica a *El Diario de Lérida* entre el 7 de maig de 1911 i el 5 de gener de 1913, coetàniament a «Recitacions» (a més d'un text premiat al Certamen de l'Acadèmia Bibliogràfica-Mariana, que es publica el 21 d'octubre de 1913). La data final que proposen Cornudella i Macià per a «Recitacions» coincideix amb la que trobem en la documentació que hem consultat per a aquest treball. Navarro publica gairebé diàriament aquesta columna, amb algunes interrupcions breus i períodes més llargs d'aturada: no hi publica cap text entre el febrer i el juny de 1912, i tampoc entre el març i el juny de 1913.

25. Els exemplars de *El Diario de Lérida* que es conserven a la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, que no són tots els que es van publicar, inclouen 203 textos de la columna «Recitacions».

trobem llegendes, narracions de fets reals i fantàstics, algun conte, cròniques d'excursions, ressenyes de llibres, textos sobre cultura clàssica i europea, sobre cultura popular, sobre història, filosofia, filologia, religió, literatura, art. Un bon nombre dels textos de la sèrie descriuen la vida quotidiana al terme de Montclar, d'on és rector: el paisatge, la feina del camp, la sequera, els captaires i els artistes que passen, la malaltia i la mort. Entre el 13 i el 19 de setembre de 1911 publica sis columnes sobre el valor de la paraula. El 4 de febrer de 1912 publica «Llició d'un abisme», un al·legat contra l'home del segle xx, l'home modern, que troba eminentment immoral, roí i orgullós. El 28 de juny, a propòsit de l'escultor August Rodin, reflexiona sobre el contrast entre l'artista que coneix la tècnica però no té ànima i l'artista que posa el cor en la seva obra. El 14 d'agost de 1912 publica una ressenya de *Les Monjoies*, de Josep Carner. Els mesos de setembre i octubre dedica diversos textos a un viatge que fa per la Cerdanya amb Joan M. Guasch, que els porta a visitar Manuel Cairol, que hi viu (26 de setembre de 1912), i Narcís Oller, que hi té una casa de camp (5 i 6 d'octubre de 1912).

La sèrie inclou un dels tres contes que publica Navarro a *El Diario de Lérida*: el «Conte d'Any Nou».²⁶ Els altres són dos «Conte de reis» diferents, amb el mateix títol, que publica el 1912 i el 1913, sense l'encapçalament «Recitacions».²⁷ Navarro recorre sovint al discurs narratiu com un recurs retòric, informatiu o al·lisonador; però la narrativa no és un gènere literari freqüent en aquest autor, que prefereix la poesia i no escriu cap novel·la —un gènere que considerava «inhumà», tal com explica ell mateix a «Recitacions» (NAVARRO 1911c):²⁸

26. *El Diario de Lérida*, 3 de gener de 1912, p. 1. També publicat a NAVARRO (1914b).

27. El primer es publica a *El Diario de Lérida*, 6 de gener de 1912, p. 1; *La Falç* (Balaguer), 15 de gener de 1913; *Il·lustració Catalana*, 16 d'agost de 1914; i NAVARRO (1914b). El segon es publica a *El Diario de Lérida*, 5 de gener de 1913, p. 2.

28. Els últims anys torna a publicar alguns contes al diari *El Matí* i la revista *Esplai* (suplement d'aquest diari), com ara «La sargantana i les formigues» (*El Matí*, 31 d'agost de 1929), «L'escarabat i el grill» (*El Matí*, 6 d'octubre de 1929), «El rei dels ocells» (*Esplai*, 11 de març de 1934) o «El captaire sant» (*Esplai*, 22 d'abril de 1934), entre d'altres.

La novel·la és el llibre fastidiós per excel·lència, ha dit un escriptor contemporani, i jo em penso que té raó. Perquè la novel·la és enemiga de la pau de l'esperit, perquè mata l'amor exagerant-lo, perquè de l'home portat de fortes passions en fa un heroi, sent així que no ho és sinó qui sap dominar-les; perquè cerca el desordre; perquè profana el dolor; perquè la novel·la, en son afany de parlar de l'home, és per excel·lència inhumana.

La novel·la romàntica és inhumana perquè desvia de son camí el sentiment, fent-lo sentimentalisme. Per això abomino del René i del Werter. La novel·la realista és inhumana, perquè en son afany d'anàlisi, com el vampir, dessagna el cor; per això m'espanta Balzac. La novel·la filosòfica és inhumana perquè engendra el fatalisme deformant la idea. I àdhuc la novel·la religiosa és perfectament inútil per a la Fe. La novel·la moral és perillosa perquè de l'exemple en fa anècdota.

La novel·la moderna les inclou a totes. És monstruosa, vanitosa, destructora, boja, irracional. És una nova Medusa amb serpent per cabellera, ulls de foc follet empunyant aquell tió flamejant engendrador de malvestats i discòrdies.

6. CONCLUSIÓ

En aquest article hem volgut donar notícia del vessant menys conegut de l'obra de mossèn Anton Navarro: les traduccions i la prosa. Aquesta part de la seva obra constitueix un corpus de dimensions considerables en relació amb el conjunt de textos documentats del poeta, i cal tenir-la present si es vol situar de manera adequada l'obra de Navarro en el context del seu temps.

Pel que fa a les traduccions, hem aportat la troballa d'una traducció al castellà de poemes marians de Jacint Verdaguer i hem documentat l'existència de la traducció, també al castellà, d'una obra de teatre de mossèn Ramon Garriga: *La Glòria*. També hem estudiat les circumstàncies de l'edició, en llatí i en català, de les *Obres* de Dècim Magne Ausoni. En aquest cas, la col·laboració de mossèn Anton Navarro amb Carles Riba ens fa veure un Navarro erudit i bon traductor al català, però inexpert editor crític del text llatí.

Pel que fa a l'obra en prosa, hem presentat i ressenyat alguns dels textos més rellevants: el pròleg del poemari *Els dies clars* d'Agnès Ar-

mengol i les col·laboracions periòdiques a la premsa; uns textos que constitueixen un testimoni valuós per conèixer el poeta Navarro i, per tant, un material imprescindible per poder aprofundir en l'estudi del conjunt de la seva obra.

El pròleg ens ha permès exposar la bona acollida de l'obra de Navarro en un Sabadell conservador on no arrela el Modernisme, i on la poesia de Navarro es percep com una innovació. A més, hem mostrat l'opinió de Navarro sobre els nous corrents literaris, que considera que valoren poc la bona literatura de la tradició pròpia i s'emmirallen en la literatura europea, especialment la francesa.

Quant a les col·laboracions periòdiques a la premsa, hem pogut, en primer lloc, situar la publicació de la sèrie «De folk-lore» tant a Lleida com a Sabadell, cosa que completa la informació aportada per COMADRAN (2014), que situa la publicació d'aquests textos només a Sabadell. D'altra banda, hem exposat alguns indicis que justifiquen la hipòtesi que Navarro sigui l'autor de la columna «Marginal», publicada amb el pseudònim Equis a *El Diario de Lérida* entre 1908 i 1911. Finalment, hem corregit i ampliat la datació coneguda fins ara dels textos de la columna «Recitacions», publicada també a *El Diario de Lérida* entre 1911 i 1913.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER (1907): Mn Antoni Alcover, «Dietari de l'excursió filològica feta amb el Dr. Schädel dins el domini català, de 31 de juliol a 13 de setembre de 1906», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, tom III, 8, gener-abril, maig-agost, p. 257-367.
- ALTURO & MACIÀ (2023): Núria Alturo i Xavier Macià, «La balada de l'hivern d'Anton Navarro: literatura i cançó popular», *Els Marges* 131, p. 28-48.
- ALTURO & MACIÀ (2024): «Mossèn Anton Navarro: la veu parlada», *Ripacurtia* II-6, p. 121-133.
- AUSONI (1924): Dècim Magne Ausoni, *Obres*, vol. I, text revisat i traducció de Carles Riba i Anton Navarro, Barcelona: Fundació Bernat Metge [1931, 2a edició a cura de Joan Petit].

- AUSONI (1928): *Obres*, vol. II, text revisat per Joaquim Balcells, traducció de Carles Riba i Anton Navarro, Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- BOULANGER (1926): André Boulanger, «D. M. Ausoni. Obres, vol. I, Text i traducció de C. Riba i A. Navarro (Escriptors llatins, publicats per la Fundació Bernat Metge. Barcelona, Editorial Catalana, 1924, 1 vol, in-8; de xviii et 116-116 pages», *Revue des études anciennes* 28, p. 99-100.
- BULART (1939): Antoni Bulart i Rialp, «Víctimas del terror rojo. El poeta catalán Mn. Antón Navarro. Maestro en 'Gay Saber'», *La Vanguardia*, 11 de febrer, p. 16.
- BUSQUETS (1931): Anton Busquets i Punset, «Pòrtic», dins Josep Cardona, *Històries i fantasies*, Sabadell: Biblioteca sabadellenca, p. 15-16.
- CASALS (2014): Quintí Casals, *Modernització i Renaixença a la Lleida del segle XIX*, Lleida: Pagès Editors.
- COMADRAN (2014): Marc Comadran Orpí, *El procés d'expansió del noucentisme cap a «segones ciutats»: el cas de Sabadell (1910-1923)*, Universitat Autònoma de Barcelona, Tesi doctoral. En línia a: <<http://hdl.handle.net/10803/285042>> [Consulta: 12-6-2024].
- CORNUDELLA & MACIÀ (1994): Joan Cornudella i Xavier Macià, «Introducció», dins Mossèn Anton Navarro, *Pla i muntanya. Antologia poètica*, Tremp: Garsineu Edicions, p. 5-19.
- CORNUDELLA (1994): Joan Cornudella, «Una generació de junedencs sota el mestratge de mossèn Antoni Navarro (1901-1936)», *Ilderda. Humanitats* 51, p. 129-136.
- CORNUDELLA (1995): «Mossèn Anton Navarro i els Jocs Florals d'Agramunt de l'any 1912», *URTX. Revista cultura de l'Urgell* 7, p. 223-239.
- CORNUDELLA (2002): «L'aportació de la cultura urgellenca a la Renaixença literària de Ponent», *URTX. Revista cultura de l'Urgell* 15, p. 237-244.
- COSTA (1926): Giovanni Costa, «Cultura catalana e classicismo», *Bilychnis* [Ressenyat a *El Autonomista*, 11 de novembre, p. 1].
- FRANQUESA (2013): Montserrat Franquesa Gòdia, *La Fundació Ber-*

- nat Metge: una obra de país (1923-1938), Barcelona: PAM; «Textos i estudis de cultura catalana» 181.
- GUARDIOLA (2009): Carles-Jordi Guardiola, «Carles Riba, traductor (1922-1925). Tretze cartes inèdites a Joan Estelrich», *Miscel·lània Joaquim Molas*, vol. 4, Barcelona: PAM; «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes» LIX, p. 104, 154-155.
- GUARDIOLA (2020): *Cartes de Carles Riba. Recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola*, Barcelona: IEC, En línia a: <<https://www.iec.cat/carles-riba/presentacio.asp>> [Consulta: 12-6-2024].
- HELLO (1921): Ernest Hello, «La recherche», dins *Contes extraordinaires*, París: Librairie Académique Perrin, p. 295-304.
- LL., C. (1929): LL. C., «L'equivocació de Mossèn Garriga», *Ceretània*, 21 d'abril, p. 2.
- MACIÀ (1988): Xavier Macià, «Entre la Renaixença i els orígens del Noucentisme. Mossèn Antoni Navarro, vindicació», *Collegats. Anuari del Centre d'Estudis del Pallars* 2, p. 117-129.
- MACIÀ (2003): «Estudi introductori», dins Mn. A. Navarro, *La balada de l'hivern. Poema del Ribagorça*, Lleida: Ajuntament de Vilaller, Col·legi Episcopal de Lleida i Pagès Editors, p. 7-19.
- MALET (2009): Gerard Malet, *Els Jocs Florals de Lleida 1895-1923. Discursos i materials*, Lleida: Universitat de Lleida.
- MORETA (2014): Ignasi Moreta, «Ernest Hello: les motivacions d'una traducció de Maragall», *Haidé. Estudis maragallians. Butlletí de l'Arxiu Joan Maragall* 3, p. 119-125.
- NAVARRO (1902): Mossèn Anton Navarro, «A la memòria del eminent Poeta Mossen Jacinto Verdaguer», *Patria. Revista Literària Catalana* 6, p. 65.
- NAVARRO (1908a): Rdo. D. Antonio Navarro, Pbro., «Flores marianas (Traducciones libres de M. Jacinto Verdaguer)», Premio I. Flor Natural. *Certamen de l'Academia Bibliografico-Mariana para solemnizar el Aniversario VL de su instalación en la tarde del 13 de octubre de 1907*, Lleida: Imp. Mariana, p. 31-42.
- NAVARRO (1908b): «De folk-lore. La passió vella», *Catalunya: publicació quinzenal*, 15 d'abril, p. 3.
- NAVARRO (1908c): «Mossen Jascinto Verdaguer y sa obra poética», Discurs llegit en la solemne vetllada literaria musical que la Lliga

- Regionalista de Sabadell, va dedicar á la memoria de Mossen Jacinto Verdaguer, Pbre. lo día 8 de Mars de 1908, en ocasió de colocar lo retrat del immortal poeta, obra del Rvnt. En Joseph Ma Bosch, Pbre., en son saló d'actes, Sabadell: Imprempta y Encuadernacions de J. Canals Domenech, Sabadell.
- NAVARRO (1909): «Contes blanchs (Llibre de Moss. Ramon Garriga)», *El Diario de Lérida*, 23 d'octubre, p. 1.
- NAVARRO (1911a): «Prosa y vers» [Ressenya del llibre *Estampes y calcomanies* de Mn. Ramon Garriga], *El Diario de Lérida*, 27 de juny, p. 1.
- NAVARRO (1911b): «Carta-resposta á D. Francesch Montañà», *El Diario de Lérida*, 2 de juny, 1, p. 2.
- NAVARRO (1911c): «La novela», *Recitacions. El Diario de Lérida*, 6 d'octubre, p. 1.
- NAVARRO (1912): «Carta oberta a Mossèn Ramon Garriga», *Recitacions. El Diario de Lérida*, 20 de juny, p. 1.
- NAVARRO (1914a): «Carta oberta a Mossèn Ramon Garriga», *Il·lustració Catalana*, 4 d'octubre, p. 472.
- NAVARRO (1914b): *Recitacions. Proses rimades*, Lleida: Impremta Sol & Benet.
- NAVARRO (1925a): «Hora florida», *Roses i estels*, Barcelona: Llibreria Verdaguer, p. 33-34.
- NAVARRO (1925b): «El jardí de Samalús», De la Colla, *Llevant de taula*, edició d'ofrena, juny, Barcelona: Estampa La Renaxensa, p. 36-37.
- NAVARRO (1926): «Pòrtic», dins Agnès Armengol, *Els dies clars*, Sabadell: Biblioteca Sabadellenca, p. 9-12.
- NAVARRO (1927): «Oració a la lluernia», *Medallons*, Barcelona: Impremta de La Casa Provincial de la Caritat, p. 68.
- PINYOL & SANTANACH (2018): Ramon Pinyol i Torrents, Joan Santanach, «Jacint Verdaguer», dins Enric Cassany i Josep Maria Domingo (dir.), *Història de la literatura catalana, V, Literatura contemporània (I), El vuit-cents*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, Ajuntament de Barcelona, p. 375-431.
- RIBA & NAVARRO (1924): Carles Riba i mossèn Anton Navarro, «Introducció», dins D. M. Ausoni, *Obres*, vol. I, Barcelona: Fundació Bernat Metge [1931, 2a edició a cura de Joan Petit, p. I-XIX].

- SERRA I BOLDÚ (1903): Valeri Serra i Boldú, «Mossèn Anton Navarro», *Catalunya* 15, p. 105-106.
- S. R. (1926): S. R., «Ausoni. Obres, p. p. Charles Riba et A. Navarro, t. I., Barcelone, Editorial Catalana, 1924; in-8, xviii-232 pages», *Revue archéologique* 23, 1 de gener, p. 159.
- VERDAGUER (1902): Mossen Jacinto Verdaguer, *Flors de Maria*, Barcelona: Estampa de la Casa P. de Caritat.

JORGE WAGENSBERG, LA REVELACIÓ DEL MÓN A TRAVÉS DE LES PARAULES

JORGE WAGENSBERG, THE WORLD REVEALED THROUGH WORDS

NOEMÍ MONTETES-MAIRAL Y LABURTA

Universitat de Barcelona

Dept. de Filologia Hispànica, Teoria de la Literatura i Comunicació

Gran Via de les Corts Catalanes, 585, 08007 Barcelona

934035649

noemimontetes@ub.edu

ORCID ID: 0000-0001-8407-6034

Resum

Un dels aspectes més atractius de la figura i de l'obra de Jorge Wagensberg (Barcelona 1948-2018) és el seu caire interdisciplinari, així com la seva capacitat per obrir-se a nous horitzons de coneixement. Aquest article es centra en la vinculació que ell planteja (en un gran nombre dels seus assajos), entre el coneixement que prové de l'àmbit científic, de l'àmbit de l'art i de l'àmbit de la revelació. Tots tres es necessiten, es retroalimenten, es complementen i s'enriqueixen. Ara bé (i això és el més sorprenent venint d'un científic): Wagensberg admet que la ciència presenta limitacions, que l'art arriba més lluny que la ciència, i que el camí místic ho fa encara més enllà que els altres dos. També s'analitza el paper determinant de la literatura i de la poesia com a formes de coneixement de la realitat per a Jorge Wagensberg que presenten característiques amfíbies: pròpies tant del món de l'art com de l'àmbit de la revelació. Finalment s'acaba mostrant com Wagensberg va intentar fer el possible per acostar-se a l'expressió literària des de la seva perspectiva científica.

Paraules clau

Jorge Wagensberg, ciència, art, revelació, ciència versus literatura, art versus revelació

Abstract

One of the most appealing aspects of the figure and work of Jorge Wagensberg (Barcelona 1948-2018) is his interdisciplinary nature, as well as his ability to open up to new horizons of knowledge. This article focuses on the link that he suggested (in many of his essays) between the knowledge that comes from science, art and revelation. The three areas need each other, feed off each other, complement and enrich each other. However, (and this

is the most surprising thing coming from a scientist) Wagensberg admits that science has limitations, that art reaches further than science and that the mystical path reaches further than the other two. The article also analyses the crucial role played by literature and poetry as forms of knowing reality that have amphibious features, which are typical of the world of art and the field of revelation. Finally, it ends by showing how Wagensberg tried to do everything he could to draw closer the field of literature from his scientific perspective.

Key Words

Jorge Wagensberg, science, art, revelation, science versus literature, art versus revelation

1. JORGE WAGENSBERG, UNA VIDA EN DEFENSA DEL SABER MESTÍS

Jorge Wagensberg Lubinski (Barcelona, 1948-2018), va ser físic, professor universitari, divulgador científic, fundador i primer director del Museu de la Ciència CosmoCaixa; una persona amb tantes cares, i tan diverses, com difícil de classificar. Fill de jueus polonesos, va ser un científic molt poc ortodox, i un geni en l'àmbit de la divulgació i de la transferència del coneixement.

Ara bé, el que sens dubte ens atrau més de la seva obra i de la seva figura és la seva fam de saber, un anhel entusiasta que sempre va abandonar per a poder entendre millor la realitat que l'envoltava, i sobretot —i en aquest punt, els humanistes el sentim ben a prop—, el fet que acceptés la impossibilitat del coneixement científic per a poder abastar l'extrema complexitat de la realitat. Wagensberg està convençut que hi ha límits que amb la ciència no es poden traspasar, àmbits que només amb la mirada científica mai s'arriben a comprendre. És necessari, doncs, des del seu punt de vista, endinsar-se en els paràmetres de la interdisciplinarietat per a poder entendre-la en la seva totalitat. I per fer-ho, i per després poder-ho comunicar, Jorge Wagensberg reivindica la relació amb el lector de tu a tu, com en una mena de diàleg en què la conversa és el punt clau de la reflexió: per a un mateix, i en

relació amb els altres.¹ Fins a aquest punt Wagensberg no pot concebre el saber científic com una illa, sinó com una xarxa on la idea del pont, de la mà i del pensament oberts, són indestruïbles.

2. CIÈNCIA, ART I REVELACIÓ

Jorge Wagensberg, científic, es passa la vida estudiant les maneres d'accedir a, repensar-se i investigar allò que és real. I s'adona que amb la ciència no en té prou, que amb la ciència es queda a mig camí. El més sorprenent és que, després de molta recerca, comprova que hi havia una part de la realitat a la qual no es pot accedir únicament mitjançant els procediments científics, però que hom s'hi pot endinsar amb altres mètodes. Mètodes que li permeten anar més enllà, molt més enllà.

Aquest primer camí, aquest mètode, és l'artístic, el literari. Una manera ben diferent de la científica per poder mirar, i aprofundir, en la veritat. Wagensberg, així, considera que «La ciència és una forma de conèixer la realitat. La literatura, també». I continuava, immediatament després: «La ciència és coneixement tan objectiu, intel·ligible i dialèctic com sigui possible. La literatura no té per què ser-ho». (WAGENSBERG 2014: 151, i també a WAGENSBERG 2018: 13, en castellà)

Jorge Wagensberg defensa que la literatura no té per què ser ni objectiva, ni intel·ligible (2018: 13 i s.). Entre d'altres coses, perquè la realitat humana no ho és. Per això ell, que és un científic enamorat de l'art i de la realitat que s'escapa dels esquemes objectius, decideix navegar per l'incert camí que separa, i vincula, l'art, la ciència i la revelació. I el més curiós de tot és que ell, un científic, admet, sense embuts, la incapacitat de la ciència per envolar-se a àmbits de coneixement com ho fan l'art o la revelació, és a dir, fins a un cert punt accepta la inferioritat de la disciplina científica. Així, en un article titulat «Arte versus ciencia», afirmava:

1. «Es pot dir que tot en ciència és conversa. Experimentar o observar és conversar amb la realitat del món [...] La pròpia reflexió no és una altra cosa que conversar amb un mateix [...] Aristòtil ensenyava passejant mentre conversava amb els seus deixebles.» (WAGENSBERG 2011: 8-9)

Conocimiento es la forma que adquiere una idea para sobrevivir al tránsito entre dos mentes. Crear conocimiento es tratar ideas para este viaje. Y, según sea el tratamiento recibido, el conocimiento será ciencia, o será arte, o será revelación [...] El camino a seguir depende en gran parte del *grado de complejidad* involucrado en cada caso [...] Pues bien, la ciencia se ocupa de los niveles más bajos de complejidad [...] Arte es una forma de conocimiento cuyo método se basa en un único principio: *el principio de la comunicabilidad de complejidades ininteligibles*. (WAGENSBERG 2003b: 18-21, la cursiva és de l'autor)

La realitat científica es basa en el principi de la intel·ligibilitat. La de l'art, en la de la imaginació. La de la revelació, finalment, és capaç de veure-hi més lluny, més enllà de les altres dues.

El món de Jorge Wagensberg són tots tres mons, i vol, desitja el millor de cadascun: d'una banda, la certesa objectiva de la realitat empírica. De l'altra, l'univers artístic, creatiu, màgic. Finalment indica que encara s'ha de tenir en compte un tercer àmbit, molt més inabastable: l'espai de la revelació. Tots tres es necessiten, tots tres es retroalimenten, tots tres poden existir perquè els altres dos hi són. Ara bé: sempre s'ha tingut la idea generalitzada que el món de la ciència, de l'art i del misteri són camins paral·lels que no arriben mai a trobar-se. I aquí és on ell dissenteix, on ell busca la quadratura del cercle, i els relaciona entre si. I es pregunta: per què, si la realitat és tan complexa i contradictòria, si és plena de grisos i necessita dels colors que sorgeixen de tots els àmbits, cada realitat funciona pel seu compte, sense buscar-se, ignorant-se?

Wagensberg ho explica amb molta claredat a *Ideas sobre la complejidad del mundo* (1994), posant com a exemple la passió amorosa: la ciència no ens proporciona cap equació per poder entendre aquest sentiment que a tots ens supera. Per tant, com que no hi ha un marc per entendre aquest fenomen des de la ciència, cal aplicar-hi un altre marc, una altra manera d'enfocar i d'entendre el món, i aquest ha de ser necessàriament el que sorgeix de la mirada artística, aquella mirada que busca més enllà de la lògica. Només emprant aquests paràmetres es pot entendre, i es pot explicar, el que és inexplicable per la via de la raó. Perquè l'art arriba a comprendre allò que la raó no percep ni pot concebre.

El prodigi de la passió amorosa només es pot definir fent servir termes com ara meravella, o miracle (que tenen, a més a més, la mateixa arrel etimològica: el verb *mirari*: admirar-se). Però no són termes científics. Per a la ciència, continua Wagensberg, el camí de l'art és l'únic camí factible per entendre una realitat teixida amb components d'inefabilitat. A *Ideas para la imaginación impura. 53 reflexiones en su propia sustancia*, torna a contraposar ciència i art. D'aquest darrer afirma el següent: «El arte es una forma de conocimiento cuyo método se basa en un único principio: el principio de la comunicabilidad de complejidades ininteligibles [...] para un científico, es un extraño milagro, porque [...] es capaz de arrastrar una infinitud» (1999: 90). Poc després afegeix que, davant la ciència, l'art li permet conèixer complexitats superiors (1999: 91).

Ara bé: amb aquesta complexitat artística (com s'ha apuntat unes línies més amunt) no n'hi ha prou per a conèixer el món, la coneixença del que és real va més enllà de la dualitat Ciència-Art. Hi falta el tercer coneixement, el que prové de la revelació, de l'àmbit diví. Un coneixement misteriós que deriva de la intuïció i del sentiment religiosos. Aquest darrer és el coneixement il·luminat. Tots tres articulen el coneixement humà. I no n'hi ha cap més (1999: 91-93).

A l'hora de sistematitzar-los, Wagensberg manifesta que el coneixement científic progressa, és un saber lineal. Així ho indica: «La ciencia es una forma de conocimiento en la que la imaginación, representación e interpretación se estimulan, se provocan, se insinúan, se acarician, se golpean, se corrigen, se refutan y se confirman mutua y continuamente. *La ciencia, necesariamente, progresa.*» (1999: 95, la cursiva és de l'autor).

Pel que fa a l'art, només progressa en el sentit que progressen la imaginació i la representació, és a dir, relativament. Ara bé, si ens endinsem en el tercer àmbit del coneixement, aquell en què la imaginació es nodreix de la revelació, aquest no progressa: la representació és sagrada, i per tant, intocable (1999: 95).

A molts dels seus llibres el científic barceloní reflexiona sobre la relació entre els tres àmbits de coneixement de la realitat (vegeu, per exemple, el «Postscriptum. Las tres formas fundamentales del conocimiento», que tanca la segona edició i les següents del volum *Ideas*

sobre la complejidad del mundo, 1994: 161-163). Ara bé, és en un llibre posterior on sintetitza més encertadament la relació entre els tres mitjans de comprensió de la realitat, així com la subordinació de la ciència respecte dels altres dos (ell no ho indica exactament així, però es pot deduir a partir dels seus mateixos raonaments):

La realidad sume al alma en una descomunal soledad [...] *Conocimiento* es la representación (finita) de cualquier realidad (infinita). El conocimiento es siempre una aproximación. Cuando la simplificación es obvia se utiliza el método *científico*, cuando es imposible se acude al método *divino* (en cualquier otro caso intermedio siempre se puede probar con el método *artístico*). (1999: 75, les cursives són de l'autor)

El coneixement sempre és mestís, afirma Jorge WAGENSBERG (2014: 54), i per la mateixa raó ha de ser interdisciplinari. Ara bé, tant la ciència com l'art són coneixements limitats (sí, també l'art: l'art no és una excepció 2014: 46). Només el coneixement revelat és capaç d'anar més enllà dels límits, d'expressar, i abastar, l'inexpressable. Perquè allà on ni tan sols arriba l'art, sí pot arribar-hi el coneixement revelat:

Si la necesidad del arte se puede argumentar en el límite como una consecuencia de la impotencia de la ciencia, la necesidad del conocimiento revelado se puede explicar, también en el límite, como una consecuencia de la impotencia tanto del arte como de la ciencia. ¿Impotencia para qué? Impotencia para comprender, claro [...] después del fracaso de la ciencia y del fracaso del arte [tenemos] el conocimiento revelado [...] El conocimiento revelado no cambia, se acepta tal como viene. La revelación sencillamente ocurre. (2014: 47)

El més sorprenent és que afirmacions com aquestes les fes un no creient, que arribés a conclusions com aquestes algú que es considerava agnòstic, que no creia en déus. Ara bé: Jorge Wagensberg sí que creia en el misteri, en què hi ha un àmbit de la realitat on ni tan sols l'art arriba, i assumeix aquest fet, com a científic, amb profunda humilitat. Sense esmentar cap filòsof, ni cap via de pensament de tipus filosòfic,

Wagensberg fa seves una sèrie d'idees obertes al misteri de l'existència, espiritual i transcendent, però no necessàriament religiosa, en la línia de la *secularitat sagrada* (el terme és de Ramon PANIKKAR, vegeu 1999 i també 2008), defensada per filòsofs i teòlegs com ara André COMPTE-SPONVILLE (2007), Juan de Dios MARTÍN VELASCO (1999), Xavier MELLONI (2011 i 2018), Marià CORBÍ (1996, 2007, 2008), o Amador VEGA (2022).

L'any 2000 l'Editorial Mediterrània va aplegar tot de cartes que s'havien anat creuant intel·lectuals creients convençuts de la seva fe amb d'altres de més (o de molt més) escèptics; cartes públiques aparegudes, inicialment, a la revista *Foc Nou*. Jorge Wagensberg compartí aquesta correspondència oberta als lectors dins l'apartat «Els límits de la ciència» amb David Jou, poeta i catedràtic de física. En aquest duet David Jou, poeta i físic, era el creient fervorós. Wagensberg, en canvi, amic del primer des de la universitat, se situava en una posició molt més incrèdula.² No en va en una de les diverses cartes que s'adrecen, afirma: «Etic convençut que la realitat canvia, per això temo les veritats eternes i innegociables.» (WAGENSBERG 2000: 83)

En la primera missiva que David Jou li adreça al que seria el seu amic durant tants anys, titulada «La curiositat», li comenta:

En moltes ocasions has parlat de tres vies de coneixement: la científica, l'estètica i la religiosa. He sentit profundament l'atractiu i l'eloqüència de totes tres, i no sabria prescindir de l'aportació de cap d'elles [...] altres vegades hom té la impressió que és la ciència qui vol fixar límits al coneixement, tot prenent-se com l'únic mètode legítim, i negant realitat a allò

2. A *Alguns anys després*, el volum on Wagensberg recopila records familiars i personals d'infantesa, joventut i algunes reflexions de caire existencial, el científic explica una anècdota seva quan era petit, a l'escola. Un capellà pretenia obligar els nens a jurar que no havien fet una entremaliadura i, en arribar al petit Jorge, un company li digué al capellà una frase que li quedà gravada a Wagensberg: «Pare, és inútil fer-lo jurar: ell està exempt de Déu.» (2015: 37). Unes línies més tard, en reflexiona al respecte: «Es pot estar exempt de Déu? Algú creu de debò que sóc menys creïble perquè prescindo de la religió?» (2015: 38) Sigui com sigui, del que sí que estava convençut Wagensberg era que, al marge de l'opció individual de cadascú, l'ésser humà necessita creure-hi, com li indica al periodista Abel Grau: «En el futuro seguiremos creyendo, porque lo llevamos de fábrica. La psicología del desarrollo, la antropología cognitiva y la neurociencia señalan que evolutivamente estamos programados para creer.» (GRAU 2008)

que no pot ser encabit en el mètode científic. Crec que la ciència no és l'únic camí d'accés al món. Crec que el món és un llibre escrit en diversos alfabet, i no tan sols en l'alfabet matemàtic. (JOU 2000: 63)

La resposta de Wagensberg a Jou (la seva carta porta per títol «La llibertat») està a l'alçada de la seva mirada oberta i interdisciplinària, que reconeix, amb humilitat (com ho faria a tants altres textos), la supeditació del coneixement matemàtic respecte dels altres dos:

A la teva carta cites la meua proposta, que seria massa llarga de desenvolupar aquí, d'acord amb la qual qualsevol coneixement té, en el fons, tres components: ciència, art i mística [...] Hi estic d'acord: no tot és ciència. Encara més. Amb la ciència no n'hi ha prou ni per fer ciència [...] Sempre hi ha art, sempre hi ha revelació en un bon tros de ciència. És la imaginació impura. A mi, com ara a tu, em cal tot per expressar-me. (WAGENSBERG 2000: 67-68)

Tots tres àmbits del coneixement humà necessiten els altres dos.

3. L'EXPRESSIÓ POÈTICA, ENTRE L'ART I LA REVELACIÓ

I la poesia, doncs? On encaixa? La poesia és art, però també és paraula sagrada. Forma part del misteri revelat. Com va deixar escrit Marcelino Menéndez y Pelayo al seu discurs d'ingrés a la RAE el 6 de març de 1881, sobre la *Poesía mística hispánica*, «la poesía mística consiste en darnos un vago sabor de lo infinito» (MENÉNDEZ 1881: 153). Unes pàgines més tard, l'erudit afirmava que «Todos nuestros grandes místicos son poetas, aun escribiendo en prosa» (MENÉNDEZ 1881: 157). Per això la poesia forma part d'aquell àmbit del misteri que combina el geni artístic i el miracle de la paraula revelada. Jorge Wagensberg, que prové de l'entorn científic del coneixement, se n'adona tant de la grandesa del gènere poètic com de la dificultat per a poder abastar aquest espai de revelació. La qual cosa no impedeix que ho intenti una i una altra vegada, al llarg de la seva vida. Així, al volum *Si la natura és la resposta, ¿quina era la pregunta?*, es poden llegir uns quants aforismes que busquen aquesta trobada entre la ci-

ència i la natura excelsa de la poesia. En ells Wagensberg mostra, en diverses ocasions, la proximitat entre ambdues: «El conte és més científic que la novel·la, i el poema més científic que el conte» (2003a: 92), cosa que no impedeix que a continuació insisteixi que «La poesia o és absolutament sublim o no és absolutament res» (2003a: 92). Uns anys més tard, en un altre llibre d'aforismes, reitera: «La ciencia y la poesía subliman la ilusión de todo lenguaje: evocar lo máximo con lo mínimo.» (WAGENSBERG 2012: 117)

Els llibres de Jorge Wagensberg, d'una manera o altra, donen voltes, constantment, a les relacions entre el món científic i el món no científic, entre el món susceptible de ser comprès per la raó i la lògica, i aquell que no pot ser comprès mitjançant aquesta via de cognició. Li interessen aquests dos mons, les relacions entre ells i, especialment, les fronteres entre tots dos. Per això conrea l'aforisme (i per extensió, el microrelat), perquè és un gènere literari que sintetitza les idees amb precisió científica, però emprant recursos propis de la literatura, especialment de l'àmbit poètic, a fi de poder explicar-se amb la màxima exactitud, per bé que fent servir l'enginy, la paradoxa, la ironia, la repetició, les metàfores (que no són sinó recursos propis del món de la lírica). Aquests recursos són elements claus per a poder expressar-se de la manera més idònia, tal com afirma ell mateix: «Tot s'hi val a l'hora de capturar idees, el plaer, la intuïció, l'emoció, la paradoxa, la contradicció, l'analogia, la metàfora...» (2000: 68)

A Jorge Wagensberg el fascina la ciència i la capacitat de sistematització, però també el món de la literatura: la seva capacitat d'expressar el que és inexpressable. Al text introductori de *Yo, lo superfluo y el error* (subtitulat, molt encertadament, *Historias de vida o muerte sobre ciencia o literatura*), aborda la vinculació entre la ciència, l'art, la literatura i el món. Resulta especialment il·luminador quan estudia la relació entre la ciència i la ideologia de científic, contraposant-la a la relació entre l'art (i la literatura) i la ideologia del creador. Així, afirma: «la ciencia tiende a ser una forma de conocimiento elaborado con la mínima ideología posible» (2009: 26). Per contra,

Ni el arte ni la literatura tienen por qué reducir, penalizar o avergonzarse de su ración ideológica. Con frecuencia ocurre todo lo contrario:

el arte y la literatura pueden cantar sin problemas una creencia o una ideología [...] la literatura no tiene reglas ni principios que la regulen [en cambio] el científico llega a comprender la realidad mediante el sacrificio de sus creencias y sentimientos. (2009: 26)

En un altre ordre de coses, la ciència, continua afirmant Wagensberg, «exige la máxima inteligibilidad» (2009: 27). Ben al contrari, la literatura no renuncia a comprendre la realitat, però és conscient de la seva complexitat, i també que els instruments humans mai no arribaran a descriure-la amb tota la seva pluralitat, i fosc. L'art sap que per acostar-s'hi ha de fer-ho endinsant-se en la fosc. L'art arriba allà on la ciència, i la raó, no es poden acostar. A la frase que tanca el capítol «Introducir en literatura lo excluido en ciencia», dins del llibre *Yo, lo superfluo y el error*, Wagensberg es pregunta: «¿puede la literatura tomar el relevo de la ciencia allí donde la ciencia pierde su nombre?» (2009: 62) La resposta arriba cap al final del capítol següent, que molt adequadament es titula «La literatura como la continuación de la comprensión por otros medios. El método del gozo intelectual», i on afirma el següent:

A medida que el objeto de conocimiento aumenta su complejidad, el arte en general, y la literatura en particular, van ganando ventaja sobre la ciencia, no solo en la manera de tratar la inteligibilidad y la universalidad sino en su licencia para tratar todas las emociones y gozos de las que la ciencia, por método, se priva a sí misma en sus resultados finales [...] No hay límites escritos en la literatura. (2009: 85)

Una mica més amunt llegíem que Wagensberg admetia que tant la ciència com l'art tenien límits, no així la revelació. La literatura, doncs, és un terreny amfibi entre aquests dos darrers: pertany al món de l'art, però anhela i pot arribar a plasmar la grandesa del misteri inefable que s'encarna en l'àmbit de la revelació. Per això, com aquest darrer, no té límits.

Encara indica una mica més endavant que «La literatura permite entrar en territorios vedados a la ciencia.» (2009: 85) A més a més, en el seu àmbit la literatura permet que la figura del creador prengui un gran protagonisme, enfront de la del científic: «La ciencia trata de

eliminar el narrador, es decir, trata de que la historia no dependa de quien la cuente. La ciencia sacrifica el científico [...es] un creador marginado, incluso traumatizado». (2009: 86) Ben al contrari, en literatura el narrador no desapareix, és més, té un paper principal, sempre hi és present, fins al punt que se'l col·loca al capdavant, al centre del procés creatiu. (2009: 86)

Hi ha un coneixement que comparteixen l'art, la poesia i la religió, que sorgeix de l'àmbit del que és incognoscible, que busca allò que és il·limitat. El podem qualificar de coneixement, per tant? Buscar-lo, entendre'l, també és fer ciència? Cal afirmar rotundament que sí. És un coneixement molt més intuïtiu, subjectiu i difícil de precisar: és l'àmbit de la creació, del talent, del geni. Un món essencial, sagrat, que no podem mesurar perquè se'ns escapa dels paràmetres de la raó i de la lògica, però que existeix. La realitat seria molt més grisa si no tinguéssim en compte aquest espai abismal i inefable, que és radicalment humà i que, al mateix temps, té l'ambició d'anar molt més enllà de les limitacions humanes. Que aspira al món de la divinitat. Perquè el món de l'art és el món dels déus. Perquè quan fem art ens convertim en déus. Perquè quan gaudim de l'art, la nostra natura, humana, acaba esdevenint divina.

Jorge Wagensberg se sentia profundament fascinat per la manera de comprendre la realitat pròpia de la ciència, de l'art, i de la revelació il·luminada. I també la d'aquell terreny amfibi, el poètic: un espai fronterer entre els dos darrers mètodes de percepció, l'art i la mística. Per això no només va fer ciència, sinó que també va tantejar l'escriptura literària. I ho va fer tant per provar-se a si mateix com per intentar entendre la naturalesa dels tres àmbits de coneixement, però especialment del literari, el qual es troba en un espai fronterer: en aquell territori difús, misteriós, entre la vida i la mort. Així mateix ho explica al final de l'escrit que prologa la compilació de textos (d'un gènere a mig camí entre el microrelat, la prosa poètica i l'assaig narratiu) recollits a *Yo, lo superfluo y el error*:

En el territorio fronterizo entre ciencia y literatura la mente está a la vez fuera para comprender y dentro para ser comprendida. La inteligencia y el conocimiento son dos de los logros de la materia viva para

conseguir la ilusión de todo ser vivo: seguir vivo. Por eso todas las historias son historias donde la muerte está de alguna forma presente. Son historias de muerte. O lo que es lo mismo: son historias de vida. (WAGENSBERG 2009: 95)

Històries de vida i de mort; de ciència, d'art i de literatura. Els textos que Jorge Wagensberg recull en el volum *Yo, lo superfluo y el error*, tan interdisciplinaris com ell mateix, fronterers entre diversos gèneres literaris, també ho són entre la literatura i l'art, i, per tant, entre la vida i la mort, el tema etern sobre el qual graviten totes les investigacions científiques i totes les obres d'art creades per l'ésser humà des de l'inici del temps. Textos que ens mostren les fronteres del nostre món, però sobretot que ens revelen els racons màgics on s'endinsa la poesia, la paraula il·luminada. Perquè allà on la ciència només pot emmudir, l'art s'envola, i la poesia ho il·lumina tot.

En triaré dos, d'aquests textos, per mostrar quina era la mirada de Wagensberg sobre la realitat —necessàriament mestissa: a cavall dels paràmetres de la ciència, l'art i el misteri revelat—, així com la sensibilitat amb la qual la mostrava:

LA LUNA

Recuerda el poeta dos o tres veces en sus versos cómo, durante su niñez, allá en su querida Granada, se inclinaba, hasta perder pie, para ver la luna reflejada en la muy profunda negrura del pozo familiar, y cómo a duras penas vencía el vértigo de dejarse caer para así volar directamente hacia el satélite. ¡Qué peligro! O no. Porque resulta que la Luna nunca pasa por el cenit de Granada. (2009: 205)

LA MUERTE

Nació hace cuatro años y medio. Llega de la escuela y se encuentra a su abuela muerta. Toma la mano de su madre y dice desde detrás de una cortina de lágrimas:

— ¿Te quedarás conmigo hasta que acabe de llorar? (2009: 275)

Jorge Wagensberg va afirmar en un dels seus aforismes més citats i repetits que «Un s'acaba de morir del tot quan mor l'últim que l'ha conegut viu». Si se'm permet, matisaria l'afirmació, i afegiria que un

no mor del tot fins que no ho fa l'última persona que pugui recordar la seva obra, la seva memòria, la seva petjada.

Li queda, per tant, a Jorge Wagensberg, molta, molta vida encara.

BIBLIOGRAFIA

- COMPTE-SPONVILLE (2007): André Compte-Sponville, *L'ànima de l'ateisme. Introducció a una espiritualitat sense Déu*, Barcelona: Paidós.
- CORBÍ (1996): Marià Corbí, *Religión sin religión*, Madrid: PPC.
- CORBÍ (2007): *Hacia una espiritualidad laica. Sin creencias, sin religiones, sin dioses*, Barcelona: Herder.
- CORBÍ (2008): «Mística sin religión», dins Javier Melloni (ed.), *El no-lugar del encuentro religioso*, Madrid: Trotta.
- GRAU (2008): Abel Grau, «Los ateos se hacen fuertes», *El País*, (24-11-2008). En línia a: <https://elpais.com/diario/2008/11/24/sociedad/1227481201_850215.html> [Consulta: 30-1-24]
- JOU (2000): David Jou, «La curiositat», dins «Els límits de la ciència», dins: Diversos autors, *Cartes revelades. Des de la fe i l'agnosticisme*, Barcelona: Editorial Mediterrània; «Col·lecció Temes d'ara mateix» 17, p. 59-64.
- MARTÍN VELASCO (1999): Juan de Dios Martín Velasco, *El fenómeno místico*, Madrid: Trotta.
- MELLONI (2011): Xavier Melloni, *Vers un temps de síntesi*, Barcelona: Fragmenta.
- MELLONI (2018): *Perspectivas del absoluto*, Barcelona: Herder.
- MENÉNDEZ (1881): Marcelino Menéndez Pelayo, «Discurso leído por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo en el acto de su recepción en la Real Academia Española el día 6 de marzo de 1881», *Suplemento literario al número IX de la Ilustración española y americana*, (8-3-1881), p. 153-160.
- PANIKKAR (1999): Raimon Panikkar, *El mundanal silencio*, Barcelona: Martínez Roca.
- PANIKKAR (2008): *De la Mística. Experiencia plena de la Vida*, Barcelona: Herder.

- VEGA (2022): Amador Vega, *Tentativas sobre el vacío. Ensayos de estética y religión*, Barcelona: Acantilado.
- WAGENSBERG (1994): Jorge Wagensberg, *Ideas sobre la complejidad del mundo*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (1999): *Ideas para la imaginación impura. 53 reflexiones en su propia sustancia*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2000): «La llibertat», dins «Els límits de la ciència», dins Diversos autors, *Cartes revelades. Des de la fe i l'agnosticisme*, Barcelona: Editorial Mediterrània; «Collecció Temes d'ara mateix» 17, p. 65-69.
- WAGENSBERG (2003a): *Si la natura és la resposta, ¿quina era la pregunta? I uns altres cinc-cents pensaments sobre la incertesa*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Ull de vidre».
- WAGENSBERG (2003b): «Arte versus ciencia», *Lápiz* 196, (octubre), p. 18-26.
- WAGENSBERG (2009): *Yo, lo superfluo y el error. Historias de vida o muerte sobre ciencia o literatura*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2011): «Pròleg», dins Hubert Reeves, *Una petita història per entendre l'Univers*, Barcelona: Editorial Comanegra, p. 7-9.
- WAGENSBERG (2012): *Más árboles que ramas. 1116 aforismos para navegar por la realidad*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2014): *El pensador intruso. El espíritu interdisciplinario en el mapa del conocimiento*, Barcelona: Tusquets; «Collecció Metatemas».
- WAGENSBERG (2015): *Alguns anys després*, Barcelona: Ara Llibres.
- WAGENSBERG (2018): *Sólo se puede tener fe en la duda. Pensamiento concentrado para una realidad dispersa*, Barcelona: Editorial Tusquets; «Collecció Metatemas».

DE LA LITERATURA AL DICCIONARI: UNA LECTURA LEXICOGRÀFICA DE *VIDA PRIVADA*

*FROM LITERATURE TO THE DICTIONARY:
A LEXICOGRAPHICAL READING OF VIDA PRIVADA*

LAIA PANADÈS

Universitat Pompeu Fabra, Dept. de Traducció i Ciències del Llenguatge
Roc Boronat 138, 08018 Barcelona
935 421 259

laia.panades@upf.edu

ORCID ID: 0009-0008-5047-1712

ELISENDA BERNAL

Universitat Pompeu Fabra, Dept. de Traducció i Ciències del Llenguatge
Roc Boronat 138, 08018 Barcelona
935 421 250

elisenda.bernal@upf.edu

ORCID ID: 0000-0002-8287-7281

Resum

Els exemples que apareixen al *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC), de Pompeu Fabra, publicat l'any 1932, després de poc més de sis anys d'elaboració, no tenen cap indicació de filiació i COLON (2007) assegura que són forjats *ad hoc*. GINEBRA & SOLÀ (2007), tanmateix, assenyalen que hi ha exemples extrets de fonts literàries concretes i suggereixen la possibilitat que siguin més els exemples procedents d'altres obres literàries. A partir d'aquesta idea, en aquest treball es mostra com *Vida privada* (1932), de Josep Maria de Sagarra, probablement va ser llegida pel lexicògraf amb la intenció de polir i afinar el seu diccionari. Amb aquesta finalitat, s'analitza l'exemplar de la novella —en dos volums— que Sagarra va dedicar a Fabra, que conté 753 paraules subratllades, que es corresponen amb 666 de diferents, en contrast amb el DGLC, per intentar determinar l'impacte que la novella va tenir en l'obra lexicogràfica de Fabra. Amb aquest objectiu, es classifiquen les paraules segons el seu procés de formació, s'identifica si són neologismes lexicogràfics respecte del DGLC, i es contrasten, així mateix, amb altres obres lexicogràfiques coetànies. El resultat de l'anàlisi conclou que és versemblant pensar que Fabra va fer una lectura de la novella des d'una perspectiva lexicogràfica, amb l'objectiu de complementar o verificar algunes paraules i els seus usos.

Paraules clau

Josep Maria de Sagarra, Pompeu Fabra, *Diccionari general de la llengua catalana*, *Vida privada*, lexicografia

Abstract

*The Diccionari general de la llengua catalana [General Dictionary of Catalan Language, abbreviated in Catalan as DGLC], a work by Pompeu Fabra published in 1932 which took him slightly over six years to make, is filled with examples that have no indication of filiation, and COLON (2007) asserts that they were written ad-hoc. However, GINEBRA & SOLÀ (2007) state that there are examples in the DGLC taken from specific literary sources and suggest that there are still more from other literary texts. Based on this premise, this article shows how *Vida privada* [Private Life] (1932) by Josep M. de Sagarra was probably read by the lexicographer with the intention of polishing and refining his dictionary. Thus, we study the copy of the novel—in two volumes—that Sagarra dedicated to Fabra, which contains 753 underlined words that correspond to 666 different ones. To try to determine the impact that the novel had on Fabra's lexicographical work, these 666 words are classified according to their word formation process, checked in the DGLC to determine if they are lexicographic neologisms and also searched for in other contemporary lexicographic works. As a result of this analysis, we conclude that it is not only likely but also credible to think that Fabra read the novel from a lexicographical perspective with the aim of verifying some meanings and uses as well as complementing the entries in his dictionary.*

Key Words

Josep M. de Sagarra, Pompeu Fabra, *Diccionari general de la llengua catalana*, *Vida privada*, lexicography

1. LA LITERATURA COM A FONT LEXICogrÀFICA

Determinar les fonts de les quals parteix una obra lexicogràfica no és sempre fàcil. En el cas del *Diccionari general de la llengua catalana* (1932), conegut com a *Diccionari Fabra*, COLON & SOBERANAS (1991: § 223) apunten que Fabra va consultar diccionaris anteriors, com el *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina* de Pere Labèrnia (1839-1840), el *Diccionario de la lengua española* de la Real Academia Española (15a edició, 1925) i, especial-

ment, el *Dictionnaire général de la langue française* d'Adolphe Hatzfeld, Arsène Darmesteter i Antoine Thomas (publicat entre 1890 i 1902). El cabal lèxic que conforma el diccionari —cinquanta milers de paraules— s'inspira, doncs, en aquestes obres, juntament amb el coneixement que Fabra tenia de la llengua, en part adquirit entre 1918 i 1924 mentre col·laborava en l'elaboració del *Diccionari de la llengua literària* de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que mai no es va arribar a enllestir (VENY 2007). En aquest sentit, la intenció de Fabra era aplegar les paraules de la llengua comuna i rebutjar els arcaismes i els mots dialectals per tal de forjar un diccionari normatiu (COLON 2007) i és per això que és conegut com el codificador del català modern (GINEBRA & SOLÀ 2007), i el seu diccionari, tot i que no és una obra institucional, va ser considerat per l'IEC l'obra de referència normativa fins a la publicació del DIEC1 l'any 1995.

A més dels diccionaris, és sabut que Fabra bevia de la literatura catalana: si bé els exemples de les entrades no tenen cap indicació de filiació i COLON (2007) assegura que són forjats *ad hoc*, GINEBRA & SOLÀ (2007: § 5.63b) apunten que hi ha exemples extrets de fonts literàries concretes. Ho il·lustren amb el vers de *L'Atlàntida* de Verdaguer («Brandejant amb mà ferrenya l'espasa flamejant») que Fabra escull com a exemple per a *brandejar*. Fins i tot, suggereixen la possibilitat que hi hagi més exemples procedents d'altres obres i palesen l'interès d'estudiar si és significativa la proporció d'exemples que provenen d'aquesta mena de fonts.

El 1932 coincideix que també es va publicar la tercera i última novel·la de Josep Maria de Sagarra: *Vida privada*. Tanmateix, la relació entre la novel·la i el diccionari va més enllà de la conjunció temporal: Sagarra era un gran admirador de la tasca de codificació lèxica de Fabra (MACIÀ *et al.* 1934: 38):¹

La llengua que parlem els catalans em fa l'efecte d'un cos molt tendre ple d'esgarrapades que li han vingut de fora i que es van guarint poc a poc [sic]. Em fa l'efecte també d'una euga molt jove que es resisteix

1. Es desconeix l'any exacte de la publicació de Pompeu Fabra. *Diccionari general de la llengua catalana. Opinions autògrafes*. Diverses fonts oscil·len entre 1933 i 1934, poc després de la publicació del DGLC.

quan li volen posar el ferro acadèmic a la boca. L'home, que amb una voluntat de dictador amable, estructurés científicament els valors escampats d'aquesta llengua, devia tenir tant de savi com d'artista, tant d'home exigent com d'home comprensiu; tant de podador com d'amanuagador. Aquest home, per la sort de tots, ha estat Pompeu Fabra; per això el seu «diccionari» té la precisió i la simetria d'un poliedre i la simetria i la precisió d'una rosa.

Així mateix, Sagarra va dedicar a Fabra un exemplar —en dos volums— de la primera edició de *Vida privada*:² «A Pompeu Fabra, amb la devoció i la bona amistat, de Josep Maria de Sagarra. Octubre 1932.» D'altra banda, aquest exemplar, més enllà de la dedicatòria, presenta un seguit de paraules subratllades, que es pressuposa que són de l'autoria de Fabra, com apunta PERMANYER (2014: 24):

Vaig comprar en una llibreria antiquària l'exemplar que Sagarra havia dedicat al mestre i que li havia estat robat en saquejar-li la biblioteca de Badalona: els dos volums de *Vida privada* havien estat estudiats i amb llapis havia subratllat fins a l'última pàgina aquells mots que podien ser-li útils, pel motiu que fos

Per exemple, a la pàgina 7 del primer volum de la novella apareixen subratllades les paraules *clac*, *nines*, *fofes* i *semilíquides*. No hi ha en cap pàgina, però, res més que el subratllat: ni glosses ni símbols ni cap altra mena d'anotació. L'únic que hi destaca són dues pàgines subratllades amb retolador vermell sobre del llapis (pàgines 32 i 33 del segon volum). Si bé no s'ha deixat constància de la data de la troballa, a SOLÀ & MARCET (1998) ja es té constància d'aquest exemplar custodiat per Permànyer i en proporcionen una petita descripció: llisten unes quantes paraules de les subratllades i indiquen si són al DGLC. A més, hi afegeixen paraules que, tot i no estar subratllades, consideren que es fan servir amb un sentit figurat que no es recull al DGLC. La llista ocupa poc més d'una pàgina i és incompleta i poc concreta, perquè les paraules no es classifiquen segons el procés de formació —no és el

2. Aquest exemplar es troba a la biblioteca Pompeu Fabra de Jordi Mir de l'Institut d'Estudis Catalans (codi BFJMIR 73461; topogràfic 9H J34; 9H J35), gràcies a la donació de Lluís Permànyer.

mateix que el diccionari no reculli un manlleu que un ús figurat (més si es té en compte que es tracta d'un text literari) o que una paraula sufixada, entre d'altres— i, consegüentment, tampoc se n'analitza la pertinença al diccionari. Així doncs, SOLÀ & MARCET (1998) proporcionen una descripció parcial, però que suggereix que Fabra en va fer una lectura lexicogràfica.

Partint d'aquest context, acarar el DGLC amb *Vida privada* (en endavant, *VP*) permet fer una aproximació inversa de la que se sol fer amb obres literàries: així com són habituals els estudis que compilen el lèxic d'un autor per posar de manifest la seva creativitat lèxica en contrast amb un diccionari de referència (BUSQUETS 1977, GINEBRA 2019, VENY 2019, PANADÈS & BERNAL 2025), aquest treball pretén mostrar com una obra literària, en aquest cas *VP*, va servir de material per a la confecció del DGLC i, doncs, fer una aportació més a la història de la lexicografia catalana.³ Amb aquest objectiu, presentem a continuació les dades del buidatge (2.), seguides de l'anàlisi per processos de formació de paraules (3.), i tanquem l'estudi amb les conclusions (4.).

2. EL BUIDATGE

En aquest apartat, presentem la revisió exhaustiva de les 753 paraules subratllades —que es corresponen a 666 de diferents— de l'exemplar de *VP* en contrast amb el DGLC. Pel que fa a la categoria gramatical de les 666 paraules diferents, la categoria més prominent és el substantiu (366), seguida de l'adjectiu (183), les locucions (67), el verb (46) i, a molta distància, l'adverbi (3) i, finalment, el mot *rai*, de categoria gramatical no definida.

D'aquestes 666 paraules, cal tenir en compte que dues són noms propis: *Estudiantes*, que forma part del sintagma *Residència d'Estudiantes*, tot i que Fabra només en subratlla el segon element —segu-

3. En aquest sentit, s'insereix en la línia actual de treballs de revisió de l'obra de Fabra. Vegeu, per exemple, a propòsit de la gramàtica, GARCIA SEBASTIÀ & MARTÍNEZ-MARTÍNEZ (2023).

rament perquè Sagarra no l'adapta, a diferència del primer—, i *Fai*, siglació de la Federació Anarquista Ibèrica. Com que són noms propis, no es poden analitzar com a possibles candidats a entrar al diccionari, per la qual cosa s'han descartat. Així doncs, l'estudi dels lemes subratllats, en total 664, pretén determinar el paper que la novel·la va tenir en la construcció del diccionari, que en alguns casos es pot traçar força. Amb aquest objectiu, s'han classificat els lemes en quatre grans categories —paraules no construïdes, paraules construïdes, paraules formades per canvi i paraules manllevades— que, alhora, es divideixen segons el seu procés de formació.⁴ Per a la classificació dels recursos de formació de paraules s'ha partit dels criteris pautats per l'OBSERVATORI DE NEOLOGIA (2022), tal com es recull a la Taula 1:

Taula 1. Processos de formació: freqüència absoluta i exemples

tipus	procés de formació		freqüència absoluta	exemples
no construïdes	paraules simples		52	<i>brètol, mugró</i>
	cultismes		6	<i>obstetrícia, truculent -a</i>
construïdes	derivació	prefixació	48	<i>apelmoixinat -ada, policolor</i>
		sufixació	182	<i>caneria, orangutanesc -a</i>
	composició	patrimonial	14	<i>rau-rau, sota aixella</i>
		híbrida	3	<i>infanticidi, saxofon</i>
		culta	8	<i>oleografia, zoòofit</i>
		sintagmàtica	90	<i>amor lliure, estar curat d'espants</i>
	truncació	abreviació	1	<i>havà</i>

(Continuació)

4. Es consideren paraules construïdes aquelles sobre les quals ha operat una regla de formació de mots (CORBIN 1987).

Taula 1. Processos de formació: freqüència absoluta i exemples (*cont.*)

tipus	procés de formació		f. absoluta	exemples
formades per canvi	canvi semàntic		68	<i>cancerós -osa, segregat</i>
	canvi subcategorial		8	<i>satiressa, sobretaula</i>
	conversió		36	<i>begut beguda, ploriqueig</i>
	lexicalització		33	<i>camàndules, pervingut pervinguda</i>
manllevades	del castellà	no adaptat	22	<i>churro, refajo</i>
		adaptat	20	<i>pésam, quartos</i>
	del francès	no adaptat	18	<i>bric-à-brac, chantage</i>
		adaptat	21	<i>antifaç, desabusat -ada</i>
	de l'anglès	no adaptat	18	<i>black-bottom, dancing</i>
		adaptat	5	<i>matx, suèter</i>
	de l'italià	no adaptat	2	<i>cabriola, ocarina</i>
		adaptat	2	<i>estrafolari -ària, tuti</i>
	del portuguès	no adaptat	1	<i>cobra</i>
		adaptat	1	<i>xicranda</i>
	de l'alemany	no adaptat	1	<i>polka</i>
		adaptat	1	<i>xotis</i>
	del rus	no adaptat	1	<i>balalaika</i>
	de l'èuscar	adaptat	1	<i>púrria</i>
	del caló	no adaptat	1	<i>calé</i>

3. L'ANÀLISI

Per tal de determinar l'impacte de les 664 paraules subratllades en l'exemplar de *VP*, s'ha comprovat si són neologismes lexicogràfics (REY 1976) respecte del DGLC, ja sigui perquè hi apareixen com a lema, com a entrada o subentrada, o bé dins d'un exemple. Així, s'ha considerat que una paraula subratllada s'hi troba recollida quan o bé es troba definida amb el mateix significat (*amuntegament*) que s'usa a la novel·la, o bé quan es troba en una subentrada (*campi qui pugui*, dins de *campar*) o en un exemple («ametlles torrades», dins d'*ametlla*).⁵

Per ajudar a determinar la primera datació documentada de les paraules subratllades s'ha complementat la cerca en altres obres lexicogràfiques coetànies: *Diccionari ortogràfic* (DORT) de FABRA (1917), *Diccionari Pal·las: diccionari català-castellà-francès amb vocabularis castellà-català i francès-català* (Pal·las) de VALLÈS (1927), els plecs publicats del *Diccionari de la llengua literària* (INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS 1923), així com el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'ALCOVER & MOLL (1930-1962)⁶ i el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (CTILC),⁷ i així comprovar si l'aportació lèxica de Sagarra s'hi recull.

Globalment, podem observar que de les 664 paraules diferents, 321 (48,34 %) es troben recollides al DGLC: 276 paraules es recullen com a lema, 25 com a subentrada i 20 com a exemple (sobretot en casos d'unitats polilèxiques com *ametlla torrada* o *oli de llinosa*). En

5. Així, s'han considerat documentades paraules que tenen categoria gramatical diferent (com ara *acovardit -ida* o *apagat -ada*, perquè al diccionari es recull el verb del qual provenen), paraules lematitzades amb nombre divers (com *rigodon*, que el DGLC recull en plural, *rigodons*) o els noms de càrrecs o oficis (*cotonaire*, que només es recull com a substantiu masculí). En canvi, en els casos de canvi subcategorial i lexicalització s'ha considerat que es recullen al DGLC quan apareixen amb la mateixa categoria gramatical: per exemple, *sobretaula* no s'ha classificat com a recollida perquè al DGLC apareix com a nom femení, mentre que Sagarra el fa servir com a masculí; en canvi, *fums* sí que s'ha comptabilitzat com a present al diccionari perquè es recull en nombre plural, igual que la trobem a *VP*.

6. Tot i que no és estrictament coetani, ja que només el primer volum es va publicar amb anterioritat al DGLC, l'hem tingut en compte per la documentació literària que inclou a les entrades.

7. La consulta del CTILC s'ha restringit fins a 1932.

canvi, no es troben recollides al DGLC les 343 paraules restants (51,66 %). Cal tenir en compte, però, que la diferència entre les que es documenten al diccionari de Fabra i les que no és de menys d'una vintena de paraules.

3.1. Paraules no construïdes

Les paraules no construïdes són en total 58 i suposen un 8,7 % del total de lemes, que es recullen a la Taula 2:

Taula 2. Paraules no construïdes: freqüència absoluta i impacte al DGLC

tipus de paraula	freqüència absoluta	freqüència absoluta de les paraules recollides al DGLC	freqüència relativa de les paraules recollides al DGLC
paraules simples	52	41	78,85 %
cultismes	6	4	66,67 %
total	58	45	77,59 %

De les 41 paraules simples del DGLC 39 es troben també al DORT: les excepcions són *allén* —que al DGLC es recull com a *allèn* i que al CTILC apareix amb accent tancat i fins al 1932 només en un context, que és de *VP*, cosa que fa pensar que Fabra la va subratllar perquè l'ortografia el va sorprendre i, de fet, posteriorment el mot s'ha acabat normalitzant amb accent tancat, com Sagarra el va escriure— i *marra-mau* —que és possible que entrés al DGLC a partir de veure-la usada a *VP*, ja que tampoc apareix al *Pal·las* i en la cerca al CTILC amb anterioritat a *VP* només en trobem dues ocurrències, una de 1866 (Busquets, *Qui al cel escup*) i l'altre de 1875 (Maspons i Labrós, *Lo ron-dallayre, III*). Així mateix, entre les recollides al DGLC destaquen *desfici* i *xiroi -a*, que en tots dos casos s'exemplifiquen al DCVB amb contextos de *VP*, si bé en la cerca de contextos al CTILC fins a la data de publicació de la novel·la es determina que totes dues paraules eren

freqüents a l'època: *desfici* apareix en 236 ocurrences, entre les quals en destaquen múltiples de Sagarra, cosa que ens fa pensar que era una paraula habitual o recurrent en el seu vocabulari (*All i salobre*, *Els ocells amics*, *El comte Arnau*, *L'hostal de la Glòria*, *L'estudiant i la pubilla* i *Marçal Prior*), i *xiroi -a*, que si bé només apareix un cop en la novel·la de Sagarra, sí que es troba en altres textos literaris del moment —apareix a *Històries extraordinàries* de Poe, traduït per Riba (1915), *Coses vistes* de Pla (1925) i *L'hereu* de Bertrana (1931), entre d'altres.

Per la seva banda, dels 11 mots simples que no es documenten al DGLC, un 21,15 %, en destaca *java*, que sí que apareix al DORT, tot i que no podem contrastar si amb el sentit amb el qual es fa servir a VP, i també al CTILC, amb 6 úniques ocurrences, totes de VP. Així mateix, criden l'atenció *garranyeu* i *sòmines*, que al CTILC es pot comprovar que no es documenten amb anterioritat a VP, cosa que corrobora el fet que *sòmines* aparegui al DCVB exemplificada amb l'ocurrència de la novel·la.

Els 4 cultismes recollits al DGLC no sembla que puguin haver-se introduït a partir de la lectura de VP. En destaca, però, *cassis*, que no es recull ni al DGLC, ni al DORT ni al *Pallas*. Sí que es troba, tanmateix, al *Diccionari Aguiló*, tal com indica el DCVB.

3.2. Paraules construïdes

Del total de la mostra, més de la meitat de les paraules subratllades són paraules construïdes —346 de diferents—, si bé dins d'aquest bloc en destaquen les formades per derivació (230) i composició (115), ja que la truncació és testimonial (1). En total, les paraules construïdes suposen més de la meitat de les paraules subratllades (52,11 %).

3.2.1. Paraules formades per derivació

Les paraules formades per derivació, 230, suposen el 66,47 % de les paraules construïdes i el 34,64 % del total de paraules de la mostra. Així doncs, la derivació és el principal procés de formació que se sub-

ratlla en l'exemplar. Dins de la derivació es diferencien dos processos: la prefixació (48 lemes) i la sufixació (182 lemes, dins dels quals també es comptabilitzen els sufixats apreciatius, que en són 18), tal com es recull a la Taula 3 (entre parèntesis els apreciatius):

Taula 3. Paraules derivades: freqüència absoluta i impacte al DGLC

procés de formació	freqüència absoluta	freqüència absoluta de les paraules recollides al DGLC	freqüència relativa de les paraules recollides al DGLC
prefixació	48	24	50 %
sufixació (apreciatius)	164 (18)	98 (6)	59,76 % (33,33 %)
total	230	128	55,65 %

Quant als mots prefixats que es troben al DGLC destaquen *desafecte* i *desafectat -ada*, que no són al DORT ni al *Pallas* i que al DCVB es recullen, en tots dos casos, amb el context extret de *VP*. És molt probable, per tant, que Fabra completés la sèrie derivativa a partir de les aparicions de *VP*, perquè, d'una banda, el verb *desafectar* ja constava tant al DORT com al *Pallas*, i, de l'altra, al CTILC les ocurrències anteriors a la publicació de *VP* són escasses —15 per al substantiu (1 d'elles de *VP*) i 4 per a l'adjectiu (de nou 1 de *VP*). Sembla que ocorre el mateix amb *destarotat -ada* i *destarotament*. És possible que totes dues entrin al DGLC a partir de *VP*, ja que al DORT i al *Pallas* només hi consta el verb *destarotar* —que, de fet, el DCVB recull amb un context d'*Entre l'Equador i els tròpics* (1947), de Sagarra, si bé *VP* és anterior. D'aquesta manera, Fabra recull la família derivativa completa: *destarotar*, *destarotat -ada* (al CTILC tan sols s'hi troben 7 ocurrències fins al 1932, 2 de les quals són de *VP*) i *destarotament* (al CTILC tan sols hi ha 3 ocurrències anteriors a 1932, 2 de *VP* i 1 de *Les bonhomies*, de Carner). No podem dir, però, que Fabra completés totes les sèries derivatives a partir de la lectura de la novel·la, perquè no entren al DGLC paraules subratllades com *acanallar* i *acanal·lat -ada*, si bé tant *canalla* com *canallada* sí que hi són.

Quant a la sufixació, de les 98 paraules que es troben al DGLC, destaquen *avial* i *troglodític -a*, que no es troben ni al DORT, ni al *Pallas*, ni al DLIT, en el cas d'*avial*. A més, pel que fa al DCVB, es recullen les dues amb un context que és posterior a VP: *avial* s'exemplifica amb *Els pagesos*, de Pla, de 1952, i *troglodític -a* amb un context de *Santiago Rusiñol i el seu temps*, també de Pla i de 1942. Així doncs, són dues paraules que probablement deuen la seva aparició al DGLC a la novel·la de Sagarra. Casos semblants són els d'*esmunyedís -issa* i *espaterrant*: cap dels dos adjectius es troba al DORT, ni al *Pallas* ni al DCVB, i la segona paraula, de fet, apareix a l'addenda del DGLC. Pel que fa a la documentació al CTILC, les ocurrencies són relativament escasses fins al 1932: *esmunyedís -issa* es recull en 19 ocasions (4 de les quals de Sagarra, 2 a VP i 2 més a *La filla del Carmesí*, de 1929) i *espaterrant* en 16 ocasions (8 de les quals de Sagarra, 7 a VP i 1 a *Paulina Buxareu*, de 1919). També val la pena comentar el cas de *banyut banyuda*, que és l'únic lema creat per sufixació que es troba documentat en una accepció, així com l'adjectiu *sabent*, que si bé ja era al DORT —segurament amb el sentit de 'que sap, que té ciència d'alguna cosa', tot i que no es pot comprovar—, es deu afegir al DGLC a partir de la novel·la, ja que l'accepció 'que té sentida' va acompanyada de l'exemple *oli sabent*, que és exactament el que apareix a la novel·la («havia trobat massa sabent l'oli de la coliflor», SAGARRA 1932 1: 56).⁸ De fet, aquest ús de l'adjectiu *sabent*, segons el que es recull al CTILC fins a la publicació de VP era propi de Sagarra —també apareix a *El comte Arnau* («com un setrill que no escasseja d'oli, però d'oli ni ranci ni sabent») —, mentre que escriptors com Carner i Riba l'usaven amb el sentit més prototípic de 'relatiu al saber'. Finalment, també és possible que la incorporació d'*estovament*, *faraònic -a*, *hawaià -ana*, *perlejant*, *tabolaire*, *vidriositat* i *xafallós -osa*, entre d'altres, sigui, en part, deguda a l'aparició a VP, ja que són paraules que no es troben en les fonts lexicogràfiques consultades i de relativament poques ocurrencies al CTILC abans de la publicació de la novel·la. Respecte dels mots amb sufixos apreciatius, 6 es troben al diccionari (*casalot*, *far-*

8. Fem referència, entre claudàtors, a SAGARRA (1932) i n'indiquem primer el volum i, després, la pàgina.

dassa i *sordina*, a tall d'exemple), però amb cap sembla que es pugui traçar una relació directa amb la novel·la.

3.2.2. Paraules formades per composició

Les paraules formades per composició, 115, suposen un 33,63 % de les paraules construïdes: són el segon procés més prominent després de la derivació i suposen un 17,45 % del total de paraules de la mostra. Dins de la composició es diferencien quatre processos: la composició patrimonial (14 lemes), l'híbrida (3 lemes), la culta (8 lemes) i la sintagmàtica (90 lemes), que és, amb diferència, la més subratllada en l'exemplar.

Taula 4. Paraules compostes: freqüència absoluta i impacte al DGLC

procés de formació	freqüència absoluta	freqüència absoluta de les paraules recollides al DGLC	freqüència relativa de les paraules recollides al DGLC
c. patrimonial	14	6	42,86 %
c. híbrida	3	2	66,67 %
c. culta	8	6	75 %
c. sintagmàtica	90	35	38,89 %
total	115	49	42,61 %

De les paraules formades per composició patrimonial, n'hi ha 6 que apareixen al DGLC, entre les quals en destaquen *escalfa-llits* (que tant al DGLC com a la resta de fonts es documenta sense guionet) i *peix-espasa*, que Fabra recull separadament i sense guionet. Respecte dels compostos híbrids i cultes, sembla que no es pot trobar una relació amb la novel·la, si bé és destacable el cas de *zoòfit*, per al qual el DCVB recull com a primera ocurrència un context d'*Entre l'Equador i els tròpics* (1947), si bé a *VP* ja hi apareix.

Quant a la composició sintagmàtica, es troben al diccionari 35 lemes, 20 dels quals en forma de subentrada, ja que es tracta principal-

ment de locucions amb l'estructura verb + complement, la gran majoria d'ús figurat. En destaquem les que no es recullen en les fonts documentals anteriors que hem consultat, cosa que fa pensar que la seva addició al diccionari pot estar més estretament lligada amb la novel·la: *fer el tifa*, *ficar els peus a la galleda*, *n'hi ha per a llogar cadires*,⁹ *jugar net*, *mirar prim*, *plegar el ram*, *posar les banyes*,¹⁰ *tenir-hi la mà trencada*, *tocar el cor a algú*, *venir de l'hort* i *veure's les orelles*. La resta dels 35 compostos sintagmàtics del DGLC es recullen com a exemple dins l'entrada corresponent. Destaquem, pel seu possible origen a VP, ja que no apareixen ni al DORT ni al *Pal·las*, els casos de *barret de copa* (dins *barret*), *estar tip* (dins *tip*), *estirar el coll* (dins *estirar*), *fer pampallugues* (dins *pampallugues*), *fill natural* *filla natural* (dins *fill*), *mantó de Manila* (dins *mantó*), *oli de llinosa* (dins *oli*), *rei d'armes* (dins *rei*, sota la subentrada *rei dels heralds*), *remenar la cua* (dins *remenar*) i *trencar (una) becaïna* i *trencar el son*, que, de fet, es troben dins l'entrada *becaïna* amb forma de subentrada (*fer una becaïna*) i definició ('trencar el son'). A més, també és molt possible que s'afegís al diccionari la subentrada *germans siamesos* dins de *siamès* a partir de la lectura de VP, perquè la definició que Fabra en fa és només la figurada ('dit de dues persones que sempre van plegades, inseparables'), com fa SAGARRA (1932 1: 186) a la novel·la («marit i muller eren com dos germans siamesos»). Certament, es tracta en tots els casos de sintagmes habituals i d'ús comú, cosa que ens condueix a pensar que Fabra no només tendia a complementar les seves entrades amb exemples d'ús real, sinó que també devia marcar-los per comprovar que els hi havia incorporat.

3.2.3. Paraules formades per truncació

Com ja hem dit, la truncació és anecdòtica. Només se'n subratlla el cas d'*havà*, una abreviació. Tot i que no es pot traçar una relació directa entre el context en què apareix *havà* a la novel·la i el diccionari,

9. Fabra lematitza així la locució, que és com apareix a VP, si bé posteriorment s'ha fixat com a *n'hi ha per a llogar-hi cadires*, coincidència que reforça la hipòtesi que degui la seva inclusió a la novel·la.

10. Vegeu l'apartat 3.3 per a una explicació més detallada d'aquest cas.

perquè la paraula ja apareixia al *Pallas*, sí que podem arribar a pensar que Fabra la subratlla per corroborar que l'abreviació de *cigar havà* és habitual: «El banquer li regalava uns havans de festa major» (SAGARRA 1932 1: 163).

3.3. Paraules formades per canvi

Les paraules formades per canvi (145) són el segon bloc de paraules més prominent després de les paraules construïdes (342) i suposen el 21,85 % de les paraules subratllades en l'exemplar de *VP*. Així, si ens mirem el bloc amb més detall, podem observar que el procés més prominent és el canvi semàntic, amb 67 lemes. No és sorprenent si considerem que es tracta d'un text literari, en el qual les paraules no només denominen, sinó que també connoten, exemplifiquen i descriuen més enllà del seu sentit literal i primari (BRIOSCHI & DI GIROLAMO 1988). Seguidament, trobem la conversió i la lexicalització, amb una trentena de paraules cada procés, i, amb molta menys freqüència, el canvi subcategorial, amb només 8 lemes. A la Taula 5 es presenten els quatre processos de formació que es produeixen per canvi (de significat o de categoria gramatical):

Taula 5. Paraules formades per canvi: freqüència absoluta i impacte al DGLC

procés de formació	freqüència absoluta	freqüència absoluta de les paraules recollides al DGLC	freqüència relativa de les paraules recollides al DGLC
canvi semàntic	68	21	30,88 %
canvi subcategorial	8	4	50 %
conversió	36	13	36,11 %
lexicalització	33	15	45,45 %
total	145	53	36,56 %

De les 68 paraules formades per canvi semàntic, una tercera part, 21, es troben al DGLC. No es pren en consideració que aquestes 21 paraules apareguin també al DORT, perquè, com que es tracta d'un diccionari sense definicions, no podem saber si s'hi va tenir en compte la polisèmia. Destaquem, però, les paraules que pensem que poden trobar la seva inclusió al diccionari en el fet que Fabra les identifiqués en la novel·la. D'una banda, *cor* ('representació convencional d'un cor') no es documenta en cap altra font consultada i a SAGARRA (1932 1: 221) apareix en el context «el rei de cor», fent referència a la baralla de cartes. També ocorre amb *corretja* ('fig. Aguant per sofrir burles, dites moles-toses, etc.'), que, a més, s'exemplifica (*tenir (molta) corretja*), de la mateixa manera que apareix a SAGARRA (1932 1: 88) («miri, que jo tinc molta corretja!»). Un altre cas és el de *fer el salt*, que es recull com a subentrada de *salt* ('*fer el salt a algú*, no comparèixer a la cita donada, no complir el compromís contret'), tot i que no es troba en cap font, si bé a SAGARRA 1932 apareix subratllada en dues ocasions. D'altra banda, *jueu jueva* es recull en la subentrada *és un jueu* ('usurer, que no mira sinó l'engany'), que és exactament amb el significat que Sagarra també fa servir l'expressió, si bé tampoc es troba documentada en altres fonts («Si jo trobés la manera de rifar-me d'aquest jueu... Perquè en definitiva, què em pot passar? No pago, i què?», SAGARRA 1932 1: 116). Finalment, *untuós -osa* ('fig. D'una dolçor penetrant, insinuant') no només es recull amb el mateix sentit que es fa servir a SAGARRA (1932 1: 72) («Un caràcter untuós, amb escapades de fantasia»), sinó que a més s'exemplifica a l'entrada del DCVB amb el context de la novel·la.

Pel que fa a les 8 paraules formades per canvi subcategorial, la meitat es recull al DGLC. Cap, però, sembla que pugui tenir l'origen en VP, ja que totes es documenten en altres fonts lexicogràfiques. Curiosament, però, cap de les 3 paraules formades per canvi subcategorial per a les quals el DCVB agafa els contextos de VP (*satiressa*, *so-bretaula* —masculí— i *supurar* —transitiu—) es troben al DGLC.

Quant a les conversions, més d'un terç es troben al DGLC. En destaca *pençar*, que no apareix ni al DORT ni al Pallas, i que Fabra va incloure amb l'etiqueta de *familiar*, que concorda en significat i connotació amb l'ús de SAGARRA (1932 1: 232): «un marit que penca dotze hores diàries...»

Finalment, de les lexicalitzacions, gairebé la meitat, 15 de 33, són al DGLC. El primer cas que destaquem és *escarafalls*, que el DGLC recull en masculí plural (a diferència del *Pallas*, que només el consigna en singular) i que inclou en els exemples la locució *fer escarafalls* (*No li ve de gust res: de tot fa escarafalls*); d'aquesta manera Fabra recull en la seva definició tant *escarafalls* com *fer escarafalls*, els dos usos que es troben a *VP*, tant en forma de substantiu («Don Tomás es salvava pel pintoresc, pel patètic, pels escarafalls, per alguna cosa molieresca d'Orgon», SAGARRA 1932 2: 93) com dins de la locució («una senyora sabia ésser tendrament espiritual, amb un tracte saborós de pebre i canyella, sense fer escarafalls de vegades davant de l'all més autèntic del país», SAGARRA 1932 1: 163). El segon cas és la lexicalització *banyes*, que, tot i que no apareix com a femení plural dins del DGLC, es recull en les subentrades *portar banyes* i *posar banyes a algú*, que coincideixen amb els dos contextos de *VP*: «Al bar “Colon”, uns quants nois feien juguesques sobre la forma i la quantitat de banyes que portaria el bilbaí» (SAGARRA 1932 2: 234) i «I quan passava la frontera, no li treia cap hora de dormir el pensar que els seus millors amics, amb una canya d'orxata enganxada als llavis o un clavell a flor de nas, afirmaven categòricament que la dona li posava banyes» (SAGARRA 1932 1: 163-164).¹¹

3.4. Paraules manllevades

Les paraules manllevades —principalment del castellà, el francès i l'anglès— representen un 17,45 % del total de paraules subratllades. A la Taula 6, les dividim per llengua d'origen i segons si han estat simplement adoptades —és a dir, no se n'ha canviat la grafia— o han estat adaptades al català, i també proporcionem les dades totals per a cada llengua, que es troben a la columna dreta de cada ítem.

11. És interessant fer notar que tant Fabra com Sagarra coincideixen a considerar que la infidelitat és una pràctica exclusivament femenina, tal com es desprèn de les definicions: *posar banyes a algú* 'enganyar-lo la seva muller mancant a la fidelitat conjugal; tenir un altre tractes il·lícits amb la seva muller' i *portar banyes* 'es diu del marit enganyat'. Sembla que el que fa a *VP* el personatge de Frederic a Maria Carreras amb Rosa Trènor als anys trenta no es devia considerar així.

Taula 6. Paraules manllevades: freqüència absoluta i impacte al DGLC

llengua d'origen		freqüència absoluta		freqüència absoluta de les paraules recollides al DGLC		freqüència relativa de les paraules recollides al DGLC	
castellà	no adaptat	22	42	7	13	31,82 %	30,95 %
	adaptat	20		6		30 %	
francès	no adaptat	18	39	3	15	16,67 %	38,46 %
	adaptat	21		12		57,14 %	
anglès	no adaptat	18	23	6	9	33,33 %	39,13 %
	adaptat	5		3		60 %	
italià	no adaptat	2	4	2	4	100 %	100 %
	adaptat	2		2		100 %	
portuguès	no adaptat	1	2	2	4	100 %	100 %
	adaptat	1		2		100 %	
alemany	no adaptat	1	2	0	1	0 %	50 %
	adaptat	1		1		100 %	
rus no adaptat		1		0		0 %	
èuscar adaptat		1		0		0 %	
caló no adaptat		1		1		100 %	
total		115		45		39,13 %	

Si diferenciem els manlleus no adaptats dels adaptats, podem determinar que l'entrada al diccionari dels adaptats és superior a la dels no adaptats. Aquesta tendència no només es pot apreciar tant per al conjunt de manlleus (el 49,02 % dels adaptats entren al diccionari, mentre que només un 31,25 % dels no adaptats ho fan), sinó que també es pot observar individualment per a totes les llengües, excepte per al castellà —segurament perquè Fabra els entenia com a barbarismes. Desta-

quen especialment els casos del francès —16,67 % dels no adaptats entren al DGLC *versus* el 57,14 % per als adaptats— i l'alemany —llengua per a la qual se subratllen dos manlleus, un d'adaptat i un de no adaptat, i només entra el primer. No és sorprenent, tanmateix, que els manlleus adaptats a la grafia pròpia del català tinguin més possibilitats d'entrar al diccionari, ja que una adaptació, al cap i a la fi, fa palès un ús habitual i naturalitzat de la paraula. De fet, aquesta propensió s'observa fins i tot en casos de paraules subratllades a VP: per exemple, Fabra subratlla tant *sandwich* (no adaptat) com *sandvitx* (adaptat) —en moltes ocasions, sembla que Sagarra, a priori, far anar indistintament el manlleu cru i l'adaptat—, però només inclou al DGLC la versió adaptada, *sandvitx*. En altres casos, Sagarra directament fa propostes de normalització, tot i que no es trobin ni al DORT ni al *Pal·las*, que Fabra acaba incorporant al diccionari; un exemple és el cas de *matx*, que en el CTILC només apareix en dues ocurrències fins a 1932, una de les quals és de VP. També hi ha casos contraris, en què a VP es troba la forma no adaptada i Fabra incorpora al diccionari la forma adaptada, com *hoquei* (a VP apareix *hockey*) o *pòquer* (parcialment adaptada per Sagarra, sota la forma *póker*).

Més enllà de la tendència per agafar les formes adaptades, hi ha altres casos que poden deure a la novel·la la seva incorporació al DGLC, ja que no es troben ni al DORT ni al *Pal·las* i al CTILC tampoc són gaire freqüents fins al 1932: *bridge* (que, tot i que sí que es recull al *Pal·las*, el CTILC només en recull 12 ocurrències, totes de VP, cosa que ens fa pensar que Fabra el devia incorporar perquè el va observar a la novel·la, ja que no l'afegeix fins a l'addenda), *fulard*, *matx*, *pífia*, *polo* (al CTILC fins a 1932 només es documenta amb el significat d'«esport» el context de VP), i *rumba*, *sandvitx* i *suèter*, que s'exemplifiquen al DCVB amb contextos de VP. Finalment, també mereix ser comentada la paraula *pacotilla*, que és l'única manllevada que apareix recollida en una subentrada i, a més, amb l'etiqueta *familiar*: 'FAM. Mercaderies, coses, de *pacotilla*, de qualitat inferior, de poc valor'. A banda, cal destacar que, de totes les paraules que Fabra subratlla, només 5 entren a l'addenda, 4 de les quals són manlleus (*bridge*, *calé*, *matx* i *suèter*).

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

A partir de la idea de GINEBRA & SOLÀ (2007), en aquest treball hem reconstruït la hipotètica lectura lexicogràfica que creiem que va fer Fabra de *VP*, per tal de traçar la seva influència en el DGLC. Tot i que no es pot afirmar categòricament que va ser així, creiem que, si més no en alguns casos, tal com hem intentat demostrar, s'hi observen coincidències que donen suport a la idea de partida.

Així, hem descrit breument, tant des del punt de vista morfològic com d'atestació lexicogràfica, les paraules subratllades en els volums i ens hem detingut en els casos més rellevants. Tot i que els resultats no estan exempts de discussió, és cert que Fabra reconeixia Sagarra com a creador del llenguatge —no només el llegia sinó que, aparentment, també l'estudiava— i Sagarra —que afirmava haver llegit «el Fabra» set vegades (SERRAHIMA 1972)—, amb una oïda extraordinària per a la llengua viva, respectava, reconeixia i valorava la tasca de normalització i fixació de la llengua de Fabra i n'adoptava les normes. En aquest context, doncs, és plausible pensar que Fabra fes aquesta lectura de *Vida privada*, amb l'objectiu de complementar o verificar algunes paraules i els seus usos, o de comprovar que ja les hi tenia incorporades.

En definitiva, Fabra i Sagarra, des dels seus àmbits respectius, van contribuir a dotar la llengua catalana de recursos literaris i lingüístics. O, en paraules de PERMANYER (2014: 21), «els nostres escriptors d'aquell moment dolç, amb el mestre Fabra al capdavant, militaven en la construcció d'una llengua que ajudés a bastir el que el país llavors necessitava: una cultura moderna. Cadascú havia d'estar al lloc on millor podia prestar servei». Sens dubte, ho van aconseguir.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER & MOLL (1930-1962): Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Moll.
- BRIOSCHI & DI GIROLAMO (1988): Franco Brioschi i Constazo Di Girolamo, *Introducción al estudio de la literatura*, Barcelona: Ariel.
- BUSQUETS (1977): Loreto Busquets, *Aportació lèxica de Josep Carner*

- a la llengua literària catalana, Barcelona: Fundació Vives Casajuana.
- COLON (2007): Germà Colon, «Introducció al *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra», dins Jordi Mir i Joan Solà (dir.), *Pompeu Fabra. Obres completes*, vol. 5, Barcelona: IEC, p. 15-40.
- COLON & SOBERANAS (1991): Germà Colon i Amadeu-J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2a ed., actualitzada.
- CORBIN (1987): Danielle Corbin, *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, Amsterdam: Max Niemeyer Verlag, 2 vol.
- [CTILC]: Joaquim Rafel (dir.) (s. d.), *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* [en línia], Barcelona: IEC. En línia a: <<https://ctilc.iec.cat>>. [Consulta: 11 juny 2023]
- [DGLC]: Pompeu Fabra (1932), *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona: Llibreria Catalònia. En línia a: <<https://bdlex.iec.cat/>>.
- [DORT] Pompeu Fabra (1917), *Diccionari ortogràfic*, Barcelona: IEC.
- GARCIA SEBASTIÀ & MARTÍNEZ-MARTÍNEZ (2023): Josep V. Garcia Sebastià i Caterina Martínez-Martínez, «Transferència socioeducativa del projecte El català abans i després de Pompeu Fabra (segles XVII-XXI). Impacte de la normativització sobre l'evolució de la llengua catalana [PID2021-128381NB-I00]», dins Rosabel Roig-Vila, Fabrizio Manuel Sirignano i Jordi M. Antolí Martínez (ed.), *2nd International Congress: Education and Knowledge, ICON 2023*, Barcelona: Octaedro, p. 8.
- GINEBRA (2019): Jordi Ginebra, «La llengua de Verdaguer vista per Pompeu Fabra», *Anuari Verdaguer* 22, p. 135-162.
- GINEBRA & SOLÀ (2007): Jordi Ginebra i Joan Solà, *Pompeu Fabra. Vida i obra*, Barcelona: Teide.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1923): Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua literària* [A-AQUEDAR-SE], dins Jordi Mir i Joan Solà (dir.) (2007), *Pompeu Fabra. Obres completes*, vol. 5, Barcelona: IEC, p. 77-145.

- MACIÀ *et al.* (1934): Francesc Macià *et al.*, *Pompeu Fabra. Diccionari general de la llengua catalana. Opinions autògrafes*, Barcelona: Llibreria Catalònia.
- OBSERVATORI DE NEOLOGIA (2022): Observatori de Neologia, *Nou protocol de buidatge de textos en català*, Barcelona: Institut de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra.
- PANADÈS & BERNAL (2025): Laia Panadès i Elisenda Bernal, «La creativitat lèxica al servei de la llengua literària: els derivats neològics a *Vida privada*, de Josep M. de Sagarra», *Els Marges* 135, p. 29-50.
- PERMANYER (2014): Lluís Permanyer, «Sagarra, una vida intensa», dins Narcís Garolera (ed.), *Actes de la jornada d'homenatge a Josep Maria de Sagarra: celebrada a l'Institut d'Estudis Catalans el dia 27 d'octubre de 2011*, Barcelona: IEC, p. 19-28.
- REY (1976): Alain Rey, «Néologisme: un pseudo-concept?», *Cahiers de Lexicologie* 28, p. 3-17.
- SAGARRA (1932): Josep M. Sagarra, *Vida privada*, Barcelona: Llibreria Catalònia, 2 vol. [Exemplar dedicat a Pompeu Fabra]
- SERRAHIMA (1972): Maurici Serrahima, «Josep Maria de Sagarra (1864-1961)», dins Maurici Serrahima, *Dotze mestres*, Barcelona: Destino, p. 333-365.
- SOLÀ & MARCET (1998): Joan Solà i Pere Marcet, «Bibliografia de Pompeu Fabra comentada i anotada», dins Agustí Pons i Mir, Joan Solà i Pere Marcet, *Homenatge a Pompeu Fabra 1868-1948*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 127-226.
- [Pallas] VALLÈS (1927): Emili Vallès, *Diccionari Pallas: diccionari català-castellà-francès amb vocabularis castellà-català i francès-català*, Barcelona: Editorial Pallas.
- VENY (2007): Joan Veny, «El *Diccionari general de la llengua catalana*: precedents, posterioritat, dialectalismes», dins Jordi Mir i Joan Solà (dir.), *Pompeu Fabra. Obres completes*, vol. 5, Barcelona: IEC, p. 41-76.
- VENY (2019): *Un torrent de paraules. El lèxic de Joan Santamaria*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs & Diputació de Lleida.

ASTURIÀ I CATALÀ: CONFRONTACIÓ LÈXICA DINS EL MARC DEL *DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE* ROMAN (DÉROM)

*ASTURIAN AND CATALAN: LEXICAL CONTRAST WITHIN THE DICTIONNAIRE
ÉTYMOLOGIQUE ROMAN (DÉROM)*

CLAUDIA ELENA MENÉNDEZ FERNÁNDEZ
Universidad de Oviedo, Academia de la Llingua Asturiana
Departamento de Filología Clásica y Románica
C. Amparo Pedregal, s/n, 33011 Uviéu
menendezclaudia@uniovi.es
ORCID ID: 0000-0002-3631-0858

Resum

En aquest article s'ofereix una anàlisi comparada de les dades lèxiques que mostra el projecte *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) pel que fa a dues llengües romàniques de tractament obligatori dins el diccionari, com ara l'asturià i el català. Es pren com a corpus de treball un repertori de 206 ètims que ja s'hi han estudiat i publicat i es traça una confrontació entre els cognats hereditaris d'una i d'altra llengua per tal d'esbrinar els punts en comú i els divergents. Aquestes dades etimològiques s'han classificat en tres grups, segons la pervivència dispar dels respectius cognats romànics. Si es deixen a un costat els 14 ètims que no sobreviuen en cap de les dues llengües, el balanç és el següent: 8 ètims presenten un continuador, entre altres llengües, en asturià (però no en català); 14 ètims mostren un representant, entre d'altres, en català (però no en asturià); i un nodrit grup de 192 ètims ofereix seguidors lèxics en totes dues llengües, encara que a vegades aquests seguidors resulten de procediments fonològics, morfològics o semàntics diversos.

Paraules clau

asturià, català, ètim, diccionari, comparació

Abstract

This paper offers a comparative analysis of lexical data as presented by the Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) concerning two Romance languages which are essential parts of the dictionary, namely Asturian and Catalan. A corpus of 206 etyma that have already been studied is taken as the working basis, and a comparison is drawn between the hereditary cognates of both languages to identify commonalities and divergences. These etymological data have been classified into three groups based on the uneven survival

of their respective Romance cognates. Setting aside the 14 etyma that have not survived in either language, the balance is as follows: 8 etyma have survived in Asturian and other languages (but not in Catalan); 14 etyma still survive in Catalan and other languages (but not in Asturian); and a substantial group of 192 etyma have lexical successors in both languages, although they may result from different phonological, morphological or semantic procedures.

Key words

Asturian, Catalan, etyma, dictionary, comparison

1. INTRODUCCIÓ¹

En les darreres dècades, les connexions entre l'asturià i el català han estat objecte d'atenció per part de molts estudiosos que, des de diferents perspectives, han sotmès a anàlisis comparatives aspectes comuns i divergents d'ambdues llengües. En són un bon exemple VENY (1982; 2010), GONZÁLEZ (2002) o BUSTO (2020).

La seva localització en un espai geogràfic compartit —el de la península ibèrica—, encara que situades en àrees laterals oposades —el nord-oest ibèric en el cas de l'asturià, i l'est, en el del català—, així com l'estima i la proximitat personal i acadèmica envers les dues llengües, motiva aquesta meua contribució, que segueix el deixant iniciat per altres autors i que s'emmarca dins del projecte *DÉRom: Dictionnaire Étymologique Roman* (Éva Buchi i Wolfgang Schweickard dirs.), del qual l'asturià i el català constitueixen dues peces imprescindibles.

1. Agraïxo de tot cor a José Enrique Gargallo i a Maria Reina Bastardas el temps que m'han regalat, els consells que m'han donat i la dedicació amb la qual han revisat i corregit aquesta contribució.

2. EL DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE ROMAN I LA RENOVACIÓ METODOLÒGICA EN ETIMOLOGIA ROMÀNICA

Més de quinze anys després des de la seva fundació el gener de 2008, i davant la necessitat de renovar i revisar críticament l'obra de referència pel que fa a la lexicologia i l'etimologia romàniques, a saber, el *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (REW) de Wilhelm Meyer-Lübke, el projecte DÉRom ha dibuixat i afermat una trajectòria científica ben fructífera. El seu objectiu fonamental és «reconstruire le lexique de l'ancêtre commun des parlers romans, c'est-à-dire le *proto-roman*», tot abraçant els principis metodològics de la *gramàtica comparada-reconstrucció*, «méthode qui a fait ses preuves en étymologie indo-européenne, germanique, chamito-sémitique ou encore finno-ougrienne, mais qui n'a pas encore été appliquée en tant que telle à l'étymologie romane» (BUCHI & SCHWEICKARD 2009: 100).

L'adopció d'aquest mètode implica canvis notables respecte a la recerca etimològica més tradicional, com els que concerneixen la presentació mateixa dels ètims reconstruïts al diccionari, que s'hi introdueixen en notació fonològica i amb asterisc.² Val a dir que la llengua reconstruïda que es manifesta en els articles del DÉRom, lluny de suposar una abstracció, també queda sotmesa, en tant que veritable diasistema, a la variació (fonològica, morfològica o semàntica), la qual cosa a vegades pot dificultar la lectura de les dades al públic no avesat a aquesta metodologia. En efecte, al costat d'articles etimològics amb una estructura simple (cf. */'mai-u/), n'hi apareixen d'altres que mostren una estructura més complexa: així doncs, l'article */'trēm-ul-a-/ distingeix un tipus original */'trēm-ul-a-re/ i un tipus fonològicament evolucionat amb síncope de la vocal intertònica */'trēml-a-re/; l'article */'dent-e/ reconstrueix un tipus original masculí i un altre morfològicament innovador amb gènere femení; i, en el cas de */ti'tion-e/ és possible reconstruir un primer semema 'tió', així com un

2. Aquest asterisc no indica que els ètims no estiguin documentats sota la forma de correlats en el llatí escrit de l'Antiguitat (p. e., el protoromànic */a'nell-u/ es correspon amb el llatí escrit *anēllus*, -i), sinó que el seu significat ha estat objecte de reconstrucció a través de la comparació dels diferents cognats romànics.

segon, ‘carbó (malaltia dels cereals)’, desenvolupat a través d’una metàfora. I és que l’establiment de les propietats semàntiques dels ètims del lèxic hereditari es concep com un dels aspectes més innovadors del DÉRom —si bé no exempt de problemes de definició metodològica (CHAUVEAU 2020)—, enfront de la tendència a la representació monosèmica de l’etimografia tradicional.

Com a punt de partida, el DÉRom preveia l’anàlisi, conforme a la metodologia proposada, dels 488 ètims que es consideren nuclears del repertori comú del lèxic hereditari romànic, prenent com a referència l’inventari elaborat per Iancu FISHER (1969: 111-113). Fins a la data de començament d’aquesta recerca (22 de desembre de 2023), s’havia completat ja l’estudi d’un total de 206 ètims;³ no obstant això, cal assenyalar que, per diversos motius, entre aquests 206 ètims, n’hi figuren alguns que no estaven contemplats en el llistat original de Fisher.⁴

2.1. L’asturià i el català al DÉRom

És ben sabut que no existeix un consens, ni tan sols entre els romanistes, sobre quines i quantes són les diferents llengües romàniques. Tot i així, el DÉRom fixa una sèrie d’idiomes de menció obligatòria, que han de complir almenys un dels següents criteris: constituir una llengua *per distància*, i disposar d’un diccionari etimològic o de la informació necessària per a compensar un desequilibri en la cronologia dels testimonis documentals (BUCHI & SCHWEICKARD 2014: 14). En conjunt, les varietats romàniques «obligatòries» al DÉRom són: el sard, el dacoromanès, l’istroromanès, el meglenoromanès, l’aromanès, el dàlmata, l’istriota, l’italià (també l’italià septentrional i l’italià centromeridional),⁵ el friülà, el ladí dolomític, el romanx, el francès, el

3. La seva consulta és d’accés lliure a la pàgina web del projecte (<<http://stella.atilf.fr/DERom/>>).

4. Atès que l’espai del qual dispojo és limitat, opto per remetre a la pàgina oficial del projecte i, especialment, als tres volums publicats fins ara del diccionari, per a ampliar-hi la informació.

5. La situació particular d’Itàlia, marcada per una forta diversitat constitutiva, posa nombrosos obstacles a l’hora d’establir una classificació taxonòmica de la seva glotodiversitat, que no resulta gens fàcil de consensuar, ni tan sols entre els especialistes.

francoprovençal, l'occità, el gascó,⁶ el català, l'aragonès,⁷ el castellà, l'asturià, el galleg i el portuguès. Respecte del català i de l'asturià, la bibliografia mínima de referència és, per a la primera, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat) i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB); i, per a la segona, el *Diccionario Etimológico de la Lengua Asturiana* (DELLA) i el *Diccionario General de la Lengua Asturiana* (DGLA). Tot i així, aquesta bibliografia sol engruixir-se amb altres obres rellevants, com ara l'*Atlas lingüístico del dominio català* (ALDC).

La participació obligatòria de totes dues llengües al DÉRom m'ha fornint l'avinentesa de plantejar una anàlisi comparativa que pren com a base els 206 ètims ja estudiats. Soc conscient que es tracta d'un corpus reduït, que no representa ni tan sols la meitat del total d'articles previstos originalment; així doncs, qualsevol conclusió que se n'extregui estarà de bell antuvi condicionada. A més, en quedar limitat al marc del projecte DÉRom i, en conseqüència, a la seva restringida selecció lèxica, els resultats obtinguts no poden extrapolar-se a la caracterització lèxica general dels dos idiomes. Així i tot, considero que la recerca proposada cobra especial interès tenint en compte la posició dins la Romània de les dues llengües que són objecte de la comparació: d'una banda, la lateralitat en una àrea ja lateral o marginal com és la península ibèrica, en el cas asturià; i de l'altra, la peculiar situació del català, llargament discutida (SANCHEZ 2019) en un debat, a vegades estèril, que vacil·la a atorgar a aquesta llengua un estatus iberoromà-

En conseqüència, això també dificulta l'adopció dels glotònims concrets amb els quals definir, des d'una perspectiva individualitzada, les varietats d'aquest domini lingüístic. A hores d'ara, i després d'un debat que encara continua obert, el DÉRom ha optat pels glotònims «italià», «italià septentrional» i «italià centromeridional», que tenen uns certs avantatges, però que comporten també problemes de conceptualització que han dut altres autors a proposar diferents etiquetes, com ara «italoromànic» (GARGALLO 2021: 211).

6. La individuació del gascó com una llengua romànica separada del conjunt occità es fonamenta en treballs com ara els de CHAMBON & GREUB (2002). Tot i així, aquesta hipòtesi troba discrepàncies ben legítimes entre altres reconeguts romanistes (cf. GARGALLO 2021: 210).

7. L'aragonès no es va considerar una llengua de cita obligatòria fins a l'any 2016, la qual cosa justifica l'absència de dades aragoneses als articles redactats prèviament. Aquest dèficit va tractar de pal·liar-lo, en part, REINHARDT (2020).

nic, gal·loromànic o bé intermedi. En aquest sentit, no és el meu objectiu, ni de bon tros, donar una resposta a aquesta pregunta (temptativa que sí ha volgut emprendre, assumint precisament com a marc de referència el projecte DÉRom, BASTARDAS 2016), si bé no renuncio a aportar exemples concrets que, a la llum de les dades arreplegades, apunten a engrossir els argumentaris sobre els quals solen basar-se els diferents tipus de classificació tipològica del català.

3. ANÀLISI DE DADES

La consulta en accés obert dels ètims disponibles fins a la data de redacció d'aquest treball deixa un corpus total de 206 ètims. De totes maneres, cal restar-ne catorze (cf. Annex *a*) que no han conegut un continuador hereditari ni en asturià ni en català; per tant, la xifra real d'ètims analitzats se situa en 192. D'acord amb la seva pervivència com a cognats en les dues llengües que són objecte de comparació, els materials poden organitzar-se en tres grups.

3.1. *L'asturià coneix un continuador d'un cert ètim, mentre que el català no el coneix*

S'agrupen sota aquest apartat vuit ètims protoromànics (cf. Annex *b*), sense continuació en català, que tenen o han tingut un representant asturià, com ara */'mərɫ-u/ (> *mierbu* 'merla'), */'kasi-u/ (> *quesu* 'formatge') o */'rug-i-/ (> *ruxir* 'rugir'⁸). En els vuit casos, l'asturià comparteix cognat amb altres llengües de la península ibèrica: particularment el gallec, el portuguès i el castellà, encara que també l'aragonès (ast. *llantaina* - arag. *plantaina* < */plan't-agin-e/).

Cal destacar l'article */'lɪmpid-u/, que presenta una solució asturiana *llimpiu* 'net' (documentada des de 1263), i que no ha deixat resultats directes en català. No obstant això, testimonis indirectes com els que ofereixen topònims del tipus de *Coma Llèmpia*, en al·lusió a

8. Potser, llatínisme en català (DECat 7,520).

llocs erms o sense vegetació (OnCat 5,62-63), així com l'existència d'un apel·latiu *llempo* 'tros de muntanya sense vegetació' a Fórnols (DCVB s.v.), esperonen Coromines a suposar que una forma **llèm-peu* «degué existir en un període preliterari» (DECat 4,957).

3.2. *El català coneix un continuador d'un cert ètim, mentre que l'asturià no el coneix*

D'altra banda, s'identifiquen fins a catorze ètims protoromànics (cf. Annex c), sense representants asturians, que sí han tingut continuïtat en català. Entre ells, es poden trobar resultats compartits amb llengües gal·loromàniques i absents de la resta de la península ibèrica (en particular, **/βi'n-aki-a/* > occ. *vinassa*, gasc. *binasso*, cat. *vinassa* o **/mol'ton-e/* > fr. *mouton*, frpr. *mouton*, occ. *mouto*, gasc. *moutou*, cat. *moltó*); resultats que, a més de deixar empremta en l'àmbit gal·loromànic, també ho fan en aragonès (**/'rusk-a/* > frpr. *ruchi*, occ. *rusca*, gasc. *rusco*, cat. *rusca*, arag. *rusca*); i solucions amb una continuació que arriba a altres dominis iberoromànics més llunyans, com ara gallec i portuguès (**/'ϕlor-e/* > (...) occ. *flour*, gasc. *hiou*, cat. *flor*, arag. *flor*, gal. *chor*/port. sept. *chôr* o **/'preti-u/* > (...) fr. *prix*, occ. *pretz*, gasc. *prets*, cat. *preu*, arag. *preu*, gal. *prezo*/port. *preço*).⁹

Pel que fa a l'ètim **/'mel-u/*,¹ arrel d'un conjunt de cognats romànics (romanesos, sards, italians i retoromànics sobretot) que remeten a la 'poma' o, secundàriament a través de la metàfora, a la 'galta', resulta interessant destacar l'existència d'un tipus lexical *mel*, recessiu i fixat en una sèrie de sintagmes, que perviu especialment en el català d'Eivissa per a la denominació dels pòmuls: *mels de sa galta* (DCVB s.v.; DECat 5,553; ALDC 1,38, p 83).

Malgrat que els ètims aquí reunits no han deixat testimonis hereditaris en asturià, encara podria matisar-se la informació etimològica de l'article **/'agr-u/* (cat. *agre*, amb diferents significats), i per a la

9. Ast. *flor* i ast. *preciu* no es consideren hereditaris, sinó (semi)cultismes, d'acord amb la conservació de *fl-* en el primer (quan l'evolució patrimonial demanaria una palatalització en *ll-*) i de la conservació de *i*od en el segon.

qual podria valorar-se la inclusió d'un antic asturià *agru* 'camp, terra de treball' (de la mateixa manera que s'hi han tingut en compte l'antic castellà *ero* o l'antic gascó *agre*), atestat sovint en els textos primitius del domini ([*agro*] DELLA 1,253-255), i que és a la base d'alguns topònims asturians, com *Arllongo* (< AGRU LONGU) (GARCÍA 2005: 670). Així i tot, en bona part dels testimonis medievals de l'apel·latiu (*aru*, *aro*, *eiro*, *ero*, etc.), a banda de determinats topònims, no és possible saber amb certesa si som davant un continuador de */'agr-u/ o bé de */'ari-u/, atesa la coincidència evolutiva de totes dues formes i el triomf final d'un modern *eru* (DALLA s.v.), que podria justificar-se a partir de qualsevol de les dues.

3.3. Totes dues llengües coneixen un continuador d'un cert ètim

La resta d'ètims protoromànics analitzats coneix un representant tant en asturià com en català. Pel que fa a aquests casos, encara es poden establir subdivisions a l'hora de classificar-los:

3.3.1. Totes dues presenten un continuador, directe o secundàriament evolucionat, amb el(s) mateix(os) significat(s)

Es tracta del grup més nombrós, ja que inclou fins a cent vuit ètims (cf. Annex d). Una gran majoria té un caràcter panromànic, és a dir, són ètims que estan representats en tots els idiomes romànics (p. e.: */a'nell-u/ > (...), cat. *anell*, ast. *aniellu*; */'batt-e-/ > (...), cat. *batre*, ast. *bater*; */'βent-u/ > (...), cat. *vent*, ast. *vientu*), o gairebé panromànic, perquè poden mancar en alguna llengua, com en dàlmata o en sard.

Des del punt de vista cronològic, i arran del principi metodològic del DÉRom pel qual s'exigeix l'esment —quan sigui possible— de la data de la primera documentació coneguda de l'apel·latiu romànic hereditari, la comparació de les dades asturianes i de les catalanes ens mostra: trenta-nou casos en què el continuador asturià es documenta amb anterioritat respecte del seu cognat català (p. e.: */'ann-u/ > cat. *any* [des de 1276], ast. *añu* [des de 1171]; */'ϕe'βrari-u/ > cat. *febrer*

[des de 1330], ast. *febreru* [des de 1250], etc.) i, a l'inrevés, vint-i-cinc vegades en les quals és el representant català el que es testimonia en una data anterior (* /'φili-u/ > cat. *fill* [des de s.XII], ast. *fíu* [des de 1450]; * /'gröss-u/ > cat. *gros* [des de 1242], ast. *gruesu* [des de 1269], etc.). No obstant això, n'hi ha quaranta-quatre per als quals resulta impossible esbrinar la relació cronològica entre ambdós, bé perquè en una de les llengües es desconeix la data de la primera documentació, o bé perquè les dates assenyalades no s'ajusten a un any concret, sinó a la indicació aproximada del segle.¹⁰

Per altra banda, convé destacar que només en dos articles la inclusió del continuador asturià i del català respon a una pervivència parcial en alguna de les respectives varietats dialectals, però no a una presència general en tots dos idiomes. Es tracta, en un cas, de l'ètim * /'φen-u/ ~ * /'φɛn-u/, que aboca al cat. *fe* (des de 1283/1288), i a la forma *henu*, que només es reconeix en alguns municipis de l'asturià oriental, atès que a la major part del domini asturià s'hi ha superposat el continuador de * /'erb-a/, és a dir, *yerba*; l'altre cas és el de l'ètim * /sa'l-i-re/, d'on sorgeix l'ast. *salir* (des de 1145) i un cat. *sallir* 'sortir', que, per bé que apareixia en textos medievals de matís més o menys dialectal (DECat 7,626), modernament es localitza a l'àrea rossellonesa, on conviu amb una expressió analògica *sàller* (DCVB s.v.; DECat 7,627).

Si considerem la distribució geogràfica dels cognats i dels seus significats, dins el marc global romànic, es poden destacar resultats interessants:

* /'kaput/ → originalment de gènere neutre, va conèixer una recategorització masculina que ha dut, entre d'altres, al cat. *cap* i a l'ast. *cabu*. Ambdós hereten els dos sentits principals protoromànics, és a dir, 'cap' i 'extremitat'; ara bé, mentre que el sentit 'extremitat' es concentra en un àrea contínua que inclou totes les llengües de la península ibèrica, de la Gal·loromània, de la Retoromània, a banda de l'italià, el sard i l'istriota, el sentit 'cap' és recessiu en el protoiberoromànic gene-

10. Puntualment, caldria actualitzar algunes de les cronologies. És el cas de * /'βostr-u/, que ofereix una primera documentació per a l'ast. *vuestru* de l'any 1294. Però, tanmateix, testimonis medievals com *Maria Iohannis que foe uoſtra criada & de don Apparicio* (DELLA 6,745), datat el 1243, permeten avançar-ne la datació.

ral i tan sols es troba —ensems amb el català— en aragonès i en asturià (on s'especialitza amb el sentit de 'cap de bestiar' [DELLA 2,35]).

*/ma'tsan-a/ → presenta, per a la denominació de la 'poma', continuadors només en català (> *maçana*), aragonès, castellà, asturià (> *mazana*), gallec i portuguès, però no a la resta de la Romània.

*/minu'-a-re/ → té una continuïtat restringida als representants de l'antic italià i de l'antic gascó i als dominis català (> *minvar*), aragonès, castellà, asturià (> *menguar*) i gallec i portuguès.

*/'mili-u/ → forneix hereus romànics que s'estenen des de la família romanesa fins al gascó, en oposició a l'istriota i a les llengües de la península ibèrica, entre les quals cal incloure el català, que segueixen un tipus fonològicament secundari com */'mili-u/ (> cat. *mill*, ast. *miyu*).

*/'niβ-e/ → un conjunt de llengües on queden incloses les de la Romània Oriental, a més del sard, dels idiomes retoromànics i de l'àrea lingüística oílica revelen cognats que neixen de l'ètim original esmentat, en contrast amb un tipus fonològicament secundari per atracció paronímica */'neβ-e/, que té representants en un *continuum* que comprèn des de l'occità fins al domini gallegoportuguès (i entre els quals, el cat. *neu* i l'ast. *nieve*).

*/'rap-u/ → s'hi observa, a més d'una recategorització masculina a partir del neutre original, una especialització semàntica que resulta d'una metàfora i que al·ludeix a 'cosa amb un aspecte que evoca la forma d'un nap'. Aquest desenvolupament metafòric sobreviu només en català (> *rap*), en aragonès, en castellà, en asturià (> *rabu*), en gallec i en portuguès; en qualsevol cas, així com el cognat català remet al peix de la família dels lòfids (DIEC2 s.v.), els cognats de la resta de llengües citades fan referència a la 'cua dels animals'.

*/'sparg-e-re/ → diferents llengües romàniques ofereixen un resultat hereditari que presenta el sema 'dispersar', més general, i el sema 'divulgar', més específic i secundari. Val a dir que el cat. *espargir* i l'ast. *esparder* coneixen ambdós sentits i que, a més, el segon s'hi manté vigorosament, encara que ha anat desapareixent de les llengües dels voltants, com ara el francès, l'occità, el castellà, el gallec i el portuguès.

Finalment, caldria introduir petites correccions en algun dels articles del diccionari. És el cas de */βostr-u/, on es reconstrueix un tipus

original */βostr-u/ (que hi inclou cat. *vostre* i ast. *vuestru*) i un tipus secundari amb reducció del grup -STR- */βoss-u/, en el qual seria necessari afegir-hi l'ast. *vuesu* (des de 1256 [*uosa*]) (DELLA 6,745; GARCÍA 2003: 165), en consonància amb els resultats gallecs i portuguesos i de manera paral·lela a la informació continguda en */'mostr-a-/ ~ */'moss-a-/ (> ast. *mostrar* ~ *amosar*). Aleshores, i tenint en compte la proposta de correcció, aquest ètim s'hauria de classificar sota l'apartat següent (3.3.2.).¹¹

3.3.2. *Una de les dues llengües continua o va continuar, només o també, un tipus secundari fonològicament o morfològicament evolucionat*

Dins d'aquest grup s'ordenen trenta-tres ètims (cf. Annex e) que, en bona part, tenen també un caràcter panromànic o gairebé panromànic. Responen a aquest model exemples com el de l'ètim */'trēm-e-/ , que representa un tipus original */'trēm-e-re/, d'on sorgeixen el cat. *trémer* i l'ast. *tremar*, així com un tipus secundari amb canvi conjugacional */'trē'm-a-re/, que coneix un seguidor asturià (> *tremar*), però no català; o també l'ètim */'ϕak-e-/ , que se subdivideix en un tipus original */'ϕak-e-re/, a partir del qual es justifiquen el cat. *fer* i l'ast. *facar*, a banda d'un tipus secundari sincopat */'ϕ-a-re/, que és a la base de l'antic català *far*.¹²

De la mateixa manera que al punt 3.3.1., alguns dels cognats moderns catalans i asturians tenen un recorregut limitat en unes certes àrees dialectals dels seus dominis respectius. Així doncs, en */'ēder-a/, s'hi pot reconèixer el cat. *heura* i l'ast. *yedra* (formes germanes de la gallega i portuguesa, la castellana, la gascona o l'occitana), però també, des d'un tipus fonològicament evolucionat com */'ēler-a/, s'expli-

11. Podrien encaixar-hi a més, en una subdivisió particular d'aquest punt 3.3.1., els ètims */'ϕoli-u/, */'lak's-a-re/ i */'ram-u/, la qual cosa en faria pujar el nombre total fins als 111. Aquests ètims deixen no només un sinó dos continuadors, tant en català (*full-ful·la*, *lleixar-deixar*, *rama-ram*) com en asturià (*fueyu-fueya*, *lleixar-dexar*, *rama-ramu*), en virtut de desenvolupaments directes i secundàriament evolucionats.

12. COLÓN, ACILR 26/1, 150 suggereix un origen occità per a aquesta expressió, si bé DECAT 3,954 no dubta del seu caràcter hereditari. N'és una bona prova l'existència de *calfar* o *escalfar*, i no pas **calfer* o **escalfer*.

ca una solució amb síncope *elra* que se circumscriu a la varietat catalana rossellonesa i que és paral·lela a altres formes gascones i occitanes (DECat 4,789). Més encara, en */ʊr'tik-a/ trobem un conjunt de cognats que es reparteix per tota la Romània, tret de l'àrea romanesa, i entre els quals es documenten el cat. *ortiga* i l'ast. *ortiga*; tot i això, arran de l'existència d'un tipus secundari amb sonorització, */ʊr'dik-a/, el català també coneix el resultat *ordiga* a l'extrem nord-occidental, amb continuïtat en l'aranès i en l'aragonès (DECat 6,127), és a dir, en una zona manifestament pirinenca.

Pel que fa a la distribució geogràfica dels resultats catalans i dels asturians, en relació amb el context global romànic, és possible testimoniar una sèrie de casos en què el cognat català s'alinea sistemàticament amb el del gascó, el de l'occità i/o el del francès, mentre que l'asturià ho fa amb el del gallec (i portuguès) i/o el del castellà. Vegeu, a tall d'exemple, l'ètim */βad-u/, l'expressió original del qual dona lloc a l'ast. *vau* (cast. *vado*, gal. *vao* / port. *vau*), en oposició a un tipus secundari */'uad-u/ responsable del cat. *gual* (gasc. *goa*, occ. *ga*, fr. *gué*); l'ètim */'dent-e/, que presenta un gènere masculí original en ast. *diente* (cast. *diente*, gal./port. *dente*), i un femení de caire innovador en cat. *dent* (gasc., occ., fr. *dent*);¹³ o l'ètim */'nitid-u/, amb una forma original que justifica l'ast. *nediu* ~ *nidiu* (gal. *nidio* / port. *nédio*)¹⁴ i una forma sincopada */'nitt-u/ que explica el cat. *net* (gasc., occ., fr. *net*). Els continuadors d'altres ètims, ben al contrari, no responen a aquest repartiment areal, sinó a diferents distribucions en què el català comparteix solució amb altres llengües de la península ibèrica. Així s'ha d'entendre el cas de */'lakt-e/, que té gènere masculí en l'asturià occidental (> *lleite*), igual que en gallec i portuguès, en occità i en

13. Cal precisar, en tot cas, que aquestes llengües també coneixen o han conegut el gènere masculí en *dent*, però és minoritari en comparació amb el femení, que s'ha generalitzat a tot arreu. Pel que fa al cat. *dent* com a substantiu masculí, l'ALDC (1, mapa 48, p. 93, 100, 108, 160) el consigna únicament en una sèrie de punts fronterers, al límit occidental del domini lingüístic català i a tocar dels dominis aragonès i castellà. Si a més hi afegim que els testimonis medievals constitueixen «excepcions bastant extraordinàries» (DECat 3,64), és legítim, almenys, dubtar del seu estatus (hereditari o no) en català.

14. Cal tenir present també l'antic castellà *nidio* i un antic català *neden* (1266-1500 aprox., DCVB s.v.; DECat 5,916).

francès, i un gènere femení més innovador en català (> *llet*), gascó, castellà i asturià central i oriental (> *lleche*) (BASTARDAS 2016: 64-65); o el cas de */do'l-or-e/, amb un masculí original clarament representat a la península ibèrica (cat., arag., cast., ast. *dolor*), tret del domini gallegoportuguès, i un femení més recent que, tanmateix, sí que era conegut en el català medieval i encara avui es manté en algunes àrees del domini lingüístic (DECat 3,165-166).

Finalment, valdria la pena assenyalar la pertinença a les fases protoromàniques més antigues d'alguns cognats asturians, en comparació amb altres solucions romàniques. La situació lateral de la llengua asturiana, del cantó nord-occidental de la península ibèrica i, per tant, del conjunt de la Romània, suposa de vegades la conservació d'estrats lèxics anteriors. Tot seguint els criteris desenvolupats originalment per Matteo Bartoli, s'hi reconeixen continuadors amb una localització en àrees laterals i aïllades que permet atribuir-los a un estrat més antic, en oposició als que es poden trobar a les zones centrals de la Romània (on se situa a voltes el català). En són una bona mostra els ètims */'mél-e/ i */'pōnt-e/: per al primer, només el sard, l'asturià (> *miel*), així com el gallec i el portuguès, presenten un cognat amb un gènere masculí que ha de considerar-se original, enfront del gènere femení —d'un estrat més nou— dels cognats català (> *mel*), castellà, aragonès, etc., o del gènere masculí restaurat en una fase innovadora que es reconeix en la Romània estrictament central (italià, romanx, francès, francoprovençal...). Per al segon cas, és a dir, */'pōnt-e/, els cognats de les àrees romàniques laterals (la família romanesa, el castellà, l'asturià [> *ponte*], el gallec i el portuguès) mostren un gènere femení que pertany a un estrat anterior al del gènere masculí restaurat en la Romània central, on es troba el català *pont*.

3.3.3. *Totes dues llengües coneixen un continuador d'un cert ètim, però que pot tenir significats diferents*

Sota aquesta premissa agrupem un total de quinze ètims protoromànics polisèmics (cf. Annex f), d'on se segueixen diferents apel·latius romànics en què la pervivència dels significats atribuïts a l'ètim original és variable. Val a dir que, per exemple, a partir de */'prēst-a-re/ es

va continuar el cat. *prestar*, amb el significat ‘posar [una cosa] temporalment a la disposició d’algú’, i l’ast. *prestar*, que, a més d’aquest valor, també en coneix el de ‘ser útil, valer per a alguna cosa’, semantisme recessiu en el conjunt romànic, perquè només es documenta també en gallec i portuguès, així com en castellà antic.

Torno a cridar l’atenció sobre la distribució semàntica que s’observa en alguns dels cognats des del punt de vista de la posició geogràfica del català i de l’asturià. Així, des de */kirk-a-re/, les llengües neolatines han heretat apel·latius que presenten fins a quatre significats diferents: el cat. *cercar* conserva només el sentit de ‘buscar’, que també exhibeixen els corresponents cognats del gascó, de l’occità, del francoprovençal i del francès, entre d’altres; en oposició a l’ast. *cercar*, que, de la mateixa manera que en gallec, en portuguès i en castellà, ofereix el sentit ‘fer que el contorn d’alguna cosa estigui tancat, limitat’. Anàlogament, l’ètim */le'β-a-re/, subdividit en quatre tipus semàntics (I. ‘separar [una cosa d’una altra]’, II. ‘moure’, III.1 ‘aixecar’, III.2 ‘aixecar-se’, IV. ‘transportar’), condueix a un cat. *llevar*, en el qual estan continguts els tres primers sentits —també documentables en major o menor mesura a l’espai gal·loromànic i en altres llengües romàniques més centrals i orientals—, però on no hi ha el quart,¹⁵ que es coneix només en l’ast. *llevar* i en els resultats castellans, gallecs i portuguesos. Per altra banda, en el cas de */ti' tion-e/, hi podem contemplar que, a excepció del dàlmata, totes les llengües de la Romània continuen un apel·latiu (com el cat. *tió* i l’ast. *tizón*) amb el significat de ‘tió, tros de tronc per a cremar’. Altrament, a partir d’un desenvolupament metafòric es fixa a més, en una sèrie de llengües d’àrees laterals i aïllades o discontinües (sard, romanès, calabrès, sicilià, friülà, castellà i asturià), el sentit ‘carbó, fong que produeix una malaltia en els cereals’,^{16,17} la distribució idiomàtica del qual revela la pertinença també a l’estrat protoromànic més antic o comú.

15. DCVB s.v.: «Dialectalment existeix a contrades extremes de l’idioma, on cal considerar-lo com a castellanisme».

16. Val a dir que aquesta malaltia confereix a les plantes un aspecte carbonitzat, com el d’un tió.

17. Segons m’ha fet saber el professor Joan Veny, aquesta malaltia rep en català el nom de *carbó* (solució paral·lela, per tant, a la francesa *charbon*), a més d’*orb*, *negrelló*

Per concloure, cal cridar l'atenció, de cara a una futura revisió del diccionari, sobre l'ètim */'pon-e-re/, que ha sobreviscut en bona part de la Romània a través de diferents verbs que hereten fins a tres sentits principals: I. 'posar', II. 'pondre ous una femella d'animal ovípar' i III. 'amagar-se un astre sota l'horitzó'. Dins del corresponent article del diccionari, s'hi estableix que el cat. *pondre* recull els significats II i III, mentre que en l'ast. *poner* només apareix l'I. Malgrat això, cal corregir aquesta informació, perquè l'ast. *poner* coneix justament els altres dos valors: «Facer salir [de manera natural un güevu, un ave]»,¹⁸ «Atapecer, escondese [el Sol pa facese de nueche]» (DALLA s.v.; DELLA 5,458).

3.3.4. Totes dues llengües van conèixer un continuador d'un cert ètim, però en una d'elles ha desaparegut

Fins a onze ètims (cf. Annex g) poden considerar-se en aquest epígraf, en el qual es classifiquen aquells casos en què un únic cognat, procedent d'un tipus original o secundàriament evolucionat, i conegut tant en català com en asturià, ha deixat d'existir en un dels dos idiomes. Així es veu en */'frang-e-re/ 'rompre, trencar', d'on se segueix l'ast. *frañer*, amb plena vitalitat avui en dia (DALLA s.v.; DELLA 3,818), i un antic cat. *frànyer*, vigent en època medieval (aprox. 1072/1099-1429, DECat 4,157; DCVB s.v.);¹⁹ o en */'lòk-u/ 'porció determinada de l'espai', des del qual es continua el cat. *lloc* i l'antic ast. *llogo*, que només va tenir recorregut a l'època preliterària (aprox. 908-1083, DELLA 4,495) i que va ser reemplaçat per *lugar*, hereu nominal de */lo'k-al-e/.

o *mascarell*, entre d'altres. En algunes comarques del País Valencià es documenta *ti/s/ó* (en clara relació amb */ti'tion-e/), si bé no sembla una forma autòctona, d'acord amb la presència de [s] (cf. *tió*) (ALDC 4, mapa 801).

18. Poden servir d'exemple també els versos d'una famosa rima infantil asturiana: *Pon, pitina, pon / los güevinos en caxón...* (DGLA s.v. *poner*). A més, nombrosos refranys asturians donen compte d'aquest significat del verb *poner*, com: *Per San Antón, toa pita pon; Sobre un güevu pon la pitina otru nuevu*, etc.

19. En canvi, avui es pot trobar, com a possible testimoni de la pervivència indirecta d'aquest tipus lexical, el cat. *refrany*, tot i que el seu estatus no és gaire transparent, en poder ser un derivat autòcton de *refrànyer* (< */re-'frang-e-re/) o bé un occitanisme (DECat 4,158).

Tal vegada podria ser objecte de revisió l'article relatiu a l'ètim panromànic */'long-u/ 'llarg', a partir del qual s'obté l'ast. *llongu* i un antic cat. *llong* que el DCVB s.v. i el DECat 5,246-247 jutgen com a extint en tot el territori actual de la llengua, tret dels testimonis toponímics. Noteu, no obstant això, que *llong* és encara un mot viu en alguerès (VENY 2010: 397) i sobre l'estatus del qual Coromines no es pronuncia rotundament: «l'ús a l'Alguer pot no ser més que un reflex de l'italià o el sard» (DECat 5,247).

4. CONCLUSIONS

La perspectiva global romànica, la riquesa dels materials bibliogràfics emprats i la coherència interna en l'aplicació rigorosa de la metodologia de treball fan del projecte DÉRom un marc immillorable per a la comparació interromànica. Així doncs, i prenent com a punt de partida els 206 ètims publicats fins a la data del 22 de desembre de 2023, en aquesta recerca s'ha plantejat un estudi que confronta els resultats lèxics obtinguts en dues llengües de citació obligada al diccionari, això és, l'asturià i el català. Les dades etimològiques s'hi han classificat en tres grups, d'acord amb la pervivència desigual dels cognats romànics en ambdues llengües. Si es deixen d'un costat els catorze ètims que no sobreviuen en cap de les dues, el balanç és el següent: vuit ètims presenten un continuador, entre altres llengües, en asturià (però no en català); catorze ètims mostren un representant, entre d'altres, en català (però no en asturià); i un nodrit grup de cent noranta-dos ètims ofereix continuadors lèxics en totes dues llengües, encara que a vegades aquests resulten de procediments fonològics, morfològics o semàntics diversos. Un dels aspectes més destacables de l'estudi és, potser, la falta de regularitat en la distribució areal dels cognats: així, s'han documentat diferents casos en què el català presenta comportaments lèxics semblants als de l'espai gal·loromànic i allunyats de l'ibero-romànic, però també uns altres arran dels quals es conformen solucions catalanes paral·leles a les de la resta de llengües de la península ibèrica, entre elles, l'asturià; de la mateixa manera, un bon nombre de formes asturianes troba parangó en les de bona part de la Romània.

Tot i així, atesa la seva posició lateral (i sovint aïllada) dins del *continuum* romànic, és possible testimoniar resultats que només trobaran continuïtat en altres dominis marginals.

En definitiva, les pròpies (i inevitables) limitacions del projecte DÉRom (el breu corpus analitzat fins ara, la seva selecció lèxica encotillada, etc.) no permeten, com ja subratllava BASTARDAS (2016: 69), «tirer des conclusions générales de ces résultats», especialment pel que fa a la caracterització lèxica particular de cada llengua. Així i tot, sí que s'hi ofereix una base consistent sobre la qual enriquir els estudis etimològics i donar compte, en establir diferents pautes o tendències recognoscibles, de l'enorme variació diasistèmica del protoromànic, i per tant, de l'espai compartit per les seves hereves, les llengües romàniques.

BIBLIOGRAFIA

- ALDC = Joan Veny i Lúdia Pons i Grieria (2001-2018): *Atles lingüístic del domini català*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 9 vol.
- BASTARDAS (2016): Maria Reina Bastardas i Rufat, «Un vieux problème de la romanistique revisité: la place du catalan parmi les langues romanes à la lumière des articles du DÉRom», dins Éva Buchi, Jean-Paul Chauveau i Jean-Marie Pierrel (eds.), *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 5*, Nancy: ATILF / Eliphi, p. 57-70.
- BUCHI & SCHWEICKARD (2009): Éva Buchi i Wolfgang Schweickard, «Romanistique et étymologie du fonds lexical héréditaire: du REW au DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)», dins Carmen Alén Garabato *et al.*, *La romanistique dans tous ses états*, Paris: L'Harmattan, p. 97-110.
- BUCHI & SCHWEICKARD (2014): «Conception du projet», dins Éva Buchi i Wolfgang Schweickard (eds.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, méthodes et résultats*, Berlin: De Gruyter, p. 5-38.
- BUSTO (2020): Xuan Carlos Busto Cortina, «Los vocablos asturianos de

- Antoni de Bastero y su probable informante, el Cardenal Cienfuegos», *Estudis Romànics* 42, p. 7-32.
- CHAMBON & GREUB (2002) : Jean-Pierre Chambon i Yan Greub, «Note sur l'âge du (proto)gascon», *Revue de linguistique romane* 66, p. 473-495.
- CHAUVEAU (2020): Jean Paul Chauveau, «Reconstruire la polysémie en protoroman?», dins Éva Buchi i Wolfgang Schweickard, *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 145-164.
- COLÓN, ACILR 26/1 = Germà Colón (2013): «[Intervenció a la taula rodona <100 anys d'etimologia romànica: el REW de Meyer-Lübke: 1911-2010>]», dins Emili Casanova Herrero, Cesáreo Calvo Rigual (eds.), *Actas del XXVI Congreso internacional de lingüística y de filología románicas (Valencia 2010)*, Berlin, Boston: De Gruyter, vol. 1, p. 150.
- DALLA = Academia de la Llingua Asturiana (2000): *Diccionariu de la llingua asturiana*, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana. [En línia: <<https://diccionariu.alladixital.org/>>]
- DCVB = Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll (1950-1968²): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma: Miramar, 10 vols. [En línia: <<https://dcvb.iec.cat/inici.asp>>]
- DECat = Joan Coromines (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 10 vols. [En línia: <<https://decat.iec.cat/>>]
- DELLA = Xosé Lluís García Arias (2017-2021): *Diccionariu Etimolóxicu de la Llingua Asturiana*, Uviéu: Universidá d'Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana, 7 vols.
- DGLA = Xosé Lluís García Arias (2002-2004): *Diccionario general de la lengua asturiana*, Oviedo: Editorial Prensa Asturiana.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007²): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: Edicions 62, Enciclopèdia catalana. [En línia: <<https://dlc.iec.cat/>>]
- FISCHER (1969): Iancu Fisher, «III. Lexicul. 1. Fondul panromanice», dins Alexandru Rosetti *et al.*, *Istoria limbii române*, Bucarest: Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. 2, p. 110-116.

- GARCÍA (2003): Xosé Lluís García Arias, *Gramática histórica de la lengua asturiana*, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- GARCÍA (2005): *Toponimia asturiana: el porqué de los nombres de nuestros pueblos*, Oviedo: Editorial Prensa Asturiana.
- GARGALLO (2021): José Enrique Gargallo Gil, recensió d'Éva Buchi i Wolfgang Schweickard (eds.) (2020), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*, Berlin, Boston: Walter de Gruyter., dins *Lletres Asturianas* 125, p. 208-214.
- GONZÁLEZ (2002): Francesc González i Planas, «Los conceptos de codificación y estandarización según las experiencias catalana y asturiana», *Ianua. Revista philologica romanica* 3, p. 13-33.
- OnCat = Joan Coromines i Josep Mascaró Passarius (1989): *Onomasticon Cataloniae. Toponímia antiga de les Illes Balears* (vol. I); *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana* (1994-1997) (vols. II-VIII), Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona «la Caixa».
- REINHARDT (2020): Jan Reinhardt, «Addenda Aragonensia», dins Éva Buchi i Wolfgang Schweickard, *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 3. Entre idioroman et protoroman*, Berlin, Boston: De Gruyter, p. 105-123.
- SÁNCHEZ (2019): Fernando Sánchez Miret, *La classificació del català: evolució de la polèmica*, manuscrit de la conferència plenària de l'autor al XVIè Col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes (Salamanca, 1 a 6 de juliol de 2012). [En línia: <https://www.researchgate.net/publication/326098331_La_classificacio_del_catala_evolucio_de_la_polemica>, 16/1/24]
- VENY (1982): Joan Veny, «Yeísmo histórico y tratamiento de /x/ en asturiano y catalán», *Lletres Asturianas* 50, p. 27-37.
- VENY (2010): «Paralelismos lingüísticos asturiano-catalanes», dins Ana María Cano González (ed.), *Homenaxe al profesor Xosé Lluís García Arias*, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana, vol. 1, p. 395-405.

ANNEX

Llistats dels ètims (amb indicació de la categoria i gènere) tractats segons la divisió proposada al text de l'article:

a) Ètims sense continuador hereditari ni en asturià ni en català: */*pril-i-u*/ s.m.; */*ar'iet-e*/ s.m.; */*'barb-a*/² s.m.; */*enter-'rusk-l-o*/ s.m.; */*enter-'rusk-o*/ s.m.; */*im'prumut-a*-/ v.; */*ka'ball-a*/ s.f.; */*'karpin-u*/ s.f.; */*'mal-a*/ s.f.; */*'mel-u*/² s.f.; */*'persik-u*/¹ s.m.; */*'s-βol-a*-/ v.; */*s-per-'laβ-a*-/ v.; */*'ung-e*-/ v.

b) Ètims amb continuador en asturià i no en català: */*'ket-u*/¹ s.m.; */*a'ket-u*/² adj.; */*as'kølt-a*-/ v.; */*'kasi-u*/ s.n.; */*'limpid-u*/ adj.; */*'merl-u*/ s.m.; */*plan't-agin-e*/ s.f.; */*'rug-i*-/ v.

c) Ètims amb continuador en català i no en asturià: */*'agr-u*/ s.n.; */*'balti-u*/ s.n.; */*βi'n-aki-a*/ s.f.; */*'flor-e*/ s.m.; */*'grass-u*/ adj.; */*la'brusk-a*/ ~ */*la'brøsk-a*/ s.f.; */*'mel-u*/¹ s.n.; */*'mol'ton-e*/ s.n.; */*'or-a*-/ v.; */*'par-e*-/ v.; */*'preti-u*/ s.n.; */*'rusk-a*/ s.f.; */*'rusk-l-a*/ s.f.; */*'tili-a*/ s.f.

d) Ètims amb continuador en asturià i en català, directe o secundàriament evolucionat, i amb el(s) mateix(os) significat(s): */*'a'gøst-u*/ s.m.; */*'akr-u*/ adj.; */*'akuil-a*/ s.f.; */*'a'nell-u*/ s.m.; */*'ann-u*/ s.m.; */*a'pril-e*/ s.m.; */*'ark-u*/ s.n.; */*'arm-a*/ s.f.; */*'aud-i*-/ v.; */*'baβ-a*/ s.f.; */*'βakk-a*/ s.f.; */*'barb-a*/¹ s.f.; */*'batt-e*-/ v.; */*'ben-a*/ s.f.; */*'bend-e*-/ v.; */*'βent-u*/ s.m.; */*'βes'sik-a*/ s.f.; */*'biβ-e*-/ v.; */*'βind-ik-a*-/ v.; */*'βin-u*/ s.n.; */*'βird-e*/ adj.; */*'βol-a*-/ v.; */*'βøstr-u*/ adj.; */*'brum-a*/ s.f.; */*'bøkk-a*/ s.f.; */*'deke*/ num. card.; */*'dε-u*/ s.m.; */*'dørm-i*-/ v.; */*'εβul-u*/ s.m.; */*'erb-a*/ s.f.; */*'es'kolt-a*-/ v.; */*'faβ-a*/ s.f.; */*'fε'βrari-u*/ s.m.; */*'fēn-u*/ ~ */*'fēn-u*/ s.n.; */*'fili-u*/ s.m.; */*φon't-an-a*/ s.f.; */*'gēner-u*/ s.m.; */*'gland-e*/ s.f.; */*'grøss-u*/ adj.; */*im'prēst-a*-/ v.; */*im'βit-a*-/ v.; */*ka'ball-u*/ s.m.; */*'kamb-a*/ s.f.; */*'kant-a*-/ v.; */*'kapr-a*/ s.f.; */*'kaput*/ s.n.; */*'karn-e*/ s.f.; */*kas'tani-a*/ ~ */*kas'tini-a*/ s.f.; */*ka'ten-a*/ s.f.; */*'kerβ-u*/ s.m.; */*'klaβ-e*/ s.f.; */*'kon'βit-a*-/ v.; */*'kresk-e*-/ v.; */*'kuand-o*/ adv./conj.; */*kua'resim-a*/ s.f.; */*'kul-u*/ s.m.; */*'laβ-e*-/ ~ */*'laβ-a*-/ v.; */*'laud-a*-/ v.; */*'laur-u*/ s.m.; */*'lōng-e*/ adv.; */*'luk-e*-/ v.; */*'løkt-a*-/ v.; */*'lun-a*/ s.f.; */*ma'gistr-a*/ s.f.; */*ma'gistr-u*/ s.m.; */*'mai-u*/

s.m.; */'man-u/ s.f.; */'mart-i-u/ s.m.; */'mastik-a-/ v.; */'ma'tsan-a/ s.f.; */'ment-a/ s.f.; */'ment-e/ s.f.; */'merul-a/ s.f.; */'mili-u/ s.m. */'minu-a-/ v.; */'mōnt-e/ s.m.; */'mūr-a/ s.f.; */'mūst-u/ s.n.; */'nap-u/ s.m.; */'nīβ-e/ s.f.; */'nigr-u/ adj.; */'nomin-a-/ v.; */'pal-u/ s.m.; */'pan-e/ s.m.; */'part-e/ s.f.; */'pass-u/ s.m.; */'pēkk-a-/ v.; */'pek'k-at-u/ s.n.; */'persik-u/² s.n.; */'pōt-e-/ v.; */'rankid-u/ adj.; */'rap-u/ s.n.; */'re'tōnd-u/ adj.; */'rōt-a/ s.f.; */'rōmp-e-/ v.; */'sa'-buk-u/ s.m.; */'sa'gitt-a/ s.f.; */'salβi-a/ s.f.; */'sal-i-/ v.; */'sa'lut-a-/ v.; */'sērβ-u/ s.m.; */'skriβ-e-/ v.; */'sparg-e-/ v.; */'sūrd-u/ adj.; */'tali-a-/ v.; */'tēpid-u/ adj.; */'tōn-a-/ v.; */'ūnk-t-u/ s.n. */'φoli-u/ s.n.; */'laks-a-/ v.; */'ram-u/ s.n.

e) Ètims amb continuador de tipus secundari en una de les dues llengües: */'ali-u/ s.n.; */'arbor-e/ s.f.; */'βad-e-/ v.; */'βad-u/ s.(n. o m.); */'dent-e/ s.m.; */'do'l-or-e/ s.m.; */'dō-i/ num. card.; */'ēder-a/ s.f.; */'φak-e-/ v.; */'φamen/ s.n.; */'φratr-e/ s.m.; */'φrōnt-e/ s.m.; */'φug-e-/ v.; */'kad-e-/ v.; */'kog'nosk-e-/ v.; */'kuēr-e-/ v.; */'lakt-e/ s.n.; */'lumen/ s.n.; */'mēl-e/ s.m.; */'mostr-a-/ ~ */'moss-a-/ v.; */'mōlg-e-/ v.; */'nītid-u/ adj.; */'nod-u/ s.m.; */'nūr-u/ s.f.; */'pīr-u/² s.n.; */'pōnt-e/ s.m.; */'pulik-e/ s.m.; */'sal-e/ s.m.; */'s-tre'm-e-sk-e-/ v.; */'tēmpus/ s.n.; */'trēm-e-/ v.; */'trēm-ul-a-/ v.; */'ūr'tik-a/ s.f.

f) Ètims amb continuador en asturià i en català, però amb significats diferents: */'dōl-u/ s.n.; */'in-ka'ball-ik-a-/ v.; */'ka'ball-ik-a-/ v.; */'ker-a/ s.f.; */'kīrk-a-/ v.; */'klam-a-/ v.; */'kōrd-a/ s.f.; */'kred-e-/ v.; */'lēβ-a-/ v.; */'pes-u/ s.n.; */'pon-e-/ v.; */'pōrt-a-/ v.; */'prēst-a-/ v.; */'res'pōnd-e-/ v.; */'ti'tion-e/ s.m.

g) Ètims amb un continuador conegut en asturià i en català, però que s'ha perdut en una de les llengües: */'anim-a/ s.f.; */'dīs-ka'ball-ik-a-/ v.; */'ēks-i-/ v.; */'φrang-e-/ v.; */'iak-e-/ v.; */'lōk-u/ s.m.; */'lōng-u/ adv.; */'mon't-ani-a/ s.f.; */'plak-e-/ v.; */'rod-e-/ v.; */'tēnd-e-/ v.

LES CONSTRUCCIONS COORDINADES EN CATALÀ: CLASSIFICACIÓ ACTUAL I PROPOSTES DE TREBALL

COORDINATED CONSTRUCTIONS IN CATALAN: CURRENT CLASSIFICATION AND
TEACHING PROPOSALS

ISABEL CRESPI

Universitat de les Illes Balears

Dept. de Filologia Catalana i Lingüística General

Cra. de Valldemossa, km 7.5, 07122 Palma

971172607

isabel.crespi@uib.cat

ORCID ID: 0000-0001-6625-3666

Resum

Aquest article ofereix una descripció panoràmica de les construccions coordinades que existeixen en català. La descripció posa el focus en el posicionament de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC 2016) en relació amb la classificació d'aquestes construccions. El buidatge de les consideracions fetes a la GIEC es complementa amb explicacions teòriques i s'acompanya, al final, de diverses propostes de treball per a l'aula de batxillerat.

Paraules clau

oració coordinada, català, classificació, descripció, didàctica, reflexió lingüística

Abstract

This article provides a comprehensive overview of coordinated constructions in Catalan. The description focuses on the stance taken by the Institute of Catalan Studies' Grammar of the Catalan Language (GIEC 2016) regarding the classification of these constructions. The review of the considerations in the GIEC is complemented with theoretical explanations and accompanied by several working proposals designed for higher education classrooms.

Key Words

coordinated sentence, Catalan, classification, description, teaching, linguistic reflection

1. INTRODUCCIÓ

A la GIEC (2016: §25.4.1), es defineix la *coordinació* com «una construcció que consta de dos o més membres que són equivalents pel que fa a la funció gramatical i actuen en el mateix nivell de jerarquia estructural». En aquest sentit, la coordinació no és un fenomen purament oracional, ja que es poden coordinar altres elements, com sintagmes i mots. En aquest article ens centrarem en la coordinació d'oracions.¹

Així, en el cas de les oracions, el conjunt format per les diverses oracions coordinades és una *construcció coordinada*, com tindríem, per exemple, a (1):²

(1) En Joan escriu les notícies i en Pere fa les fotografies.

La característica més important de les construccions coordinades és que les oracions que es coordinen se situen en un mateix nivell d'igualtat i són equiparables sintàcticament.³ Per tant, no n'hi ha cap que sigui formalment superior o més prominent que una altra. Així mateix, per considerar-se coordinades han d'estar unides per un nexa explícit, típicament una conjunció.

L'objectiu d'aquest article és oferir una descripció panoràmica de les construccions coordinades en català, tot fent una revisió del posicionament de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans⁴ (GIEC 2016) en relació amb la classificació d'aquestes construccions. En aquest sentit, destaca el fet que es distingeixen bàsicament

1. Voldria agrair els comentaris i els suggeriments valuosíssims dels revisors anònims d'aquest article. Em van ajudar a aclarir diversos aspectes i van contribuir a millorar considerablement aquesta aportació. No cal dir que qualsevol error és responsabilitat exclusivament meva.

2. Noteu que, per tant, les coordinades són un tipus d'oracions compostes, juntament amb les subordinades. Les juxtaposades no es consideren a la GIEC un tipus d'oracions compostes.

3. Per a estudis detallats sobre la coordinació, vegeu, per exemple, DÍK (1968), CUENCA (1988), CAMACHO (1999) o SERRA & PRUNYONOSA (2002).

4. Tot i que la primera edició de la GIEC i, per tant, la gramàtica original que conté la classificació a què ens referim, és de 2016, per a aquest article s'ha consultat la versió en línia (<<https://giec.iec.cat/inici>>), que conté petites actualitzacions.

tres grans tipus de construccions coordinades: copulatives, disjuntives i adversatives. Les distributives, anomenades *correlatives*, es tracten com a formes específiques que poden adoptar les copulatives o les disjuntives. Les illatives no presenten una caracterització clara, però s'explica que tenen unes propietats que les apropen a les subordinades i, de fet, recomanarem analitzar-les així. Finalment, les explicatives i les continuatives es consideren oracions independents que es relacionen amb connectors parentètics. Aquesta classificació s'il·lustra a la Taula 1.

Taula 1. Classificació actual de les construccions coordinades tradicionals

Tipus de construccions coordinades	Copulatives	En Jordi fa de taxista i na Isabel treballa en una escola.
	Disjuntives	Pots enviar-ho per correu o pots presentar-ho personalment.
	Adversatives	Estudia molt, però no aprova els exàmens.
Oracions subordinades	Illatives	Vine a Mallorca, així veuràs en Joan.
Oracions independents amb connectors parentètics	Explicatives	Se sent com un peix dins l'aigua, és a dir, li encanta anar-hi.
	Continuatives	Li compra l'esmorzar cada dia, fins i tot l'hi porta a la feina.

El buidatge de les consideracions fetes a la GIEC es complementa amb explicacions teòriques i s'acompanya, al final, de diverses propostes de treball per a l'aula de batxillerat.

2. TIPUS D'ORACIONS COORDINADES: UNA QÜESTIÓ DE DEBAT

La classificació de les construccions coordinades se sol fer a partir del tipus de relació que s'estableix entre les diverses oracions coordina-

des. Ara bé, en aquest punt hi ha hagut força debat, ja que, com ja nota CUENCA (1988: 47), durant dècades han conviscut classificacions diferents: des de classificacions en només dos tipus de coordinades (copulatives i disjuntives) fins a classificacions en set tipus (copulatives, distributives, disjuntives, adversatives, illatives, consecutives i causals). A la GIEC (2016: §25.4) s'opta per seguir la classificació de les oracions coordinades en, bàsicament, tres grans tipus: *copulatives*, en què s'expressa una relació de suma entre les oracions, (2a); les *disjuntives*, en què s'expressa una relació de tria (2b); i les *adversatives*, en què s'expressa una relació d'oposició (2c).

- (2) a. Na Maria canta i en Joan balla.
 b. Vendré a peu o agafaré un taxi.
 c. Parla molt, però no diu res.

La resta de construccions, com ara les distributives, les explicatives, les continuatives o, fins i tot, les causals, han estat objecte de classificacions diferents. Molts autors les han considerat tipus d'oracions coordinades (MARVÀ 1932; SANCHIS 1950; SALVADOR 1951; BADIA 1962; *apud* CUENCA 1988: §4.1),⁵ i aquesta és la classificació que sovint recullen els manuals de llengua de batxillerat. Ara bé, com dèiem, la GIEC segueix la postura adoptada per la majoria dels gramàtics tradicionals, que només distingien tres tipus de construccions coordinades (FABRA 1912;⁶ LONGACRE 1970; BÀEZ & MORENO 1977; *apud* CUENCA 1988: §4.1). SERRA & PRUNYONOSA (2002: §17.4) també se centren a descriure només aquests tres tipus de coordinades, amb una aproximació molt semblant a la que adopta posteriorment la GIEC.

Entre els aspectes que motiven la classificació de la GIEC, destaca el fet que només les copulatives, les disjuntives i les adversatives formen *estructures polioracionals*, és a dir, «una combinació d'oracions equivalents successives, enllaçades per un coordinador sense dependència sintàctica de l'una respecte de l'altra» (SERRA & PRUNYONOSA 2002: §17.2.3). En altres paraules, només en aquests casos trobem ora-

5. En aquesta línia, CUENCA (1988: §4.1) il·lustra els problemes de considerar coordinades les oracions consecutives, les causals, les concessives i les condicionals.

6. Tot i que posteriorment amplia la llista.

cions sintàcticament independents que formen una construcció unitària.

3. CONSTRUCCIONS COORDINADES A LA GIEC

3.1 *Coordinades copulatives*

A la GIEC (2016: §25.4.2), s'afirma que les coordinades copulatives consten de dos o més elements coordinats que solen anar units per les conjuncions *i* o *ni*. Normalment, la conjunció expressa una relació additiva entre els elements afectats (en aquest cas, entre les oracions), com s'il·lustra a (3); *i* expressa addició positiva i *ni*, addició negativa.

(3) En Jordi fa de taxista i na Isabel treballa en una escola.

De manera general, pel caràcter additiu de les construccions coordinades copulatives, les oracions que les integren són intercanviables, per la qual cosa a la GIEC (2016: §25.4.2) es parla de «simetria entre els coordinats». Així, «En Jordi fa de taxista i na Isabel treballa en una escola» equival semànticament a «Na Isabel treballa en una escola i en Jordi fa de taxista».

Ara bé, cal tenir present que la conjunció *i* pot tenir valors diferents del de la simple addició. Per exemple, pot tenir un valor d'ordenació temporal i dotar la construcció d'un significat d'ordre cronològic en què s'interpreta que els fets es donen un després de l'altre, de manera que ja no són intercanviables, com es mostra a (4), que no equival semànticament a «Van tenir un fill i es van casar». De manera semblant, també pot tenir un valor consecutiu, concessiu, condicional o adversatiu, entre d'altres (GIEC 2016: §25.2.3.1).

(4) Es van casar i van tenir un fill.

Pel que fa a l'addició negativa, *ni* equival a *i* (...) *no* i requereix que tots els coordinats siguin negatius. Així mateix, a la GIEC s'especifica que: «En la coordinació oracional, *ni* precedeix qualsevol dels ele-

ments de l'oració (excepte els perifèrics) i elimina la negació verbal *no* en el coordinat en què es col·loca» (GIEC 2016: §25.4.2e). Així, podem formular una oració com la de (5a), però també una oració com la de (5b).

(5) a. Des de fa tres dies els del tercer pis **no** tenen llum, i nosaltres **no** tenim aigua.

b. Des de fa tres dies els del tercer pis **no** tenen llum **ni** nosaltres tenim aigua.

(GIEC 2016: §25.4.2e; la negreta és meva)

Malgrat que *ni* pot aparèixer davant de tots els elements negats,⁷ només d'alguns, únicament d'un o de cap, si es prefereix la fórmula *i no*, el cert és que també presenta certes restriccions. Així, de manera general, no pot precedir elements oracionals dislocats a l'esquerra (6a), ni altres elements perifèrics (6b), que es relacionin amb les diferents oracions coordinades, és a dir, que s'associïn simultàniament amb les dues oracions coordinades.

(6) a. *Ni al teu pare, li donen vacances ni li augmenten el sou.

b. *Ni normalment, fa neteja del pis ni compra els productes que necessitem.

3.2 Coordinades disjuntives

Pel que fa a les disjuntives, la GIEC (2016: §25.4.3) defineix la coordinació disjuntiva com una coordinació entre dues oracions o dos constituents que «s'ofereixen com a alternatives», com s'il·lustra a (7):

(7) Agafaré l'autobús o demanaré un taxi.

Segons la GIEC, la conjunció disjuntiva més bàsica i habitual és *o*. Aquesta conjunció es pot repetir en els membres coordinats (*o... o*), i es pot reforçar amb *bé* (*o bé*) i *si no* en el darrer coordinat (*o, si no*).

7. Com veurem, el fet de repetir la conjunció davant de cada oració negada genera, com a resultat, una construcció copulativa correlativa.

De manera general, les coordinades disjuntives poden ser de dos tipus: exclusives i inclusives. En les disjuntives exclusives, els coordinats «es presenten com a incompatibles i, per tant, hem de triar entre un dels membres» (GIEC 2016: §25.4.3) (8a). En canvi, en les inclusives, «els coordinats es presenten com a no incompatibles» (8b).

(8) a. Ens ho portaran directament a casa o ens telefonaran?

b. Menja o beu tant com vulguis.

(GIEC 2016: §25.4.3a,b)

Segons les propietats dels verbs de les oracions que es coordinen, una construcció formalment disjuntiva pot tenir interpretacions semàntiques o pragmàtiques diferents. Per exemple, si els verbs estan en un aspecte imperfectiu (com ara el present o l'imperfet) i la primera oració té un caràcter apellatiu, la construcció pot tenir una interpretació condicional (NGLE 2009: §31.9), com a (9):

(9) a. O fas tots els deures o et quedes sense venir a la fira.

b. Em va dir que o em prenia el medicament o no em recuperaria mai.

3.3 *Coordinades adversatives*

Finalment, el tercer tipus de construccions coordinades són les adversatives. Segons la GIEC (2016: §25.4.4), la coordinació adversativa «estableix una relació de contraposició o contrast entre dos elements». La GIEC classifica les coordinades adversatives en dos grups, segons si el segon element anul·la o no el primer. Així, es diferencia entre adversatives excloents i no excloents.

En les adversatives no excloents es realitza el primer fet o causa, però no es realitza l'efecte esperable (10a). Concretament, a la GIEC (2016: §25.1) s'indica que aquestes construccions «expressen que la segona oració anul·la la inferència que es pot desprendre del contingut de la primera». Així, el fet que en aquestes construccions la segona oració coordinada expressi un significat d'oposició parcial o restric-

ció de la primera «exigeix que un dels membres sigui negatiu o que almenys pugui contrastar d'alguna manera amb l'altre» (GIEC 2016: §25.4.4.1). D'altra banda, en les excloents, s'exclou o es nega el primer element coordinat i se substitueix pel segon (10*b*). En aquest cas, el primer element ha d'aparèixer negat.

- (10) *a.* Estudia molt, però no aprova els exàmens.
b. No cantarà una nadala sinó que tocarà el piano.

Noteu que, a (10*a*), el fet que el subjecte no aprovi els exàmens no anul·la que estudiï molt. En canvi, a (10*b*), el fet que el subjecte toqui el piano sí que anul·la l'acte de cantar una nadala. Evidentment, aquestes interpretacions es relacionen estretament amb el tipus de conjunció que es fa servir. Així, la conjunció més habitual de les no excloents és *però*,⁸ que expressa contrarietat però no anul·lació, i la de les excloents és *sinó*,⁹ que sí que expressa la negació o anul·lació de l'element precedent.

Una observació interessant que es fa a la GIEC és que el caràcter contrastiu de les no excloents es pot expressar sintàcticament, amb la negació *no*, com a (11*a*); morfològicament, amb un prefix que expressa oposició, com el prefix *im-* (11*b*); lèxicament, amb paraules antònimes, com *molt* i *poc* a (11*c*); i també pot ser implícit (11*d*). Per tant, el contrast pot adoptar formes diferents.

- (11) *a.* Treballa molt, però no guanya prou.
b. La decisió és legal, però és immoral.
c. Treballa molt, però guanya poc.
d. Té una parada al mercat, però li queda molt de temps lliure.
 (GIEC 2016: §25.4.4.1)

8. Segons la GIEC, a més de la conjunció *però*, també poden tenir un valor adversatiu no excloent la locució *mentre que* i les conjuncions *mes* i *emperò*, poc usades actualment o reservades per al registre formal. Curiosament, malgrat el to formal d'*emperò*, FABRA (1918: capítol VIII, 130, III) considera aquesta forma «poc recomanable».

9. Que requereix la presència de la conjunció *que* quan precedeix una oració que conté un verb amb flexió personal (GIEC 2016: §25.4.4.2).

A la GIEC es fa notar que la coordinació adversativa és una construcció amb unes propietats informatives específiques. Concretament, s'afirma que és «un procediment per a contraposar al primer element coordinat un segon element: el segon és, doncs, sempre de caràcter remàtic» (GIEC 2016: §25.4.4). El mot «remàtic» evoca la diferència entre «tema» i «rema», que és un dels pilars de la teoria de la informació. Així, el *tema* és la part de l'oració que conté la informació que l'emissor i el receptor coneixen i el *rema* conté la informació nova per al receptor (DIK 1978; ZUBIZARRETA 1999; *i.a.*). Sovint, la interpretació d'un constituent com a tema o com a rema depèn de la seva posició en l'oració, entre d'altres factors.

Així, coincidint amb la GIEC, sembla encertat assumir que les coordinades adversatives són, en el fons, un mecanisme que converteix el segon element coordinat en el rema de la construcció, és a dir, en la part discursiva que introdueix informació nova. Per exemple, a l'oració de (12), la informació coneguda és la que constata que «hem treballat tots molt», i la informació nova és que, malgrat això, «no podem fer el viatge d'estudis», de manera que, en efecte, l'oració que segueix el nexa adversatiu introdueix informació remàtica.

(12) Hem treballat tots molt, però no podem fer el viatge d'estudis.

Així mateix, en el cas de les adversatives excloents, a la GIEC (2016: §25.4.4.2) es diu que l'oració o l'element introduït per *sinó (que)* «té un caràcter focal i rectifica la informació referida a l'element que es veu afectat per la negació». En aquest sentit, que les excloents tinguin un caràcter *focal* vol dir que funcionen, en certa manera, com a focalitzacions. La focalització és un mecanisme que expressa èmfasi (DIK 1978; HERNANZ & BRUCART 1987; *i.a.*). Les focalitzacions poden ser contrastives, si «l'element focalitzat contrasta amb altres elements alternatius que apareixen en l'oració» (GIEC 2016: §33.4), o no contrastives. Normalment, l'element que funciona com a focus apareix dislocat, és a dir, mogut, típicament a l'inici de l'oració (això és, a la perifèria esquerra)¹⁰

10. Noteu que, tot i que la focalització implica el moviment d'un constituent (típicament a la perifèria esquerra de l'oració), com la tematització, la tematització

i es tracta com a informativament nou i destacat. En les focalitzacions contrastives, l'element focalitzat es marca mitjançant l'entonació (en els exemples escrits es marca amb versaleta) i és un element explícitament contraposat a altres elements alternatius que apareixen en el discurs.

(13) TARONGES, he comprat (i no pomes).

Així, les adversatives excloents no només introdueixen informació nova, sinó que, a més, la doten d'un caràcter contrastiu, de manera que permeten tractar la informació introduïda a partir del *sinó (que)* com si fos informació focalitzada, sense necessitat d'haver-la de dislocar, com es mostra a (14a). La informació focalitzada introduïda amb el *sinó (que)* té un matís contrastiu, precisament perquè es contraposa al primer element de l'estructura coordinada i el rectifica. Noteu que, informativament, l'oració de (14a) és propera a la de (14b), que conté un constituent contrastivament focalitzat.

(14) a. No vindrà en cotxe, sinó que agafarà l'autobús.
b. EN AUTOBÚS, vindrà, i no en cotxe.

3.4 Les correlatives

La GIEC no reconeix com a tipus específic de construccions coordinades les oracions que tradicionalment s'han anomenat *distributives*, que expressen una alternança entre dues accions. Solen aparèixer encapçalades per adverbis o elements semblants, que moltes vegades es repeteixen, com *ara... ara, adés... adés o ja... ja*, com a (15a), però no sempre, com en el cas de *tant... com, tan aviat... com*, etc., com a (15b).

(15) a. **Ja** hàgiu estat vosaltres, **ja** ho hagin fet els veïns, la bombeta està trencada.
b. **Tant** pot guanyar l'elecció **com** perdre-la.
(GIEC 2016: §25.4.3c, la negreta és meua)

requereix la presència d'un pronom de represa dins del nucli de l'oració sempre que l'element tematitzat sigui pronominalitzable, però la focalització, no

En aquest sentit, a la GIEC (2016: §25.4.3) s'anomenen *correlatives*, perquè, d'una banda, no totes les construccions correlatives expressen realment distribució, i, de l'altra, perquè el nexa que contenen apareix tant a la primera com a la segona oració. La seva classificació no ha estat sempre clara. Ja FABRA (1918: capítol VIII, 130) recollia, entre les conjuncions de coordinació, conjuncions com ara «adés... adés...» («Adés guanyen, adés perden.») o «mig... mig...» («Ho feien mig de grat, mig per força»). També les contemplaven com un tipus de coordinades SALVADOR (1951), BADIA (1962) i RUAIX (1975), entre d'altres. Així, en la línia d'aquests autors, en els manuals de llengua, aquestes oracions es tracten sovint com un tipus específic de construccions coordinades.

Ara bé, des d'un punt de vista formal, les correlatives no són un tipus de construccions coordinades, sinó una forma específica que poden adoptar les construccions copulatives i les disjuntives quan la conjunció (sigui la mateixa o no) apareix en les dues oracions coordinades, com es mostra a (16) i com es desprèn del quadre 25.1 de la GIEC.

- (16) a. *Ni m'agrada menjar xiclet ni vull que en mengis tu.*
 b. *Em va bé tant quedar a casa com acompanyar-te al centre.*

Des d'un punt de vista semàntic, s'afirma que aquestes construccions es troben «a mig camí entre les construccions coordinades copulatives i les disjuntives» (GIEC 2016: §25.4.3c). En aquest sentit, el cert és que les construccions correlatives poden tenir interpretacions diverses, segons el nexa que es faci servir: addició, disjunció, distribució, etc.

3.5 Les *il·latives*

Molts manuals de llengua catalana també consideren com un tipus de construccions coordinades les *il·latives*. Es tracta d'unes construccions que expressen conseqüència, de manera que el segon constituent s'interpreta com una conseqüència del que s'ha dit en el primer, com a (17).

- (17) *Vine a Mallorca, així veuràs en Joan.*

Això no vol dir que totes les construccions que, semànticament, expressen conseqüència es considerin, formalment, coordinades. En realitat, les construccions semànticament consecutives poden adoptar diverses formes, per exemple: oracions independents amb connectors (18a), oracions clarament subordinades (18b) o oracions a mig camí entre la subordinació i la coordinació (18c). Aquest darrer tipus és el que adrecem aquí:

- (18) a. Plou molt. Així que quedaré a casa.
- b. Era tan generós que ho donava tot.
- c. No he aprovat l'examen, de manera que no em podré graduar.

Estructures com les de (18c) són les que BADIA (1962) anomena *il·latives*, per diferenciar-les de les consecutives clarament subordinades, com (18b), i són aquestes les que apareixen als manuals i generen certa confusió. A la GIEC no queda totalment clar com s'han de tractar aquestes construccions. D'una banda, a l'apartat §25.2.3.1 s'esmenten com un tipus de coordinades, tot i que ja s'avisava el lector que «hi ha autors que les classifiquen com a subordinades». Al quadre 25.1 també es llisten les conjuncions *il·latives* *així que* i *de manera que* entre les conjuncions de coordinació. D'altra banda, però, aquestes construccions no s'expliquen ni tenen un apartat que les descrigui entre les construccions coordinades. De fet, s'estudien al capítol 29, juntament amb les construccions causals i finals.

Tot i que des d'un punt de vista formal es puguin considerar coordinades, si revisem amb cura les seves propietats sintàctiques, veurem que el comportament de les *il·latives* s'acosta molt al de les oracions subordinades (vegeu CUENCA 1988). Per exemple, entre d'altres coses, a diferència de les conjuncions de coordinació, els nexes *il·latius* no poden unir sintagmes, sinó que han d'unir sempre oracions (19). Així doncs, el més recomanable seria no considerar-les coordinades i tractar-les, com ho fa la GIEC, amb les subordinades.

- (19) a. Va venir tota la família, així que també hi havia na Maria.
- b. *Va venir tota la família, així que na Maria.

3.6 Les explicatives i les continuatives

Les explicatives i les continuatives també apareixen a nombrosos manuals de llengua com a tipus específics d'oracions coordinades. Les explicatives són construccions que introdueixen alguna mena d'explicació o aclariment, com s'il·lustra a (20a), i les continuatives expressen acumulació o continuïtat, com a (20b).

- (20) *a.* Se sent com un peix dins l'aigua, és a dir, li encanta anar-hi.
b. Li compra l'esmorzar cada dia, fins i tot l'hi porta a la feina.

A la GIEC però, aquestes oracions es consideren oracions independents enllaçades amb connectors parentètics, que les connecten a un nivell textual, però no oracional. Així, les oracions que es relacionen entre elles amb aquests connectors no es poden considerar oracions coordinades que formen una construcció unitària (coordinada), com a (21a), sinó oracions independents connectades a escala textual, com a (21b) (vegeu GIEC 2016: §25.1).

- (21) *a.* Feia mal temps, però van anar d'excursió.
b. Quan es van llevar, van veure que feia mal temps. Amb tot, van anar d'excursió.

(GIEC 2016: §25.1)

Noteu que la diferència entre les il·latives, per una banda, i les explicatives i les continuatives, per l'altra, és que les il·latives formen una construcció unitària (a mig camí entre la coordinació i la subordinació, però una oració composta, al cap i a la fi), mentre que les explicatives i les continuatives en realitat introdueixen oracions independents, vinculades mitjançant un connector parentètic.

4. CONSTRUCCIONS AMB CONNECTORS PARENTÈTICS

A la GIEC (2016: §25.1) s'especifica que hi ha dos tipus de connectors: les conjuncions, que enllacen «sintàcticament dues oracions i el

conjunt forma una oració composta», i els connectors parentètics, que, des d'un punt de vista formal, no manifesten «cap vinculació sintàctica entre les dues oracions».

Així, els connectors parentètics es defineixen com a «expressions morfològicament invariables i formalment heterogènies que no creen relacions de dependència sintàctica entre oracions, però sí relacions semàntiques connectives» (GIEC 2016: §25.3.1). Entre els connectors parentètics s'hi troben, per exemple: *amb tot, en canvi, és a dir, tanmateix, no obstant això, de fet, a més, per tant, per exemple*. Precisament, s'afirma que «allò que caracteritza els connectors parentètics és la funció connectiva que exerceixen més enllà de l'oració, dins el discurs o text» (GIEC 2016: §25.1). Per tant, aquests elements connecten oracions que són independents. A més, des del punt de vista del significat, entre les oracions es poden establir connexions semàntiques diverses, depenent del connector que es faci servir, com ara oposició (22a), concessió (22b), conseqüència (22c), etc. Per tant, no generen subordinació ni coordinació, sinó «relacions semàntiques connectives» de naturalesa diferent.

- (22) a. Hi aniré perquè m'ho demanes tu; *altrament*, no hi aniria.
 b. El menjar no m'ha agradat i el menú era car; *malgrat tot*, li posaré una bona puntuació.
 c. Vaig estar malalt tres dies; *en conseqüència*, no vaig poder fer l'examen.

Així, el que fan els connectors parentètics és fer explícita una relació semàntica específica entre les dues oracions que enllacen, però, des d'un punt de vista formal, no són estrictament necessaris per a la bona formació de la seqüència. Per exemple, la construcció de (23a) està ben formada sense cap connector parentètic, però, si l'hi afegim, es fa explícita o s'emfasitza la relació d'oposició entre les dues oracions (23b).

- (23) a. N'Anna va aprovar a la primera; en Toni va necessitar dos intents.
 b. N'Anna va aprovar a la primera; en canvi, en Toni va necessitar dos intents.

De manera general, tot i que amb certes excepcions, aquests connectors poden ocupar diferents posicions oracionals (GIEC 2016: §25.3.1e), com es mostra a (24).

- (24) *a.* N'Anna va aprovar a la primera; **en canvi**, en Toni va necessitar dos intents.
b. N'Anna va aprovar a la primera; en Toni, **en canvi**, va necessitar dos intents.

5. PROPOSTES DE TREBALL PER A L'AULA

En aquest apartat es presenten diverses propostes d'activitats que es poden treballar a primer de batxillerat, curs en què el currículum de Llengua Catalana i Literatura (DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ 2022) contempla treballar l'oració composta. Els objectius d'aquestes activitats són els de contribuir a fomentar la reflexió lingüística a l'aula, fer un aprenentatge significatiu de les construccions coordinades i tractar la llengua com un objecte d'estudi científic, en la línia del que ja havien proposat autors com BOSQUE & GALLEG0 (2016), BOSQUE (2018), GUTIÉRREZ RODRÍGUEZ (2018) i CRESPI & LLOP (2021); entre molts altres. Aquests objectius es relacionen estretament amb el saber bàsic «Reflexió sobre la llengua» i amb la novena competència específica del currículum, que implica «consolidar el coneixement explícit i sistemàtic sobre l'estructura de la llengua i els usos i aprofundir-hi, i reflexionar de manera autònoma sobre les eleccions lingüístiques i discursives, amb la terminologia adequada».

A continuació es presenten diversos tipus d'activitats per treballar les construccions coordinades tant a escala oracional com a escala textual. Pel que fa les activitats a escala de l'oració, seguirem la tipologia d'activitats proposades per BOSQUE & GALLEG0 (2016), que busquen, precisament, esperonar la reflexió lingüística i fomentar una aproximació científica a l'estudi de la llengua. Les activitats proposades per aquests autors inclouen exercicis d'amplificació, respostes ràpides, parells mínims, exercicis de seqüències ambigües, anàlisi inversa o anàlisi de seqüències agramaticals. En aquest article ens centrarem a fer pro-

postes d'activitats que permetin treballar reflexivament sobre les construccions coordinades. Evidentment, també es poden fer exercicis per a revisar qüestions relacionades amb la normativa (*sinó / sinó que*), l'ortografia (*si no / sinó*) i la puntuació (comes abans de *però*, *sinó*, etc.).

D'entrada, per treballar les construccions coordinades a escala de l'oració, proposem treballar a partir de l'anàlisi de parells mínims, dues seqüències idèntiques que es diferencien en un únic tret. Poden ser de dos tipus, segons si les seqüències que s'analitzen són ambdues gramaticals o una és gramatical i l'altra no. Alguns exemples de parells mínims que serviren per treballar reflexivament les construccions coordinades i amb connectors parentètics es presenten a (25)-(28).

- (25) *a.* En Pere comprarà el vi **i** durà el pastís.
b. En Pere comprarà el vi **o** durà el pastís.

- (26) *a.* Na Joana és molt alta, **però** és atractiva.
b. Na Joana és molt alta, **per tant** és atractiva.

- (27) *a.* N'Anna vol treballar; en Toni, **en canvi**, vol descansar.
b. *N'Anna vol treballar; en Toni, **i**, vol descansar.

- (28) *a.* La decisió és legal, **però** és immoral.
b. *La decisió és legal, **sinó que** és immoral.

Un altre exercici que permet incentivar la reflexió lingüística consisteix a demanar als estudiants que expliquin per què les següents oracions no són possibles en català, fent servir la terminologia i els mecanismes estudiats a l'aula.

- (29) *a.* *Des de fa un mes, na Maria pot estudiar ni jo puc treballar.
b. *Hagis estat tu, ja hagi estat el teu germà, haureu d'arreglar els desperfectes.
c. *Ni a na Maria, li han regalat cap flor ni li han comprat cap llibre.

Es poden fer exercicis d'anàlisi inversa, és a dir, activitats en què els estudiants han de construir seqüències seguint unes indicacions concretes, com a (30):

- (30) Per a cada apartat, crea una seqüència que segueixi les pautes o les condicions que s'especifiquen.
- Una construcció coordinada disjuntiva inclusiva que contingui dues oracions, les dues amb verbs transitius. [Exemple: Mira pel·lícules o llegeix llibres tot el temps que vulguis.]
 - Una construcció que contingui dues oracions coordinades copulatives negatives. [Exemple: Ni na Maria llegeix, ni en Pere dorm.]
 - Una construcció coordinada disjuntiva amb interpretació condicional. [Exemple: O ordenes l'habitació o no surts.]

Una altra opció interessant és conduir la reflexió lingüística a partir de preguntes d'observació i deducció que siguin acotades i guiades. Per exemple:

- (31) Compara les dades de (1) amb les de (2) i explica quines diferències creus que hi ha entre «conjunció» i «connector parentètic». Creus que fer servir un element o l'altre altera el significat de la construcció en què es troba? Com? Què passa, en cada cas, si suprimim la conjunció o el connector?
- (1) *a.* Na Maria va arribar tard, **per tant**, en Joan es va enfadar.
b. Na Maria va arribar tard, en Joan, **per tant**, es va enfadar.
c. Na Maria va arribar tard. **Per tant**, en Joan es va enfadar.
d. Na Maria va arribar tard, per tant, en Joan es va enfadar. ≠
 En Joan es va enfadar, per tant, la Maria va arribar tard.
- (2) *a.* Na Maria canta i en Joan fa el sopar.
b. *Na Maria canta, en Joan, **i**, fa el sopar.
c. ?? Na Maria canta. **I** en Joan fa el sopar.
d. Na Maria canta i en Joan fa el sopar. = En Joan fa el sopar i na Maria canta.
- (32) Quines diferències interpretatives hi ha entre les construccions següents? Quin valor diries que té la conjunció *o* en cada cas?
- Vols beure un cafè o menjar alguna cosa?
 - Vindràs al cinema o quedaràs a casa?
 - O reculls l'habitació o estàs castigat sense televisió.
- (33) Llegeix les estructures següents i digues quines de les conjuncions o connectors que hi ha entre parèntesis **no** poden ocupar l'espai

en blanc. Per a cada construcció possible, digues quin significat s'expressa si fem servir un nexa o un altre.

- a. Vull anar al cinema, ___ no tinc diners. (*i, o, però, sinó*)
- b. Arriba prest ___ no podràs seure. (*i, o, però, sinó*)
- c. Va treballar tot el dia al sol; ___ estava fresc com una rosa. (*altrament, així i tot, per consegüent, en canvi*)

Finalment, cal no oblidar la comparació interlingüística com a font d'exercicis idonis per a la reflexió lingüística. Per exemple, es podria comparar el català amb altres llengües properes o que els estudiants coneguin, com ara l'anglès, el francès, el basc, etc.

- (34) Tradueix a l'anglès les oracions següents:
 - a. Llegeix molt, però oblida tot el que llegeix.
 - b. Va resultar que no l'havien segrestat, sinó que se n'havia anat de festa amb uns amics.
 [Tant *però* com *sinó* *que* es tradueixen com *but* en anglès.]

- (35) Busca com es diu *però* en italià, francès i portuguès. En català hi ha una forma que s'hi assembla; sabries dir quina és? La fas servir?

Noteu que aquesta darrera activitat introdueix la dimensió diacrònica en la reflexió, ja que la forma *mes* era habitual en català antic, però en català contemporani ha caigut en desús.

D'altra banda, és necessari treballar l'impacte de les conjuncions i els connectors en un context més ampli, és a dir, en el sentit que donen quan s'insereixen en el discurs. Així, en l'àmbit textual, es poden dissenyar exercicis a partir del joc amb la cohesió textual (per exemple, a través de la manipulació de la puntuació i dels connectors), observar l'efecte de les conjuncions de coordinació en el discurs, fer composició de textos amb determinats elements, etc.

Per exemple, podríem demanar als estudiants que miressin de canviar les conjuncions i els connectors parentètics d'un text per altres que tinguessin un significat contrari o diferent, de manera que fessin canviar el sentit global del discurs.

- (36) Substitueix els connectors i conjuncions marcats en negreta per connectors i conjuncions que tinguin un significat oposat (o, almenys, diferent). Fes tots els canvis lingüístics necessaris derivats d'aquestes substitucions (negacions, puntuació, etc.). En acabar, continua el text per donar-li un final.

Llegeixo molts llibres, **però** soc una persona interessant. Alguns companys de feina em consideren una persona avorrida; **en efecte**, em passo hores llegint novel·les negres a casa i descobrint les maneres més curioses de resoldre crims i misteris. **En canvi**, alguns dels meus amics parlen molts idiomes, poden córrer molt ràpidament i viuen aventures cada cap de setmana. Per exemple, na Júlia, amb qui passo moltes hores, té una vida apassionant. Viu amb el seu gat, **no obstant això**, s'ho passa molt bé. Ensenya lingüística a la universitat i, quan no fa de professora, treballa **o** estudia. Es dedica a estudiar llengües noves; **tanmateix**, viatja molt. A les tardes sol estar molt cansada, **per tant**, va a fer defensa personal dos cops per setmana. El cap de setmana és quan la seva vida es transforma i passa de professora a detectiu, gràcies als seus coneixements lingüístics. Domina, sobretot, la fonètica i la sintaxi. **Així i tot**, pot ajudar a atrapar estafadors i criminals de delictes informàtics. No és una dona intel·ligent, **sinó que** treballa de manera molt professional. **Malgrat tot**, les seves vivències sempre em captiven.

[Text de creació pròpia]

Proposta de solució orientativa:

Llegeixo molts llibres, **per tant / en conseqüència**, soc una persona interessant. Alguns companys de feina em consideren una persona avorrida, **però** em passo hores llegint novel·les negres a casa i descobrint les maneres més curioses de resoldre crims misteris. **De fet**, alguns dels meus amics parlen molts idiomes, poden córrer molt ràpidament i viuen aventures cada cap de setmana. Per exemple, na Júlia, amb qui passo moltes hores, té una vida apassionant. Viu amb el seu gat i s'ho passa molt bé. Ensenya lingüística a la universitat i, quan no fa de professora, treballa **i / i, a més**, estudia. Es dedica a estudiar llengües noves, **en conseqüència / per això**, viatja molt. A les

tardes sol estar molt cansada **i encara / però / així i tot** va a fer defensa personal dos cops per setmana. El cap de setmana és quan la seva vida es transforma i passa de professora a detectiu, gràcies als seus coneixements lingüístics. Domina, sobretot, la fonètica i la sintaxi. **Per tant / en conseqüència** pot ajudar a atrapar estafadors i criminals de delictes informàtics. És una dona intel·ligent **i / i, a més**, treballa de manera molt professional. **En definitiva**, les seves vivències sempre em captiven.

És possible que el canvi d'uns connectors per uns altres deixi veure que, de fet, la Júlia és el personatge d'un llibre.

- (37) Identifica com juga l'autor del text amb els mecanismes lingüístics de coordinació i digues què creus que busca expressar en cada cas.

a. Pels ulls conec, i estimo, i crec, i sé,
i puc sentir i tocar i escriure i créixer
fins a l'altura màgica del gest,
ara que el gest se'm menja mitja vida
i en cada mot vull que s'hi senti el pes
d'aquest cos feixuguíssim que no em serveix.
«Salveu-me els ulls», Miquel Martí i Pol

b. De fet, som tots que estem acostumats a escenes cinematogràfiques de dones que corren ridículament dins de faldilles de tub, o que s'arrenquen adolorides els talons en un racó d'una festa, o que necessiten assistència per apujar-se la cremallera d'un vestit, o que fan bots al llit per fer-se entrar en uns pantalons estranys, i ens ho mirem amb la indiferència de qui veu ploure.
«Les ungles de la Rosalía», Marta Rojals, *Vilaweb*, 11/01/2021

- (38) Imagina't que ets periodista i el diari on treballes et demana un article d'opinió sobre els comportaments contradictoris que s'observen en les societats actuals. El títol ha de ser «Jo no vull dir res, però...» i hi has d'incloure, almenys, quatre repeticions de la conjunció *però*, quatre conjuncions que no siguin *però* i tres connectors parentètics. Quin efecte creus que genera la repetició de la conjunció *però* en el text?

6. CONCLUSIONS

En aquest article hem revisat la classificació de les construccions coordinades a la GIEC (2016) i n'hem fet una breu descripció panoràmica. Així mateix, hem presentat algunes propostes d'activitats per treballar aquestes construccions a les aules de batxillerat amb l'objectiu d'esperonar la reflexió lingüística, l'aprenentatge significatiu per part dels estudiants i la seva creativitat.

BIBLIOGRAFIA

- BADIA (1962): Antoni M. Badia i Margarit, *Gramàtica catalana*, vol. II, Madrid: Gredos.
- BÁEZ & MORENO (1977): Valerio Báez i Matilde Moreno, «La oración compuesta (I): coordinación», *Millars: revista del Colegio Universitario de Castellón de la Plana* 4, p. 89-129.
- BOSQUE (2018): Ignacio Bosque, «Qué debemos cambiar en la enseñanza de la gramática», *ReGroc: revista de gramática orientada a las competencias* 1 (1), p. 11-36.
- BOSQUE & GALLEGO (2016): Ignacio Bosque i Ángel Gallego, «La aplicación de la gramática en el aula. Recursos didácticos clásicos y modernos para la enseñanza de la gramática», *RLA. Revista de Lingüística Teórica y Aplicada Concepción* 54 (2), p. 63-83.
- CAMACHO (1999): José Camacho, «La coordinación», dins *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 2, I. Bosque i V. Demonte (eds.), Madrid: Espasa, p. 2635-2694.
- CRESPI & LLOP (2021): Isabel Crespí i Ares Llop, «Les nocions de temps i aspecte en els llibres de secundària: anàlisi i propostes», *Bellaterra Journal of Teaching and Learning Language and Literature* 14 (1), Feb.-Mar., e1026.
- CUENCA (1988): Maria Josep Cuenca, *L'oració composta (I): la coordinació*, València: Universitat de València.
- DEPARTAMENT D'EDUCACIÓ (2022): «Currículum 171/2022. Llengua castellana i literatura. Llengua catalana i literatura», Barcelona: Generalitat de Catalunya. En línia a: <<https://xtec.gencat.cat/>>

- web/.content/curriculum/batxillerat/curriculum-171-2022/materies-comunes/Llengua-Castellana-i-Literatura.-Llengua-Catalana-i-Literatura.pdf> [Consulta: 19/06/24]
- DIK (1968): Simon C. Dik, *Coordination. Its implications for the Theory of General Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins.
- DIK (1978): *Functional grammar*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company; «North-Holland Linguistic Series» 37.
- FABRA (1912): Pompeu Fabra, *Gramàtica catalana*, Barcelona: Aqua (citat per l'edició de 1982).
- FABRA (1918): *Gramàtica catalana*, Barcelona: Aqua (citat per l'edició de 1981).
- GIEC (2016) = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona: IEC.
- GUTIÉRREZ RODRÍGUEZ (2018): Edita Gutiérrez Rodríguez, «El laberinto de la terminología lingüística», *ReGroc: revista de gramàtica orientada a las competencias* 1, p. 203-235.
- HERNANZ & BRUCART (1987): Maria Lluïsa Hernanz i Josep Maria Brucart, «El orden básico de palabras en la oración y sus modificaciones», dins *La sintaxis. 1. Principios teóricos. La oración simple*, capítol 3, M. L. Hernanz i J. M. Brucart (eds.), Barcelona: Crítica.
- LONGACRE (1970): Robert E. Longacre, «Sentence structure as a statement calculus», *Language* 46 (4), p. 783-815.
- MARVÀ (1932): Jeroni Marvà, *Curs superior de Gramàtica Catalana*, Barcelona: Barcino (citat per l'edició de 1968).
- NGLE (2009) = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Nueva gramática de la lengua española*, Madrid: Espasa.
- RUAIX (1975): Josep Ruaix, *El català en fitxes*, vol. II, Barcelona: Mojà (citat per l'edició de 1983).
- SALVADOR (1951): Carles Salvador, *Gramàtica valenciana*, València: Publicacions dels cursos de llengua i literatura valenciana de Lo Rat Penat (citat per l'edició 1983).
- SANCHIS (1950): Manuel Sanchis Guarner, *Gramàtica valenciana*, València: Torre.
- SERRA & PRUNYONOSA (2002): Enric Serra i Manuel Prunyonosa, «La coordinació», dins *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3, J. Solà (ed.), Barcelona: Empúries, p. 2181-2245.

ZUBIZARRETA (1999): María Luisa Zubizarreta, «Las funciones informativas: tema y foco», dins *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3, I. Bosque i V. Demonte (eds.), Madrid: Espasa, p. 4215-4244.

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

29 rondalles meravelloses de Mallorca

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València

rafael.beltran@uv.es

VALRIU (2024): Caterina Valriu Llinàs (ed.), *29 rondalles meravelloses de Mallorca. Recollides el 1894*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig: PAM; «Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú» 34.

Un noble i excèntric austrohungarés, amb capacitat, voluntat i interessos intel·lectuals amplíssims, i un jove mestre, inquiet i entusiasta, a la darrera dècada del segle XIX, a una bella illa mediterrània ancorada en el temps de l'Antic Règim, s'alien per recollir i publicar una sèrie de rondalles arrelades a l'imaginari dels seus habitants, que les transmeten sense consciència del seu valor, com sol passar amb el millor art verbal, amb la millor cultura popular. L'aliança de l'estranger aristocràtic amb el guia nadiu, digne i humil, bon coneixedor del terreny, sembla la base de guió perfecte per a una pel·lícula d'aventures clàssica i didàctica, però aquest llibre dona testimoni de la seua veracitat.

L'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria (1847-1915) va arribar per primera vegada a les Balears molt jove, el 1867. La monumental *Die Balearen*, fruit de la seua inabastable curiositat científica, va ser publicada en diversos volums entre 1867-1881, i més endavant traduïda al català i al castellà. L'enciclopèdia ja incloïa aspectes relacionats amb la literatura popular, però anys després, el 1894, l'arxiduc va concebre la idea de publicar una petita selecció de rondalles com a mostra de les narracions en boca del poble, que ell considerava reflexos genuïns de la idiosincràsia dels mallorquins. Va encarregar el projecte a un jove llicenciat, Antoni M. Penya (1863-1948), fill d'un col·laborador seu. Li donà una sèrie d'orientacions sobre el tipus de narracions que li interessava transcriure, i, així, sense cap experiència, Penya va iniciar la fascinant aventura del treball de camp.

Penya va recórrer més de 40 pobles de tota l'illa, i arrebegà prop de 170 narracions, de diversos gèneres, tot indicant-ne per a cada una el poble de recollida. L'arxiduc en va seleccionar 54, i les va fer traduir a l'alemany. L'any següent (1895) apareixien publicades, a Wizburg, en versió alemanya i també en l'original mallorquí. Aquestes 54 són les que s'han anat reeditant periòdicament, en les dues llengües, al llarg dels anys. Tanmateix, els originals manuscrits de Penya —amb les narracions publicades i les inèdites— havien restat ocults durant més de cent anys, en mans del hereus. El 2010 els van cedir, amb tot l'arxiu de la família, a l'Ajuntament de Valldemossa, que el va dipositar a l'Arxiu General de Mallorca, on, ja catalogat, es troba finalment a disposició dels investigadors.

Caterina Valriu, una de les més reconegudes investigadores de la tradició oral catalana, rescata de l'oblit aquestes rondalles, les transcriu, les adapta ortogràficament (sense llevar-ne els trets mallorquins), les cataloga segons l'índex internacional i les estudia comparativament. Abans, però, l'autora percaça i reconstrueix el guió de les rutes de recerca del treball de camp de Penya, els indrets de recollida i el procés de redacció, gràcies a la dotzena de cartes on el recopilador informava puntualment a Lluís Salvador. El resultat final va ser, com hem dit, un conjunt de 169 narracions —54 publicades i 115 inèdites—, la meitat són rondalles pròpiament dites, i les altres, llegendes i succeïts. L'arxiduc preferia una temàtica que li semblava més genuïna, més *mallorquina* (amb una idea encara romàntica de l'autonomia de la cultura del poble), per la qual cosa l'antologia publicada el 1895 s'esbiaixà cap a succeïts històrics més que cap a relats meravellosos, que li semblaven més internacionals.

La selecció de Valriu per a aquest llibre es basa exclusivament en les 29 rondalles meravelloses que hi ha a la col·lecció. D'aquestes, només 9 van ser publicades, pels motius al·ludits. El llibre complementa, per tant, el de *Les rondalles que l'Arxiduc no va publicar* (Gales Edicions, 2022), on va traure a la llum tot el material inèdit que es va recopilar. Comptem ara amb l'edició i l'estudi d'uns *fairy tales* tradicionals i populars que havien quedat inèdits, com ara «En Joanet» (el tema de «L'ou meravellós») o el molt conegut de «L'amor de les tres taronges». Un altre, «Na Blanca i Bella» (*The Girl as a Helper*), sembla un dels més rics: tres donzelles, tres tasques impossibles (obtenir pa en un dia, abans d'haver sembrat el blat per pastar-lo; rentar llana negra fins fer-la blanca; recuperar un anell perdut dins la mar), la saliva que parla, el cavall màgic, la transformació del mirall en casa invisible... És el nostre *Baba Iagà*. Hi trobem rondalles d'ensurt, com «Sa por de Conques», amb el tema del valent dins la casa encantada, o «S'escolanet», o «Sa por des Rafal» (on l'arxiduc censura l'explosió del «pet» original i el canvia pudorosament per una rialla). Una de les més intrigants, per a mi, és «Es castell de ses roses» (núm. 8). Valriu la cataloga com ATU 894, però ja dubtaren sobre aquesta catalogació Grimalt i Guiscafrè quan estudiaren la versió d'Alcover, que és l'altra catalana coneguda (n'hi ha una tercera, d'Aguiló, idèntica a la replegada per Penya, però en castellà). Personalment, crec que aquesta rondalla mallorquina prové —fil per randa, en algunes línies— de Basile, *Il Pecorone*, II, 8, *La schia-*

vetta (1634). El principi, preciós, amb la fulla de rosa que deixa prenyada la nena quan vol botar-la i la toca (concepció màgica) passa a ser una prova que preparen dos «allots» per «fer botar ses dues germanes per damunt [...] sense tomar [‘fer caure’] cap rosa». I el nom d’Esclaveta, a continuació, sembla definitiu. Donat que no és l’únic cas de presència de Basile, caldria esbrinar com arriben les rondalles de Basile tan aviat a Mallorca i no a altres indrets peninsulars, de parla catalana o d’altres dominis lingüístics. Les trobem presents en les *Rondayes* de Jordi d’es Racó (Alcover) (ben detectades pels seus editors) i també en l’arxiduc (igualmente assenyalades per Valriu).

En conclusió, Valriu ha reunit un valuosíssim *corpus* en bona part inèdit fins fa no-res, l’ha editat amb el màxim rigor filològic, i l’ha ordenat i analitzat segons els estàndards dels estudis folklòrics actuals. Aquest magnífic grapat de rondalles es posa a l’abast d’un públic general amb tota l’espontaneïtat, la imperfecció de l’oralitat, la gràcia i el misteri que sempre alena darrere d’un *fairy tale* contat de viva veu. Se n’ofereix, a més, una anàlisi detinguda, de cada microtext de rondalla, que contribuirà a la millor coneixença, per als estudiosos, del ric cabal rondallístic en català. És més que merescut, doncs, el Premi Valeri Serra i Boldú 2023 que ha rebut aquest llibre dedicat al rescat de les rondalles replegades amb tanta estima pel seu esforçat avantpassat, l’humil Antoni Penya, vertader heroi d’un conte màgic i real de rescat fidel de la memòria illenca, que també és la del nostre passat familiar i patri.

Variació i canvi lingüístic

JOSEP NICOLAU PERELLÓ
Universitat de les Illes Balears
josep.nicolau@uib.cat

ANTOLÍ & MARTINES: Jordi M. Antolí i Josep Martines (eds.), *Variació i canvi lingüístic*, València: Tirant Humanidades, 2023.

El volum *Variació i canvi lingüístic* és una de les grans aportacions col·lectives publicades l’any 2023. Aquesta obra, sota la direcció de Jordi M. Antolí Martínez i Josep Martines Peres, reuneix setze contribucions de gran qualitat que giren al voltant de la variació i el canvi lingüístic —com proposa el títol—, però des de camps de treball molt diversos: la història de la llengua, la fonologia, la gramàtica històrica... Tot i aquests contrastes, ens trobam davant una obra unitària i valuosa, ja que traça interdisciplinàriament les línies evolutives de la llengua catalana.

A l’apartat introductori, els dos curadors ens presenten les principals premisses que són la base i el motor de l’obra: «a) de l’evolució d’aquesta llengua i de les

relacions que manté amb les llengües romàniques amb què té un contacte secular (l'aragonès, el castellà, l'occità, el francès o l'italià) i b) de la constitució històrica i l'evolució de les varietats territorials, funcionals i socials» (p. 17). Expliquen que durant les darreres dècades hi ha hagut un seguit d'avenços significatius: grans obres descriptives com prescriptives, distingides aportacions geolingüístiques, articles i treballs de pes, que, conjuntament amb les noves eines informàtiques —com els corpus informatitzats—, han millorat potencialment la capacitat de feina, han aportat una gran quantitat d'informació als investigadors i han obert el camp a noves línies de recerca mentre contribuïen a l'aprofundiment en altres camps d'estudi. Partint d'aquesta situació inicial, els curadors consideren que l'estudi de la llengua catalana ha arribat a un punt que ha consolidat uns fonaments sòlids per a poder dur a terme anàlisis acurades i remarcables per a treballar qualsevol de les formes de la variació: la històrica, la social, la funcional o la geogràfica. Totes aquestes contribucions delineen, des d'una perspectiva àmplia, les pautes evolutives que presenta la llengua catalana i alhora segueixen el seu desenvolupament al llarg del temps.

Per tot això, aquest volum se centra en «setze capítols que descriuen el català i les llengües amb què històricament ha tingut contacte, en diacronia o en sincronia, i que expliquen els fenòmens de canvi lingüístic constatats» (p. 19). La majoria d'investigadors procedeixen de la Universitat d'Alacant i, en concret, formen part de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa-IVITRA. No obstant això, hi trobam valuoses contribucions d'autors de gran prestigi i solvència d'altres universitats, com Nicolau Dols, Antoni Ferrando o Manuel Pérez Saldanya.

La primera aportació és de Jordi M. Antolí (1) i se centra en «Els sistemes d'expressió de l'hora en català antic i modern (s. XIV-1832)», tant del sistema de rellotge com de campanar. La segona contribució, sobre «*Ca, quia y qué haber de + infinitivo*: variación, cambio y negación», ve signada per José Luis Cifuentes (2). Seguida, ve la contribució de Nicolau Dols (3): «Percepció fonològica i recodificació: conservació i canvi lingüístics en un model bidireccional», a partir de la teoria de l'optimitat. El quart article, de Xènia Escolano (4), és «Fraseologia i polisèmia: conseqüències del canvi semàntic» i parla de l'evolució diacrònica de les unitats fraseològiques. A continuació, Antoni Ferrando (5) presenta: «La periodització de la història de la llengua. Unes dades, unes reflexions i una proposta per la història de la llengua catalana» a partir de perspectives i fonts diverses com la sociolingüística o la història externa de la llengua. Josep V. Garcia (6) és autor del següent article, que repassa la història «Del demostratiu llatí a l'article definit del català. Un estat de la qüestió». En relació amb els estudis de lèxic, M. Isabel Guardiola (7) descriu una «Aproximació a l'evolució diacrònica del pronom *ell* emfàtic en català: els inicis».

Posteriorment, podem llegir «Variació i canvi lexicosemàntic en català: el cas de *ocell*, *pardal*, *moixó* i *gorrió*», de Joan de Déu Martines (8) i la datació dels canvis d'ús. El següent capítol és de Caterina Martínez Martínez (9), titulat «Demostratiu i article definit en les construccions de relatiu amb *que* en català antic.

Una aproximació diacrònica», on pretén descriure l'origen i el procés de gramaticalització de les dues construccions. El llibre continua amb una aportació a la història de la llengua de Brauli Montoya Abat (10): «Aproximació al català medieval murcià» d'entre els segles XIII i XIV. Seguidament, consten les publicacions de Sandra Montserrat Buendia (11) «Variació i canvi lingüístic en acostumar (a/de) + INF: una perífrasi naturalitzada en el registre col·loquial?», on planteja algunes qüestions pendents d'estudi sobre la perífrasi, i de Manuel Pérez Saldanya (12), «*Lo que es a mi, me encanta lo que es escalar y todo eso*: la locución informativa *lo que SER*». Seguidament, l'article «L'expressió de la comparació amb *com* i *com a* en català antic» de Joan-Rafael Ramos (13), la contribució d'Ángeles Romero Cambrón (14): «*Actualización o aggiornamento* lingüístico en el manuscrito 12367 de la BNE, testimoni de *Conqueridores*» i la d'Elena Sánchez López (15) «Llengua, significat i la unitat mínima». Finalment, conclou el volum l'estudi de Carles Segura-Llopes (16) sobre «L'origen de la construcció nominal [*que*[INF]] en català».

Totes aquestes aportacions posen de manifest com es pot analitzar un fenomen complex o com és l'evolució d'un canvi lingüístic, des d'una gran diversitat d'enfocaments metodològics. En concret, aquests articles compleixen els principis establerts com a premisses del volum i posen en evidència la consolidació dels treballs recents que es presenten a la introducció de l'obra com a punt de partida de la recerca en llengua catalana. A més, els estudis de *Variació i canvi lingüístic* il·lustren la notable aplicació que poden tenir els estudis i les eines desenvolupades aquests darrers vint anys per a les futures contribucions. Aquestes aportacions, que reflecteixen l'estat actual de la recerca, obren camins a les noves línies de recerca en el camp de la variació.

Epistolari Joan Coromines & Joan Sales

IGNASI MORETA

Universitat Autònoma de Barcelona

ignasi.moreta@uab.cat

COROMINES & SALES (2024): Joan Coromines i Joan Sales, *Cartes 1946-1983. A la recerca del català usual*, Josep Ferrer i Joan Pujadas (eds.), Barcelona: Club Editor.

L'epistolari Coromines-Sales ja era conegut: va ser publicat per Josep Ferrer i Joan Pujadas el 2004 a Curial. Ara el recupera Club Editor, amb pròleg i anotació en què també ha participat Maria Bohigas, neta de Joan Sales i editora de Club Editor.

Es tracta d'un corpus de textos valuósíssim per la importància dels corresponents i pel tema principal de les cartes: la «recerca d'un català usual», tal com declara el subtítol del volum. Avui, per a qualsevol lector que conegui els estudis de Joan Solà i els llibres polèmics de Xavier Pericay i Ferran Toutain, una bona part de les interpellacions de Joan Sales a Joan Coromines resulten de sentit comú, però cal recordar que en aquell moment el punt de vista de Sales resultava totalment contracultural: la tasca de Fabra era continuada per una tradició postfabriana que tendia al purisme, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans actuava d'acord amb els criteris inflexibles del secretari perpetu Ramon Aramon, i els correctors se sentien autoritzats a intervenir en qüestions d'estil al marge de la voluntat dels autors i anant molt més enllà del que avui acceptem. En aquest marc, Sales es rebella: interpella Coromines i intenta dur-lo al seu terreny. La primera carta extensa on Sales exposa les seves inquietuds sobre el model de llengua per a la novel·la és la 36 (9-12-1957): considera l'IEC «un catau reaccionari» (p. 92), diu que Aramon «sembla que es pensi que es poden escriure novel·les i comèdies de tema actual i tònica realista posant-hi *llurs, mancar, vidu, calb*, etc.» (p. 92), i extreu conseqüències sociolingüístiques de les qüestions gramaticals i estilístiques que ataca:

en les actuals circumstàncies resulta perillosíssim, perquè aquesta sensació —que el català és una llengua fòssil, estancada en un grau arcaic d'evolució— és una de les causes que la joventut se'ns escapi dels dits. Que una llengua literària es pugui abstreure totalment o quasi de com és parlada en la realitat, és una utopia insensata, que no pot conduir més que a la mort d'aquella llengua (p. 92)

L'opció de Sales és no separar innecessàriament la llengua escrita de la llengua oral: «el millor és sempre el més senzill, el més planer, el més semblant a com ho diu tothom. Que un arcaisme és tan de mal gust com un barbarisme.» (p. 93) A la carta 39 (4-2-1958) hi insisteix: «cal donar a la gent, no una gramàtica del català literari, sinó del català usual, reduint al mínim indispensable les diferències entre la llengua escrita i la parlada.» (p. 98)

Les respostes de Joan Coromines són prudents. No s'alinea amb «el sector immobiliari i ultrancer» (carta 45, 5-10-1958, p. 122), però tampoc amb Sales, les propostes del qual li semblen sovint exagerades i insensates. És significativa en aquest sentit la carta 44 (4-10-1958), en què Coromines adopta una actitud molt flexible en qüestions de lèxic, però extremament prudent en qüestions d'ortografia i de gramàtica. Llegint les cartes d'un i altre, és difícil no retreure a Sales un cert arrauxament, però també és inevitable constatar en Coromines una certa arrogància a l'hora de desautoritzar algunes propostes del seu interlocutor.

Però la recerca del «català usual» no és l'únic tema de les cartes. Hi apareixen les penalitats de l'exili i del retorn, comentaris d'interès sobre Màrius Torres, qüestions diverses relacionades amb els diccionaris etimològics (castellà i català) de Coromines, la col·laboració de Sales en la confecció de l'*Onomasticon Catalo-*

nia, la publicació del llibre *Lleures i converses d'un filòleg*... Potser d'aquests altres temes, el més interessant és el que fa referència al treball de camp per elaborar l'*Onomasticon Cataloniæ*: Sales va participar en les «excursions filològiques» a la recerca d'informants de cada lloc concret per recollir testimonis orals sobre toponímia local. Les cartes entre Coromines i Sales sobre aquesta tasca permeten veure quin era el mètode de treball de Coromines i els seus col·laboradors en la recollida de dades, atents no solament a registrar topònims, sinó també a deixar constància precisa de les variants fonètiques amb què eren pronunciats, atès que aquestes variants podien donar pistes sobre la seva etimologia.

Pel que fa a l'edició, és senzillament modèlica: el pròleg i la sòbria anotació contenen la informació necessària per situar els dos corresponents i els principals temes de què parlen. Un utilíssim índex de noms completa l'edició.

RESSENYES INDIVIDUALS

VILANOVA, Arnau de: *De parte operativa* (AVOMO, VIII), Fernando Salmón i Michael R. McVaugh (eds.), Barcelona: Fundació Noguera, Universitat de Barcelona, 2023.

CARMEL FERRAGUD

Universitat de València

carmel.ferragud@maux.org

A Arnau de Vilanova la vida se li va fer curta. Atesa la seua enorme ambició intel·lectual i els diversos interessos que tenia, els mèdics, científics, filosòfics i teològics, sumats als compromisos com a metge clínic i també com a avesat diplomàtic, una part no gens negligible de la seua immensa obra va quedar en un esquema mental o en uns apunts generals, que esperaven el moment oportú per ser digerits pausadament i acabar manuscrits ordenadament. Aquesta avinentesa no es va arribar a produir. Per això, quan els seus marmessors i deixebles trobaren aquests escrits a les seues cases de València i Montpeller tingueren la intenció de traure'ls a la llum de la manera que ells pensaven que al mestre li hagués agradat. Tanmateix, les dificultats per entendre realment el que Arnau tenia al cap i pretenia fer va ser un obstacle important per publicar com calia aquests fragments del seu pensament. L'obra que ens ocupa ha de ser entesa des d'aquestes consideracions.

Salmón i McVaugh, dos habituals entre els editors de textos mèdics arnaldians, han fet l'edició del *De parte operativa*, una de les obres atribuïdes a Arnau que han generat des de fa temps certa desconfiança entre els experts. Fins no fa massa, no es coneixien més que exemplars impresos de l'obra, i la seua composició i contingut feia pensar que es podia tractar d'una més de les obres apòcrifes d'Arnau. És per això que s'havia decidit que no se n'emprendria l'abordatge i possible edició fins que el projecte de les AVOMO no estigués avançat. Però tot va canviar quan en 1997 Fernando Salmón va identificar un manuscrit del segle XV a Munic que contenia un conjunt d'obres atribuïdes a Arnau, i entre altres la que ens ocupa, copiades per diverses mans. Es tracta d'una còpia que presenta tota una sèrie de problemàtiques que els autors han hagut de resoldre. Precisament, l'edició que tenim entre mans s'ha realitzat a partir d'aquest manuscrit de Munic i la primera edició impresa del text (Lió, 1504), ja que totes les posteriors semblen

venir d'aquesta prínceps. I val a dir que els problemes que ha comportat l'edició d'aquesta obra han obligat els autors a pensar i treballar el text, amb a penes 65 pàgines, de manera que el lector no es perdés en un tractat d'estructura ben complexa. L'experiència és un grau, i les decisions que han pres permeten una certa intel·ligibilitat.

L'obra formaria part d'una sèrie de textos, diguem-ne menors, eixits de la mà del metge valencià, esbossats entre 1308-1309 mentre residia a Montpeller, i que van quedar inacabats arran de la seua marxa a Sicília, de la qual no tornaria. En el manuscrit esmentat hi ha una secció dedicada a escrits arnaldians d'aquesta mena, obretes que hipotèticament els seus marmessors i deixebles s'haurien encarregat presumiblement de recollir i de fer circular, una vegada acabades per algun d'ells. Malauradament, aquesta i altres hipòtesis que s'emeten no tenen una resposta possible, ara per ara. I, tanmateix, com ja vaig explicar en una altra ressenya anterior, els estudiosos d'Arnau han arribat a un grau de coneixement i una complicitat tan estreta amb el pensament del metge-teòleg i la seua obra, que convencen amb les seues explicacions, plenes d'entusiasme, erudició i passió intel·lectual: «Se non è vero, è ben trovato».

El text que tenia en ment Arnau per a *De parte operativa* configura bona part del que els renaixentistes van editar amb aquest nom, però hi van afegir altres d'aquells més breus, fent una miscel·lània un tant singular. Així, el breu passatge introductori i el *Dolor stomachi* del final van ser sumats, quan en realitat eren dos tractats diferents. El copista no se'n va adonar i des de l'edició prínceps del segle XVI el text sempre es va reproduir d'aquesta forma. Seguint aquesta tradició, els nostres editors no han volgut segregar els textos, però sí han donat una explicació de totes tres parts: 1. L'assaig introductori sobre la finalitat de la medicina; 2. La base complexional nosològica de les malalties del cervell; 3. El text dedicat al mal d'estómac.

Arnau tenia la intenció d'oferir un estudi de patologia i de terapèutica com es feia tradicionalment, de cap als peus, i per això va començar per les malalties del cervell. Diguem que Arnau no havia fet més que començar el seu propòsit, i s'havia adonat que mai podria acabar l'obra, que, de fet, en diverses parts no deixa més que ser un grapat d'anotacions sistemàtiques o llistes que pretenia reprendre posteriorment per desenvolupar-les convenientment. És aquesta part la que constitueix el gruix del tractat i a la qual s'ha dedicat un bon esforç per entendre i explicar com Arnau la va concebre, emmirallat amb el *Cànon* d'Avicenna aparentment, però també a partir d'ací manifestant les particularitats, reptes i innovacions que el nostre metge hi va aportar.

La tercera part de l'obra, sens dubte, ha resultat un bon repte per als editors. Es tracta d'una llista de vint-i-dues frases que expliquen els tipus de mal d'estómac i la seua relació amb un procés fisiològic específic. Cal assenyalar que es tracta d'una aproximació ben original i singular. Els autors es mostren partidaris de considerar el *Dolor stomachi* com una col·lecció d'apunts basats en observacions d'Arnau sobre el dolor d'estómac, que podrien servir per identificar-los i

diferenciar-los uns dels altres. A més, per a ells la manera de fer l'abordatge de manera semblant a com ho havia fet amb les cefalees reforça la seua autoria, per la qual cosa no seria un afegit, producte d'una confusió dels primers compiladors. També els indueix a pensar que fou una obra acabada que tingué la intenció d'afegir a la general *De parte operativa*, que com hem dit es quedà en un esbós.

L'estudi de l'obra es presenta en català i en anglès, cosa que permet la seua difusió àmplia. S'adjunta una bibliografia molt exhaustiva, i tres índexs: *nominum, verborum, codicum*. Fet i fet, com sempre, disposar d'un nou volum de les AVOMO és un plaer intel·lectual; una peça més del patrimoni arnaldia, amb un estudi acurat i brillant, com ja ens tenen acostumats els seus editors. Una empresa admirable que, al ritme que va, veurem enllestida en els anys propers.

EL CERIMONIÓS, Pere: *Libro de los grandes hechos del rey Pedro el Ceremonioso*, Juan Manuel Cacho Blecua (intr.), Juan M. Perujo Melgar i Juan Manuel Cacho Blecua (trads.), Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2023.

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València

rafael.beltran@uv.es

El *Llibre* o *Crònica* del rei Pere el Cerimoniós (1319-1387), la més extensa i tardana de les grans Cròniques catalanes, ha sigut considerada tradicionalment com la menys «literària» o menys reeixida de les quatre, potser perquè, a més dels mèrits indubtables de les altres tres, ha sofert com a «estigma» una evident simplificació: el pecat d'haver sigut concebuda sota l'estímul confés del *Llibre dels fets* de Jaume I. La fràgil frontera entre «estímul» i «imitació» va venir molt bé a una historiografia de caire romàntic, que va fer servir la figura del model de rei exaltat en la seua crònica per explicar l'inici d'una suposada «decadència» del sistema polític medieval català, declivi que culminaria amb l'arribada dels Trastàmares.

La traducció a un castellà precís i diàfan, per part de dos bons especialistes, fa que el text pugui arribar amb tota fermança filològica a nous lectors. Juan Manuel Cacho Blecua ha estudiat a fons, entre molts altres textos narratius medievals, històrics i de ficció, l'obra de Juan Fernández de Heredia, gran mestre de Rodes, coetani del rei Cerimoniós i el més gran escriptor medieval en llengua aragonesa; mentre que Joan M. Perujo ha treballat a fons l'obra de Jaume Conesa, un dels membres més actius de la Cancelleria Reial en temps del mateix rei, traductor al català de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne (*Històries troianes*), que Perujo ha estudiat profundament i editat (2015).

El *Llibre*, tot i que és un dels testimonis principals de la història medieval de la Corona d'Aragó, només havia sigut traduït al castellà una vegada, fa cent setanta-

cinc anys (Barcelona, 1850), per Antoni de Bofarull, que, des de la seua posició d'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, va traduir també les cròniques de Jaume I (1848) i Ramon Muntaner (1860). Les edicions de Bofarull presentaven els textos de les cròniques a doble columna, català i castellà, amb un resum tot seguit dels fets narrats, que els clarificava, segons era habitual fer en les revisions cronístiques vuitcentistes. Ha passat més de segle i mig i els criteris han canviat i millorat, sortosament. La traducció de la crònica per part de Cacho Blecua i Perujo segueix unes normes eclèctiques: evitar la literalitat excessiva i les pretensions literàries, modular les reiteracions (com les del verb *fer* o els dítctics *dita*, *dit*), suprimir innecessàries repeticions, habituals al discurs narratiu medieval (*ciudad*, *villa*, *lugar*...), etc. (p. 151-153). La millor garantia per a tota bona traducció és el text de partida, en aquest cas l'edició publicada per l'IEC (2014) amb revisió històrica de M. T. Ferrer i Mallol i filològica de J. Bruguera, sobre el text anteriorment fixat per F. Soldevila (1971). El resultat d'aquesta traducció és, no cal dir-ho, excel·lent. La crònica es llegeix amb total claredat, sense entrebancs lingüístics, i es gaudeix, pàgina per pàgina, amb la fruïció responsable de saber que som davant d'un gran clàssic universal de la literatura historiogràfica.

El rei és conscient del seu paper en aquesta història i vol controlar els fets on puga intervenir, i alhora dominar-ne la imatge i la memòria. La «Introducció» i les riquíssimes i nombroses notes a la traducció ho expliquen a la perfecció, amb l'ajuda d'una bibliografia actualitzada, on destaquen els treballs més recents de F. M. Gimeno Blay i, sobretot, S. Cingolani, tot i que les fonts són nombrosíssimes, ben assimilades i aplicades a cada tema, motiu, fet, personatge o lloc. La primera secció, quan parla dels contextos de l'obra (p. 13-30), destaca els llibres d'educació confirmats que estigueren a l'abast del rei —«entre el *trivium* i els *auctores*»—: el *Tobias* de Vendôme, el *Doctrinale* de Villedieu i l'*Alexandreis* de Châtillon. «Las contradicciones de una imagen y la reconstrucción de un linaje» (1.3) parteix dels estudis de Sesma o Narbona, però entra en esbrinar la fortuna de sucosos detalls com ara la creació de la imatge del rei com el «del Punyale» (p. 22). La segona secció (p. 31-66) s'enfoca en l'estudi del *Llibre*: al voltant de l'autoria, s'analitza la intervenció del rei, les col·laboracions, la poètica, les possibles etapes de redacció, etc. L'ús de tòpics literaris, com quan el rei mira Mallorca amb melancolia, recorda el lament d'Alfons el Magnànim per Nàpols («Miraba de Campoviejo el rey de Aragón un día»). L'estudi del «nos majestàtic omnipresent» (2.3) permet deduir que el Cerimoniós actua com a historiador ordenant el que ha vist o el que li han contat testimonis presencials dignes de crèdit; pretén escriure un llibre d'història d'acord amb la tradició, narrar la veritat, per a la qual cosa adopta la primera persona del plural (p. 50). Un «nos» que li oferia el model del *Llibre dels fets* de Jaume I, que també era gairebé sempre testimoni, responsable i actor dels fets narrats (ho confirma la recent edició, amb importants estudis d'A. Ferrando i V. J. Escartí, PUV, 2024). El capítol sobre «El contenido y la *ordinatio*» (2.4) descriu el camí del manuscrit a la impremta, i el dedicat al sermó introductori destaca les figures de David i Lot. Per confirmar el pes de

David, es podria revisar potser la famosa escena del barber de la Unió (p. 45 i 369), que obliga a ballar ignominiosament als reis (on s'inclouen els versos populars —«Malaja qui s'anirà / encara i encara...»), i examinar-la sota la llum del David ballador, eufòric, orgullós del seu ball, però que avergonyeix Mical, la filla de Saül (*Samuel*, 6, 14-23). La tercera secció es dedica a «El rey y sus enemigos» (p. 67-113). Les marques de naixement (3.1) i la mateixa coronació «predestinada» del seu pare, el rei Benigne, auguren una representació constant com a rei idoni i elegit per la divinitat (3.2, 3.3). Sota aquest prisma, el adversaris són vençuts i la seua figura, providencial, s'erigeix per damunt del destí tràgic del seu pitjor enemic: el tirànic Pere I de Castella (3.4, 3.5).

La imatge que ens presenta aquesta magnífica i necessària traducció és, doncs, la d'un rei orgullós de pertànyer a un llinatge gloriós de reis escollits per la divinitat, que va invertir molts esforços, durant tota la seua vida, amb la finalitat d'edificar i deixar —al seu present i a la posteritat— una imatge elevada i solemne de la seua persona i del seu regnat. Des d'aquesta posteritat hem d'agrair als traductors i editors el gran treball d'investigació i divulgació fet.

VILLENA, Isabel de: *Vita Christi*, Albert G. Hauf Valls (ed.), València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022; «Clàssics Valencians» 4.

SIMONE SARI

Universitat de Barcelona
simone.sari@ub.edu

L'edició crítica de la *Vita Christi* (VCV) d'Isabel de Villena veu la llum gràcies a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i al seu editor, Albert Hauf. En la introducció (p. XIII) s'indica que aquesta publicació s'apuntava ja com necessària l'any 1977, i malgrat que havien aparegut moltes edicions, sobretot antològiques, i traduccions a altres llengües d'ençà d'aquella sollicitud, faltava un treball de conjunt que en reconstruís la història editorial enregistant-ne les variants textuais i comentant-la profusament, dades que aquest volum finalment proporciona.

Després de la presentació de la presidenta de l'AVL, Verònica Cantó Doménech (p. IX-X), l'extensa introducció de l'editor (p. XIII-CLXXII) es desenvolupa sobre diferents temes. En el primer i segon punts, es reivindica l'autoria isabelina de la VCV, contra les especulacions que la volien atribuir a Corella, gràcies a elements textuais (p. XVI-XXII) i a la filogínia que caracteritza l'obra (p. XXII-XXVI). Al mateix temps no es posa en dubte l'activitat d'Aldonça de Montsoriu, i es confirma també, doncs, l'autoria dels paratextos atribuïbles a l'editora. Finalment, l'absència de la prova material de la requesta d'Isabel de Castella i les preguntes que en poden sorgir es resolen amb justa prudència: d'una banda no podem assegurar que tota la documentació medieval s'hagi conservat, de l'altra es

planteja la hipòtesi que la dedicatòria de l'obra sigui una invocació d'Aldonça per obtenir el patrocini reial (p. xvii-xviii).

En la tercera part es discuteix l'esperit franciscà de l'obra, començant per la biografia d'Elionor/Isabel de Villena i la seva entrada en l'orde de les clarisses (p. xxvii-xxix). Després, es comenten les característiques principals del segon orde franciscà: la pobresa, la importància de l'oració i del dejuni, el rebuig per la ciència especulativa (p. xxix-xxxv). En el quart punt el contingut narratiu de l'obra és relacionat amb el calendari litúrgic i l'ofici de les hores i, en el cinquè, es continua aquesta lectura litúrgica profunditzant en la presència d'himnes, que apareixen en els moments més solemnes o acompanyen les festes descrites en el relat (p. xlii- lvii).

En la primera part del sisè punt, sobre les referències bíbliques, es relaciona la VCV amb l'obra del bisbe Jaume Peres, que dedica a l'abadessa el seu comentari sobre el *Magnificat* (p. lvii-lxvi). En la segona es comparen les traduccions dels salms de les Pujades (Sl 119-133, caps. 6-8) amb les diferents traduccions de la Bíblia al català medieval i el comentari que en proposa Peres (p. lxvi-lxxxiii). L'editor demostra que Villena treballa autònomament, tot i una confluència en el pensament i en les traduccions coetànies, i que marca encara més la dimensió mariana del relat evangèlic respecte de les seves fons. En el punt setè (p. lxxxiii- xcix) l'editor es concentra en les citacions del *Psalterium majus*, atribuït a Bonaventura, que Villena aprofita per subratllar el sentit mariològic de la seva obra i pel seu to afectiu, introduint-lo també en la dimensió narrativa del text.

El vuitè punt s'ocupa del rol de l'homilètica. En la primera part es proporciona una mostra de les relacions de l'obra amb un sermó de Sant Bernat, probablement filtrat a través de la seva presència en la litúrgia (p. xcix). En la segona, s'analitza la representació de Magdalena i la relació que té l'obra amb l'*Homelia Origenis* (p. civ-cxiii). En la tercera, s'estudia l'episodi apòcrif de la contrició de Pere en la cova (cap. 245). L'entramat de citacions de les *meditaciones* o *soliloquis* que formen aquest episodi mostren la capacitat de l'autora per reorganitzar les fonts; a més es consideren les versions en vulgar confegides per Villena com a bones mostres de prosa afectiva.

En el punt novè es tracten els aspectes ecdòtics, incloent-hi les tres edicions antigues, el ms. Madrid, BNE 4327 (*T*) i tres edicions modernes (MIQUEL 1916-1918; ALMIÑANA & COSTA 1992; ESCARTÍ 2013). Els primers quatre subapartats tracten principalment les citacions en llatí: es mostren errors mecànics que han entrat en les edicions per mala lectura de les abreviacions (p. cxx-cxxii); per manca de control de la declinació i la flexió (p. cxxii-cxxiii); per mala separació de mots (p. cxxiii-cxxiv); per confusió sistemàtica d'altres abreviatures (p. cxxiv-cxxvii). Els subapartats 5-8 es focalitzen en la importància del testimoni *T* i en les correccions que es poden introduir gràcies a aquest i a les altres dues edicions antigues, les de 1513 (*B*) i 1527 (*C*) (p. cxxviii-cxxxiii).

En el punt desè s'ensenyen les variants lexicals més interessants que introdueixen *BCT* (p. cxxxiii-cxli), i es dona un llistat comentat dels cultismes i llatinismes

(p. CXLII-CXLV). En el punt onzè es presenten els criteris editorials (p. CXLV-CXLVII) i en el dotzè es recull la bibliografia emprada (p. CXLVII-CLXXII). El text de la VCV ocupa les p. 1-1238, al qual segueix l'edició de la part introductòria del testimoni *T* (p. 1241-1245). Al llarg del text es reproduïxen algunes de les il·lustracions de *BC*.

L'editor vindica la seva tasca en diferents punts de la introducció. El llarg procés d'edició és defensat a la p. XIII «cadascú és ben lliure d'administrar els seus moments», això hauria de justificar que alguns dels llocs web citats s'hagin visitat gairebé fa deu anys (vg. p. CXLII-CXLV) o l'esment als criteris editorials d'ENC (p. CXLVI), que no s'apliquen en aquesta edició. Fem constar, però, que un treball de revisió més atent hauria estalviat algunes errades com per exemple la referència a la n. 14 del cap. 14 (p. c), que no correspon amb el contingut indicat, o el fet que les moltes abreviacions emprades (més de 50 només en la introducció) no sempre es resolten al primer esment i, a vegades, no es desenvolupen del tot, i obliguen el lector a buscar-les en la bibliografia. Finalment, l'argument en defensa de l'ús de notes on es barregen diferents elements en lloc d'un aparat crític es basa en l'experiència de l'editor amb el *Tirant* (p. CXLVI). Aquesta és la tria sobre la qual discrepem més, sobretot comparant aquesta edició amb la de *Lo Cartoixà*, publicat per la mateixa editorial. En aquesta, de fet, hi ha un aparat triple que s'hauria hagut d'aplicar també a l'edició de la VCV i que ajudaria el lector a no saltar del text a les notes contínuament. A tall d'exemple, mirem la primera pàgina del capítol I (p. 7): la nota 1 és un error de C; la 2 un comentari a un cultisme; la 3 registra les diferents caplletres dels testimonis antics; la 4 és un comentari a una citació bíblica; la 6 comenta la glossa al text llatí; mentre que les 5, 7-12 registren variants de *BC*, les últimes dues comentades. Encara, les innombrables referències a lloc webs (molt útils sobretot quan fan referència a performances musicals de fragments litúrgics) són difícilment manejables en una edició en paper. Una versió digital, en la qual es podria modificar l'aparat seguint els criteris emprats en *Lo Cartoixà*, resoldria aquests problemes.

L'extraordinari coneixement que l'editor ha recollit en més de quaranta anys sobre els temes necessaris per comprendre l'obra de Villena en la seva totalitat són tots recollits en aquest volum, que aportarà sens dubte un gran avenç en els estudis sobre l'autora i la circulació de les *Vitae Christi* en la baixa edat mitjana. Al lector li cal però un esforç molt superior al que seria necessari per no perdre's-hi, que un retoc editorial solucionaria fàcilment: «minus ordinata inquieta sunt, ordinantur et quiescunt» (Agustí, *Confessions*, XIII, 9, 10).

BIBLIOGRAFIA

- MIQUEL (1916-1918): Isabel de Villena, *Vita Christi*, Ramon Miquel i Planas (ed.), Barcelona: Biblioteca Catalana.
- ALMIÑANA & COSTA (1992): *Vita Christi*, Josep Almiñana Vallés i Joan Costa Català (eds.), València: Ajuntament de València.

ESCARTÍ (2013): *Vita Christi*, Vicent J. Escartí (ed.), València: Institució Alfons el Magnànim.

RUIZ-RUANO, Míriam: *Vós i jo entre els antics. Fonts i influències de la literatura catalana medieval*, València: Institució Alfons el Magnànim, Centre Valencià d'Estudis i Investigació (Diputació de València), 2020; «Estudis universitaris» 173.

JOAN M. PERUJO MELGAR

Universitat d'Alacant

joanm.perujo@ua.es

L'*accessus ad auctores*, acompanyat de comentaris o glosses per a contextualitzar l'autor i els títols de referència, era pràctica habitual en l'estudi dels textos de l'antigor —en llengua original o en traducció, que també és una forma de lectura, *trasllat* i exegesi de l'obra de partida. És un mètode didàctic que s'utilitza encara en l'ensenyament universitari i en moltes publicacions, un procediment pràctic per als amants dels clàssics, però tal volta poc atractiu per als no iniciats, als quals se sol oferir vies alternatives d'accés a uns autors no sempre fàcils de pair: traduccions, edicions parcials o adaptades, versions en forma d'obra teatral, pel·lícula, còmic, cançó, videojoc o sobrets de sucre. Tot s'hi val per a fer-ne difusió, amb el benentès que el producte que reben a taula pot conservar encara el regust de l'obra original o ser una vianda insípida allunyada de l'essència primigènia.

Tot i l'afany divulgatiu, aquest recull d'estudis respon també als mecanismes de l'*accessus ad auctores*. L'autora hi denuncia un «buit» en la divulgació de la literatura catalana medieval que vol omplir amb aquest «recorregut per la literatura catalana al llarg dels segles». Un propòsit meritori però massa ambiciós, perquè en aquest cas el grau de divulgació no passa d'evitar les punyeteries del format acadèmic i exposar les explicacions en forma d'assaig en una macedònia de treballs no sempre ben combinada i que anuncia una perspectiva extremadament àmplia. Lloable en la intenció, el recorregut queda en una esprintada carrera —el repertori de clàssics tractats és bastant reduït— i no acaba de fer el paper de «divulgació» amb què es justifica aquest Premi València Nova d'assaig atorgat per la Institució Alfons el Magnànim el 2020.

El primer dels dos blocs que l'integren, «La literatura antiga en els clàssics medievals catalans», comença amb un acostament a *Lo somni* centrat en la descripció del regne infernal que hi fa Orfeu, per a la qual Metge traduí o reformulà passatges de l'*Eneida* de Virgili i de l'*Hercules furens* senequià —de les glosses de Nicholas Trivet—, combinats amb detalls de la *Commedia* de Dante. El mètode expositiu és *accessus ad auctores* en estat pur: glosses explicatives, contextualització de referents mitològics, confrontació amb les fonts per a aclarir motius o

traducció dels models escrits en llatí, sense que hi manque el reconeixement a les *auctoritates* bibliogràfiques.

No resulta tan fàcil caracteritzar de forma divulgativa un corpus com el d'Ausiàs March, i menys encara en tres breus capítols independents. En el primer, sense cap mena de preàmbul sobre les línies mestres de la complexa obra del poeta valencià —l'autora el considera encara natural de Gandia— i a partir de l'anàlisi d'un mateix motiu d'inspiració ovidiana emprat en diversos poemes, Ruiz-Ruano apunta algunes consideracions sobre la cronologia d'aquestes peces, que revelen —suggereix de manera hiperbòlica— l'«autoconsciència del poeta d'estar creant un corpus coherent» (p. 70). En el segon analitza en diverses composicions un lloc comú: la vergonya del poeta, incapaç de declarar els seus sentiments a la dama. I en el tercer ressegueix el tòpic ovidià de la condemna de la mediocritat amorosa, reprès per alguns autors del Siglo de Oro castellà imitadors de March. El lector pot fer-se la idea d'un poeta extremat, model d'amadors, autor d'una magna producció amb una gran coherència de pensament en qüestions d'amor. Un retrat robot que potser encoratjarà a llegir els versos d'un poeta universal a qui tan sols el coneix pels carrers que n'han popularitzat el nom.

Tanca el bloc un comentari de la «ficció» ordida per la Viuda Reposada per fer creure a Tirant que Carmesina li posa les banyes amb l'hortolà Lauseta. Seguint el camí marcat pels especialistes i el mateix procediment d'explanació, l'autora remarca els punts de contacte d'aquest episodi amb la *Tragèdia de Caldesa* de Corella, les *novelle* de Masuccio Salernitano i la *razó* de Bernat de Ventadorn. És una bona tria, perquè l'episodi és un dels més atractius del *Tirant* (cap. 283) i l'exegesi pot animar els lectors reticents a endinsar-s'hi de ple. Com veiem, l'element comú en aquest tast de clàssics és el comentari de fragments més o menys suggeridors que pugen ajudar el destinatari model, «tot individu amb un mínim de curiositat pel seu passat cultural» (p. 15), a assaborir els clàssics esmentats i, de retruc, aventurar-se en la lectura d'aquestes obres. Mal que bé, però, fa l'efecte que l'autora només hi ha oferit petits bocins d'un plat més suculent: la literatura antiga garbellada pels clàssics medievals catalans.

El segon bloc, «L'empremta dels medievals en la literatura contemporània», també deixa la sensació de lectura malmenjada. Com a entrant, un capítol de dubtosa divulgació sobre la visió que (es) van construir d'Ausiàs els editors de la seua obra en el s. XIX: una imatge idíl·lica que evidencia la intenció d'emmotlar la poesia de March dins el recipient del *Canzoniere* de Petrarca. Serveix d'aperitiu per a recordar que la idealització condicionà la comprensió del poeta valencià en els autors del s. XX. El fenomen és exemplificat en la influència marquianopetrarquista sobre alguns dels sonets del poemari *Sol, i de dol* de Foix, tema de dos dels estudis d'aquest segon bloc, completats amb un últim capítol sobre les concomitàncies entre la *Cançó d'opòsits* de Jordi de Sant Jordi, èmul del sonet *Pace non trobo* de Petrarca, i un dels sonets del poeta de Sarrià. L'exercici no està gens malament com a *accessus*, però el lector potser acaba el llibre amb la falsa idea que Foix és l'únic creador contemporani que rebé l'herència dels clàssics catalans me-

dievals. Hi trobem a faltar una visió de més abast —el recorregut, reconeix l'autora, és «una mica impressionista»— i títols més ajustats al pìscolabis que s'hi ofereix, respecte del ric i variat menú dels clàssics en llengua catalana. Els treballs reunits semblen un refregit de l'*accessus ad auctores* seguit per la mateixa Ruiz-Ruano, però poden servir com a material d'aproximació inicial als pocs autors tractats. En definitiva, tot i reconèixer la meritòria intenció per fer abellidors els nostres clàssics, *nihil novum sub sole*.

BOVER, August: *Espill de la vida religiosa (Desitjós)*, Barcelona: Editorial Barcino, 2023; «Els Nostres Clàssics, Autors Moderns» 10.

ANNA MARIA VILLALONGA

Universitat de Barcelona

ana_villalonga@hotmail.com

L'edició crítica de l'*Espill de la vida religiosa*, més conegut com a *Desitjós*, era una comesa altament esperada, en la qual August Bover i Font ha treballat, amb una minuciositat admirable, al llarg de gran part de la seva dilatada trajectòria com a investigador. L'obra, publicada a Barcelona l'any 1515, esdevingué ben aviat una de les més editades i venudes de la literatura catalana moderna, amb traduccions a tretze llengües i més de cent trenta edicions. L'*Espill de la vida religiosa* és una novel·la, una novel·la espiritual escrita originalment en llengua catalana, «representant autòctona del gènere de la novel·la abans que el voluntarisme d'Antoni de Bofarull, amb *L'orfeneta de Menargues*, iniciés l'any 1862 el camí de superació dels segles de crisi novel·lística» (p. 24). La tasca de Bover ens permet ara apropiarnos-hi de manera rigorosa, no només gràcies a la magnífica edició del text, sinó també a l'acurat estudi introductori.

La introducció està dividida en sis apartats, que s'ocupen d'abastar la complexitat del text i de les circumstàncies que l'envolten. En el primer, «El Marc Històric», hi trobem la descripció del context en el qual va sorgir l'obra, marcada per l'influx dels impulsos renovadors en la religiositat de l'època, a l'empara de la *devotio moderna* i la tornada al diàleg directe amb Crist que tal moviment preconitzava. Bover advoca així mateix per la seva clara influència lul·liana. L'obra de Lluïl estava en voga, estesa arreu gràcies a la impremta, i representava una mirada nova, que s'avenia a la perfecció amb la voluntat que sembla posseir el misteriós autor de l'*Espill* en escriure la novel·la.

El segon apartat ens introdueix en l'apassionant qüestió del «Títol, autoria i composició del text». El títol, que es podia inscriure en la tradició dels «espills» i «miralls» —de fet es troba inserit clarament en el subgènere dels «espills exemplars»—, no resulta original i, alhora, dificulta la reconeixença de l'obra com a pertanyent al gènere novel·lesc. Tanmateix, aviat va ser coneguda amb el nom del

seu protagonista, *Desitjós*, fenomen que es va estendre ràpidament a les traduccions en les diverses llengües. Interessantíssim resulta que el contingut de l'obra, que acabem d'alinear amb els «espills exemplars», inclogui a més la consideració d'*atajo* —en castellà— tot fent referència a la drecera que proposa l'autor per conduir el protagonista a la seva destinació, la Casa de la Caritat, estalviant-se els passos previs. *L'Espill* és una novel·la breu amb voluntat de ser-ho per arribar a tothom, malgrat que existeixi el dubte de si és un text original, una adaptació d'un text més extens o una traducció.

August Bover excel·leix en la indagació al voltant de la identitat de l'autor de l'obra, encara pendent d'aclarir. Tradicionalment atribuïda al monjo del monestir de Sant Jeroni de Barcelona, fra Miquel Comalada, l'obra resta en realitat anònima. Bover, de manera extensa i profundament documentada, ens acosta a les diverses especulacions sobre l'autor, que de ben segur era un religiós, però no s'ha pogut escatir si pertanyia a l'orde dels franciscans, dels cartoixans o dels jerònims.

L'apartat tercer de la introducció ens parla de «*L'Espill de la vida religiosa*, obra dual». Bover analitza les característiques bàsiques del text, especialment en la seva condició de novel·la i per la seva doble intencionalitat. D'una banda és un llibre d'instrucció religiosa, simbòlic i espiritual. Però d'una altra té una clara voluntat d'entretenir, amb una trama novel·lesca que, segons apunta Bover, va ser fonamental per a la seva gran difusió. Les parts quarta, cinquena i sisena de la introducció tracten aspectes més tècnics, per dir-ho d'una manera planera. És a dir, «La scripta de l'edició prínceps i la llengua de l'autor», amb tot el detall dels testimonis impresos i manuscrits; «Transmissió catalana i difusió internacional (segles XVI-XIX)» i, òbviament, els «Criteris d'edició». Impressiona la llista de traduccions i la informació que l'acompanya (italià, castellà, francès, alemany, llatí, neerlandès, polonès, anglès, irlandès, ucraïnès, danès, rus, portuguès).

L'edició d'August Bover estableix per primer cop el text definitiu, prenent com a testimoni base *a* l'edició prínceps (Barcelona, 1515), segons l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya (11-V-15). En respecta tots els elements i la seva disposició. Això és: pròleg, cos del text amb els capítols sense rúbriques, ja que *a* només n'indica el número, l'oració que clou la segona part del llibre i la nota final. Bover esmena o rebutja algunes lliçons de *a* mitjançant el testimoni *b* (València, 1529), que no reproduïx directament el text de *a*, sinó que incorpora algunes innovacions de caràcter estilístic i l'esmena de certs errors aparents. L'aparat crític ens informa detalladament de cada decisió i recull així mateix anotacions manuscrites de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya (*a'*) i del conservat a la Biblioteca de la Universitat de València (*b'*).

El volum, molt complet, inclou diversos apèndixs, entre els quals l'«Epístola de Miquel Jeroni Cruïlles a Jerònima Eixarch», escrita en llatí, que forma part de la segona edició de *L'Espill* (València, 1529). Bover remarca el gran interès de l'epístola, «atès que ens informa sobre els orígens d'aquesta edició, ens il·lustra sobre l'ambient de la València d'aquell temps i denota una mentalitat que ja és clarament renaixentista» (p. 62). El segon apèndix detalla les edicions en altres

llengües (p. 291-325), prou extens com era fàcil de deduir de l'enorme èxit i difusió de l'*Espill*. Un tercer apèndix («Làmines») recull les portades de les diferents edicions de l'obra, procedents de biblioteques de tot Europa, perfectament detallades. I el darrer apèndix, número quatre, fa un interessantíssim recorregut pel conjunt de sistemes al·legòrics que integren el contingut del text, diríem que molt necessari per a la seva comprensió.

Una extensa bibliografia, un glossari i un índex d'autors i obres clouen el volum, una fita aconseguida, molt important per fixar l'abast de la literatura catalana moderna, i amb la qual August Bover i Font culmina amb excel·lència l'empresa de tota una vida.

SANTANACH SUÑOL, Joan: *Per abastar una estrella. Verdaguer i el «Cant de Gentil»*, Barcelona: Fragmenta, 2024.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

jcampsar@uoc.edu

De fa uns anys Joan Santanach ens ha anat oferint un conjunt d'articles publicats en prestigioses revistes de l'àmbit filològic i cultural (*Els Marges*, *Caplletra*, *Ausa*, *Estudis Romànics*, *Llengua & Literatura*) que prefiguren el que ha de ser la seva edició crítica del poema *Canigó*, l'obra mestra de Jacint Verdaguer, per a Verdaguer Edicions. *Per abastar una estrella*, amb el subtítol aclaridor de *Verdaguer i el «Cant de Gentil»*, en segueix el camí. Es tracta d'un treball que ressegueix minuciosament el procés de creació de la coneguda composició —trenta-sis versos dividits en sextets que combinen octosíl·labs i tetrasíl·labs— que va acabar formant part del cant VII de *Canigó*, i que esdevé, des del punt de vista literari, el moment culminant del poema.

Per tal de contextualitzar degudament el que anirem llegint, Santanach ens exposa, d'antuvi, el procés de construcció de *Canigó*. Verdaguer va donar a llegir, per primera vegada, passatges del poema el juny de 1883 a Banyuls de la Marenda en una trobada entre escriptors de les dues bandes de la frontera que separa les terres catalanes. Hi va presentar «Lo Rosselló» i «Passatge d'Anníbal», que formaran part dels cants VI i VII, respectivament. Dos anys i mig després, el desembre de 1885, tot i que el peu d'impremta és de 1886, *Canigó* va ser publicat. Com és sabut el poema vincula els orígens de Catalunya, com a país, amb la religió cristiana: «el referent de la societat sorgida de la “reconquesta”, en què territori i cristianisme haurien format un binomi harmònic, un cop expulsats els elements pagans interns i neutralitzar el perill musulmà, s'erigeix en model, en punt de referència» (p. 27). Santanach també ens ofereix una lectura minuciosa, estrofa per estrofa, de la versió definitiva del «Cant de Gentil», que no va ser modificada

en les edicions successives de 1889 i de 1901, i que posa èmfasi en els referents romàntics de què beu Verdaguer per a crear-la.

El «Cant de Gentil» no va formar part de la primera còpia completa de *Canigó*, el manuscrit 375/2, dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Sí que Verdaguer el va incloure a la segona còpia completa, el manuscrit 375/1, però en una versió incipient i, òbviament, a la tercera i definitiva, el manuscrit 375/4. Quant a «Cant de Gentil», Verdaguer en va dur a terme diverses redaccions, conservades en vint-i-dos autògrafs en què va assajar formes mètriques diferents i variacions sobre el contingut de la peça. Com bé s'evidencia al llarg del llibre, el «Cant de Gentil» no va ser una composició fàcil. En la seva proposta per a reconstruir-ne la gènesi, Santanach n'estableix cinc redaccions amb variants i classifica els esborranys segons el tipus d'estrofa de què va dotar-los el poeta. Un repàs sumari del contingut de les cinc versions del cant permetrà adonar-nos millor de les aportacions que es despleguen al llarg dels capítols III, IV i V de *Per abastar una estrella*.

La primera redacció segueix els patrons d'una cançó popular en què Gentil recorda la trobada inicial amb Griselda i expressa el seu enamorament; el jove cavaller respon, d'aquesta manera, a la petició de les fades que li demanen que parli de l'amor. Verdaguer enllaça, segons Santanach, amb el tòpic de la descripció de la dama adormida que és observada pel seu enamorat i que té referents en la literatura espanyola (Garcilaso de la Vega, Góngora, Bécquer) i en la catalana (Víctor Balaguer). Les redaccions segona i tercera assenyalen una evolució important, ja que el text resultant no es focalitza en la descripció de l'enamorada sinó en el conflicte de Gentil, escindit entre el compliment dels seus deures com a cavaller i el desig d'assolir l'amor que el corprèn. A la segona, escrita en quaternes, Gentil segueix una lluernia cap a la muntanya i mostra un moviment d'elevació («He pujat al Canigó / per abastar una estrella», vers d'on pren títol el llibre); a la tercera, redactada en romanç, s'hi expliciten les acusacions de covardia i traïdoria amb què la mare i la pàtria acusen el jove cavaller. Mentre que les tres primeres redaccions van ser concebudes la segona meitat de 1884 o la primera de 1885, les dues darreres, la quarta i la cinquena, van ser escrites, de manera successiva, durant la tardor de 1885. Verdaguer hi aprofita alguna de les troballes de les versions anteriors (el moviment ascendent) i en desestima d'altres (els retrets de la mare i de la pàtria) alhora que posa el focus d'atenció en la insatisfacció de Gentil per no poder assolir els seus desitjos. La quarta redacció està formada per cinc estrofes de versos decasíl·labs i hexasíl·labs. La cinquena i darrera, altrament, mostra un canvi significatiu des del punt de vista del contingut: la insatisfacció que domina Gentil no prové de l'amor humà sinó d'un desig insaciable de coneixement. Verdaguer, a més, hi assaja uns versos més breus, octosíl·labs i tetrasíl·labs, que són els que romandran a l'hora de portar el poema a la impremta.

Aquest breu repàs, de tota manera, no fa justícia a la ingent tasca realitzada per Santanach. I és que no només s'ha limitat a comentar i editar les cinc redaccions al·ludides, amb una acurada normativització ortogràfica que respecta els trets essencials de la llengua verdagueriana, sinó que en transcriu també les nombroses

variants, que serveixen per adonar-nos dels constants dubtes del poeta a l'hora de donar veu a Gentil. I, talment la cirereta del pastís, ens ofereix l'aparat crític de les diverses redaccions, no sempre fàcil de resoldre, amb les lliçons bandejades, cosa que li permet justificar els textos editats. Sobre aquesta qüestió, cal fer esment de la generositat amb què l'editorial Fragmenta ha incorporat al text la reproducció fotogràfica dels autògrafs verdaguerians emprats en l'edició, amb una lletra que no sempre és fàcil de desxifrar.

No voldríem acabar aquesta ressenya sense posar de relleu l'avenç que representa per als estudis verdaguerians aquest llibre de Santanach. El discurs descriptiu i interpretatiu permet al lector, tant l'interessat en la figura del poeta de Folgueroles com l'especialista en crítica textual, endinsar-se en l'atzarosa composició, no només del «Cant de Gentil», sinó també de *Canigó* i, al mateix temps, conèixer la manera com Verdaguer acarava el treball poètic. Tot plegat, ens fa desitjar que ben aviat pugui veure la llum la tan necessària edició crítica del magne poema èpic verdaguerià que prepara Santanach, sens dubte una de les peces cabdals de la nostra literatura.

GAZIEL: *Pláticas literarias*, Francisco Fuster (ed.), Madrid: Fundación Santander, 2024.

MANUEL LLANAS

Universitat de Vic

mllanas@uvic.cat

El 17 de maig de 1951 Gaziell escrivia a Agustí Duran i Sanpere que havia decidit inventariar i classificar la seva obra periodística fins a 1936, «bé sia per triar-la amb calma i extreure'n material per a tres o quatre volums de política, crítica literària, etc., o bé per deixar-la tan sols arrenglerada i assequible als ulls d'algun possible furetejador futur del periodisme català anterior a la mort de Gaziell».¹ Aquest propòsit el va dur a elaborar, a partir d'aleshores, diferents llistats i un parell de compilacions mecanoscrites, que al capdavant no va publicar. Tampoc no es va publicar el volum amb articles seus que, un cop mort, havia projectat l'editorial Selecta per acompanyar el de l'*Obra catalana completa* (1970). Després d'aquests intents fallits, va caldre esperar una trentena d'anys perquè la producció

1. Gaziell. *Obra catalana completa*. Barcelona: Selecta, 1970, p. 1.724. Durant la seva trajectòria periodística Gaziell havia reunit en llibre, d'una banda, una àmplia selecció, en cinc volums, de les cròniques de la Guerra Gran, publicades entre 1915 i 1918 (*Diario de un estudiante en París*, *Narraciones de tierras heroicas*, *En las líneas de fuego*, *De París a Monastir* i *El año de Verdún*); i, de l'altra, les publicades sobre la posterior Conferència de Gènova, de 1922 (*El ensueño de Europa*).

periodística de l'escriptor es comencés a reunir. Obria camí, el 2003, Xavier Pericay, que amb el títol *Cuatro historias de la República* aplegava un centenar llarg d'articles gazieliens, apareguts a *La Vanguardia* entre 1931 i 1936, flanquejats amb una tria d'altres dels mateixos anys deguts a Josep Pla, Julio Camba i Chaves Nogales. El seguia Jordi Amat, que el 2013 i el 2014 editava les compilacions, ja esmentades, que havia preparat Gazieli; es tracta de *Tot s'ha perdut. El catalanisme polític entre 1922 i 1934* —articles de *La Vanguardia* i del diari madrileny *El Sol*— i de *La Barcelona de ayer. Estampas y crónicas (1919-1933)* —articles de *La Vanguardia* sobre múltiples aspectes de la capital catalana. I el 2018 Narcís Garolera agrupava a ¿*Seré yo español?* el centenar llarg d'articles que, entre 1925 i 1930, Gazieli havia donat a conèixer a *El Sol*.

Enguany s'ha afegit a la nòmina de recopiladors Francisco Fuster, professor de la Universitat de València, que ha acoblat trenta-cinc articles de Gazieli manllavant l'avantítol a què solia recórrer quan feia crítica literària. N'ha seleccionat trenta-un de literaris i els ha complementats amb quatre més de, diguem-ne, crítica artística (centrats en Murillo, Goya, Gaudí i Picasso). Alhora, els primers —procedents dels diaris *La Vanguardia* i *El Sol*— els ha dividit en tres seccions: literatura universal, literatura hispànica (de fet, espanyola) i literatura catalana.

En la primera secció —integrada per quinze articles—, predominen els dedicats a escriptors francesos (Joseph de Maistre, Stendhal, Flaubert, Anatole France, Proust i Valéry), seguits pels anglesos (Lord Byron i Chesterton) i pels russos (Tolstoi i Dostoievski) i acabant amb un representant d'altres literatures (Ibsen, Eça de Queiroz i Pirandello). Al marge de l'article, de 1928, sobre Valéry —testimoni d'una llarga devoció, que va dur Gazieli a traduir *El cementiri marí* i *Esbós d'un serpent*—² i del dedicat a Eça de Queiroz —una altra devoció seva, de qui va traduir contes en la joventut—, sobresurt la necrologia de Proust, que, publicada quatre dies després de la mort del novel·lista, converteix Gazieli en el seu primer lector català.³ Raons d'espai deuen haver impedit al compilador agregar, a aquest article, els altres dos, igualment molt rellevants, que Gazieli consagra a Proust pocs anys després.⁴

Amb l'excepció del consagrat a Cervantes, els altres set articles de la segona secció se centren en escriptors contemporanis: Eduardo Gómez de Baquero,

2. De fet, quatre anys abans Gazieli ja havia donat a conèixer un article primerenc sobre Valéry; es tracta de «De la vida literaria. El reino del espíritu», publicat a *La Vanguardia* el 28 de maig de 1924.

3. Així el qualifica Xavier Pla dins l'article «Estructura i acció. Spitzer, Curtius, i Gazieli, el primer lector català de Proust», inclòs dins el volum *Proust a Catalunya. Lectors, crítics, traductors i detractors de la Recherche* (a cura de Xavier Pla) (Barcelona: Arcàdia, 2016, p. 101-127). Cf. també Vicent Alonso, «Gazieli i Proust», dins *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX*. Barcelona: PAM, 1997, p. 9-27.

4. Es tracta de «Pláticas literarias. Estructura y acción en la obra de Marcel Proust», I i II, apareguts a *La Vanguardia* el 16 i el 23 de gener de 1925.

Blasco Ibáñez, els germans Álvarez Quintero, Baroja,⁵ Azorín, Eduardo Gómez Carrillo i Gregorio Marañón. Aquest darrer, per cert, crec que hauria convingut substituir-lo per un altre, atès sobretot que Gaziell no hi pondera la vessant literària del metge i escriptor, sinó el tarannà obert a la pluralitat cultural hispànica.

Els vuit articles de la tercera secció se ceneixen a la literatura contemporània i aborden quatre poetes (Aribau, Verdaguer, Maragall i Carner⁶), un dramaturg (Guimerà), un novellista (Narcís Oller), un periodista i assagista (Miquel dels Sants Oliver) i un filòleg (Pompeu Fabra). Com en el cas del text sobre Marañón, l'article sobre Fabra hauria calgut reemplaçar-lo per un altre d'estrictament literari, com ara els que Gaziell escriu sobre Ignasi Iglésias, Joan Alcover, Carles Soldevila o Josep M. de Sagarra.

Francisco Fuster encapçala la recopilació amb una introducció que, titulada «El crítico como humanista» (p. 11-21), ofereix, de primer, una síntesi de la trajectòria biogràfica, periodística i literària de Gaziell i, tot seguit —amb alguna afirmació discutible—, una caracterització de la seva tasca com a crític literari i uns apunts finals sobre les diferents valoracions de què ha estat objecte. En resum: un llibre que feia molta falta.

PLA, Xavier: *Un cor furtiu. Vida de Josep Pla*, Barcelona: Destino, 2024.

MANUEL LLANAS

Universitat de Vic

mllanas@uvic.cat

Quantes biografies s'han donat a conèixer tan voluminoses com aquesta, de mil cinc-cents pàgines? Ben poques —o potser cap ni una. Aital extensió respon a dos factors: en primer lloc, a la magnitud del personatge, un escriptor de primera línia, autor d'una obra immensa (cent vint títols i uns set mil articles), que protagonitza una llarga trajectòria vital i intel·lectual, farcida de peripècies, contrastos, contradiccions i giragonses, i completada amb un munt d'amistats, de contactes personals i de relacions sentimentals; i en segon lloc, a l'insòlit volum de documentació conservada, especialment al Mas Pla. El biògraf, que havia dedicat la tesi doctoral a Josep Pla sense tenir-hi accés, ara ha pogut recórrer a milers i milers de documents, familiars i sobretot personals, fins ara del tot desconeguts: es

5. Gairebé vint-i-cinc anys després de publicat aquest article sobre Baroja, el 1949 Gaziell va matisar-ne i rectificar-ne alguns judicis. Cf. «Mea culpa sobre Baroja», recollit ara a Gaziell, *Obra dispersa*. PAM, 2020, p. 243-244.

6. Carner és l'escriptor català a qui Gaziell consagra més atenció; abans de 1924 —data de l'article seleccionat— en publica quatre més, no exempts tots plegats de reticències.

tracta d'un feix de textos manuscrits, d'una sèrie d'agendes i d'un vastíssim epistolari («unes trenta-cinc mil cartes, d'uns sis mil cinc-cents corresponsals»), al costat d'una rastellera infinita de papers, tirant a intrascendents (bitllets de transport, factures, targetes d'invitacions o prescripcions mèdiques) i reunits al llarg de tota la vida.

Ara sabem, per exemple, que des de l'etapa de corresponsal per Europa als anys 20, l'escriptor maldava per guardar, no tan sols els retalls dels articles publicats, sinó també els manuscrits originals. Aquesta pruija d'acumulació de paperam sembla indestruïble del seu desig, mai no manifestat explícitament, de facilitar materials a un futur biògraf. No era en tot cas, ni de bon tros, un desig desinteressat. De fet, Josep Pla —que, a partir de la primeria dels anys 50, encarrega sense èxit a tres coneguts seus que li facin una biografia— «no para d'escriure sobre ell mateix i està decidit a condicionar el lector per imposar-li una interpretació singular de la seva vida» (p. 52). Per això escau de ple que Xavier Pla retregui un aforisme de Nietzsche («Parlar molt d'un mateix és també una forma d'ocultar-se») i que, al final del llibre, es refereixi a una narració de Max Beerbohm, *L'hipòcrita santificat*, sobre un llibertí camuflat de sant virtuós. En suma, la voluntat planiana permanent de controlar la seva imatge pública ha estat una de les dificultats, i no pas de les menors, que el biògraf ha hagut d'afrontar: la de dissociar el personatge de les successives màscares amb què es va anar revestint. Una tasca que s'ajusta fidelment a la finalitat que, en un article de 1929, Armand Obiols atribuïa a les biografies: «reconstruir, lentament, el desordre exterior de l'ànima.» Tal propòsit ha obligat Xavier Pla, ara i adés, a plantejar interrogants, a disseccionar actituds i reaccions, a especular, en fi, sobre els ressorts psicològics que es poden amagar al darrere de decisions i conductes concretes.

Amb aquestes premisses, el biògraf ha dut a terme una feinada descomunal. Partint del coneixement de la vastíssima bibliografia sobre l'escriptor —referències indirectes incloses—, s'ha submergit en l'oceà documental conservat per destriar-lo (sovint deu haver experimentat l'*embarras du choix*), per contrastar-lo amb altres fonts i per falcar-hi el seguiment minuciós de la trajectòria vital i literària del personatge. El llibre està dividit en tres etapes (1897-1935, 1936-1939 i 1940-1981), la primera i la tercera de les quals exposades a través de capítols que, al seu torn, es despleguen a través d'un seguit de, diguem-ne, unitats temàtiques. Així, la primera etapa aborda —en tres franges cronològiques (1897-1919, 1920-1931 i 1932-1935)—, en primer lloc, l'entorn familiar, els anys escolars a Palafrugell i a Girona, els universitaris a Barcelona, l'amistat amb Alexandre Plana, la prehistòria literària, l'entrada en el món del periodisme o els primers llibres publicats; en segon lloc, la dècada nòmada de corresponsal per Europa, els tractes amb diferents editors o la coneixença i la relació amb Adi Enberg; i, en tercer lloc, els anys turbulents, viscuts sobretot a Madrid, de la República. La segona etapa, centrada en la guerra civil, és fruit d'un esforç singular: el de resseguir, mes per mes —i, de vegades, dia per dia—, les activitats i els incessants desplaçaments i tràfecs de Pla (molt sovint acompanyat d'Adi Enberg), per Madrid, l'Empordà

i Marsella, on fugí l'octubre de 1936 i des d'on viatja a una colla de ciutats i pobles de França, Suïssa, Espanya i Itàlia —amb una estada llarga a Roma—, fins que —ja integrat a l'Espanya franquista el setembre de 1938— arriba a Barcelona amb l'exèrcit d'ocupació, entra al diari *La Vanguardia* —esdevinguda *española*— i tot seguit l'abandona i, al capdavant, es trasllada a l'Empordà. Finalment, a la tercera etapa —desglossada en els períodes 1940-1949, 1950-1965, 1966 i 1967-1981— s'hi troben, entre molts altres aspectes, els contactes de Pla amb els serveis informatius dels aliats en la guerra mundial, l'entrada a la revista *Destino*, els atacs rebuts per part de falangistes *enragés*, la vinculació i l'estreta complicitat amb Josep M. Cruzet i l'editorial Selecta, les parelles sentimentals, els contactes amb Josep Tarradellas i el procés d'escriptura d'*El quadern gris*.

En conjunt, l'obra —farcida d'informacions fins ara ignorades o difoses només parcialment— no deixa res per verd, de manera que quan sorgeix algun episodi confús s'estiren tots els fils i no es negligeix cap indici. I constitueix una autèntica capsa de sorpreses. Tal vegada la més llampant són les prop de cent vuitanta pàgines destinades a resseguir l'activitat de l'escriptor entre el gener de 1936 i el desembre de 1939: durant el primer trimestre de 1936, la relació estreta amb Portela Valladares, els contactes sovintejats amb destacats falangistes o una entrevista amb el general Franco el 19 de febrer; des de l'octubre de 1936 a finals de 1937, la col·laboració amb el servei d'informació antirepublicana dirigit per Bertran i Musitu i les estades a París; o els vuit primers mesos de 1938, d'Itàlia estant, el mecenatge de Cambó, amb qui parteix peres i a qui acaba denunciant. Un seguit de fets, en fi, que palesen una actuació política durant la guerra civil «mancada de tota moral que no sigui l'egoisme més estricte, i sense cap escrúpol» (p. 751).

Una altra aportació més que rellevant són les set relacions sentimentals o de parella, sobre les quals es faciliten informacions molt noves i detallades: amb Mercè Costa (el 1919), amb Rosetta Lagomarsino (1922), amb Alma Herscovitz (1923-1924), amb Lilian Hirsch (1932), amb Aurora Perea (sobretot entre 1940 i 1948), amb Consuelo Robles (1949-1959) i —per descomptat i en primer lloc— amb Adi Enberg, amb la qual no queda clar, a desgrat dels esforços del biògraf, si s'hi acaba casant. De fet, la relació amb Adi Enberg —a qui coneix dins el nucli dels conspiradors macianistes a París a mitjan de la dècada de 1920, quan Pla simpatitzava amb el separatisme— s'allarga molts anys, va plena de separacions i retrobaments i és, de bon tros, intel·lectualment la més fecunda.

Altres aspectes de menor abast resulten, però, també, del màxim interès. És el cas de la preocupació permanent de Pla, des dels inicis, per l'edició i la comercialització dels seus llibres, una actitud que desmenteix de ple l'aparent apatia —una altra de les màscares— que sobre aquesta qüestió, i de portes enfora, sempre va manifestar. Com que bé he d'acabar, afegiré tan sols que el volum es publica il·lustrat amb vuitanta imatges —unes quantes difoses per primer cop— i acompanyat d'un extensíssim i indispensable índex onomàstic.

Que hi ha reserves a fer-hi, al volum? Jo n'hi faria algunes —altrament minses—, però queden sepultades, d'un banda, per la solidesa documental (al marge

de les fonts ja esmentades, la consulta de dotzenes d'arxius, fons i fundacions, públics i privats, i el recurs al testimoni oral de familiars i amics de l'escriptor); i, de l'altra, per la perspicàcia analítica exhibida. Era Josep Pla un cor furtiu? Potser sí. Però potser també un moralista escèptic, o, com el va qualificar Domènec Guansé, un moralista cínic. O l'home de les mil cares. Tant se val: el títol no fa la cosa, perquè ens trobem davant d'un gran llibre.

MATAS ROCA, Marta: *Sebastià Juan Arbó: Viure per escriure. Recepció crítica i projecció de l'obra*, Barcelona: PAM, 2024; «Textos i estudis de cultura catalana» 263.

ALBERT VENTURA

Universitat Rovira i Virgili
albert.ventura@urv.cat

Sebastià Juan Arbó (la Ràpita, 1902 - Barcelona, 1984) fou un dels principals novel·listes ebrenecs del segle xx. El volum que ens ocupa pretén posar llum en un dels aspectes que —d'entrada— semblaria allunyar-se més de l'anàlisi de la seva proposta literària, s'endinsa en la recepció i projecció de la seva obra. Amb tot, tant una cosa com l'altra tot sovint esdevenen indissociables i, en conseqüència, recollir-ne l'impacte implica entrar en alguns detalls contextuals imprescindibles.

L'autora d'aquest estudi, Marta Matas Roca, és doctora en Filologia Catalana per la Universitat Rovira i Virgili (2021) amb una tesi titulada *Sebastià Juan Arbó: De la realitat viscuda a la ficció narrativa. Anàlisi d'un desarrelament en la literatura catalana*, de la qual aquest llibre és parcialment deutor.

Un dels eixos centrals d'aquest estudi recau sobre com l'autor aterra a Barcelona, en primer lloc, i com posteriorment s'endinsa en els cenacles literaris de la capital catalana. L'adveniment republicà i la certa normalitat de la dècada de 1930 propiciarà que ell i les seves obres cobrin més protagonisme a ulls de crítics i escriptors destacats com Domènec Guansé (*Mirador*), Mario Verdaguer (*La Vanguardia*), Cèsar August Jordana (*L'Opinió*) o Rafael Tasis (*Mirador*), entre altres, tot i que no sempre van ser relacions cordials (a tall d'exemple, vegeu la p. 40). Així mateix, la crítica constata que l'obra de Juan es veu determinada per un fatalisme, per un sentiment de desesperança, mentre que els personatges que hi concorren tenen aquest conflicte intern establert en una societat dicotòmica, que es presenta d'una manera lírica i introspectiva, una qüestió que la crítica no s'està de valorar positivament.

La recerca de Matas també planteja la necessitat intrínseca d'establir paral·lelismes entre el posicionament sociolingüístic de l'autor i la seva actitud literària en els moments més propicis per a la llengua —és a dir, la república— i els manifestament hostils, com és la dictadura franquista. Així, l'autora estableix

una progressió en l'impacte i recepció que les obres de Juan Arbó tenen en els àmbits literaris i de la crítica, amb una èmfasi de relleu en les primeres obres. D'aquesta manera, es constata com aquest factor no pot ser considerat merament contextual.

Això, d'altra banda, és perfectament coherent amb la seva trajectòria i posicionament ideològic, atès que com indica Matas «No és el cas, però, d'Arbó que rebutjarà gradualment, després de publicar les seves primeres obres, qualsevol vessant ideològic esquerrà tant en l'aspecte literari com personal» (p. 22). Cal recordar que l'escriptor va ser funcionari de la Generalitat, però a diferència de molts altres —possiblement més marcats políticament— va optar per quedar-se i evitar l'exili. Això mateix —que apareix principalment a la tesi de Matas, tot i que també al llibre (p. 230 i següents, per exemple)—, juntament amb el canvi de llengua a favor del castellà, li propiciaria una màcula entre aquest col·lectiu sociopolític. Això sí, Juan va poder-se professionalitzar com a autor després de la guerra amb un seguit d'obres ubicades a Barcelona a partir de 1939.

El volum es conclou amb alguns documents en forma d'annex i l'aplec bibliogràfic que correspon a la recerca. D'altra banda, paga la pena indicar que aquest annex breu hauria de disposar d'una coherència interna més orientada al seguiment cronològic d'aquest autor i la seva literatura, la qual cosa, tanmateix, no li resta cap mena de qualitat. A això cal sumar-hi l'absència d'un índex onomàstic que, d'altra banda, fora molt útil per resseguir aspectes particulars d'una forma precisa al llarg del volum. Això, però, es contraresta amb una bibliografia àmplia i abundant que contextualitza perfectament totes i cadascuna de les informacions que l'autora aporta o indica i, a més a més, no enfosqueix la qualitat de la recerca de Matas, ben necessària per situar l'autor ebrenc en el context del segle XXI, sinó ben al contrari.

VENTURA, Albert: *Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; «Patrimoni Literari» 7.

ANTONI ISARCH

Universitat de Barcelona
aisarch@ub.edu

Fins avui, de Vicenç Riera Llorca hom només podia trobar-ne clàssics en obres panoràmiques, en edicions d'epistolari (com els de Joan Fuster, Joan Triadú o Albert Manent, entre d'altres) o bé en estudis sobre la literatura catalana d'exili. Algunes aproximacions més recents, de Glòria Casals, Montserrat Corretger o Josep Camps, s'han centrat en la faceta literària, i més específicament en la narrativa. Atesa la importància intrínseca d'aquest escriptor, cal congratular-se de l'aparició de *Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera*, d'Albert Ventura,

que assenyala un punt d'inflexió en tractar-se del primer assaig d'interpretació global sobre Riera Llorca després que Ventura, que li va dedicar una tesi doctoral l'any 2021, ja n'hagués donat a conèixer recerques parcials.

A banda d'un utilíssim apartat introductori (p. 11-21) en què es dona compte de l'estat de la qüestió dels estudis sobre l'autor, el llibre consta de tres blocs diferenciats. El primer, «Una semblança per a Vicenç Riera Llorca», és de caràcter biogràfic; el segon, «Literatura per a una memòria compromesa», s'endinsa en la seva producció literària, i el tercer, «Tres epistolars de la represa», ofereix un tast del cartei de Riera Llorca amb tres corresponents del període 1970-1986.

A la primera part, Ventura ressegueix el periple vital de l'autor amb un èmfasi especial en la seva «consciència proletària» (p. 27) adquirida abans de la Guerra Civil per raons d'origen familiar i laboral. Es justifica, així, l'al·lusió del títol a la classe obrera, que constitueix un dels vectors interpretatius que Ventura posa en joc a la segona part. L'estudiós documenta aspectes biogràfics poc coneguts, entre els quals podem destacar la formació cultural o la vinculació de Riera amb entitats, partits i mitjans de l'òrbita esquerrana com l'Ateneu Polytechnicum, la Unió Socialista de Catalunya o els diaris *L'Opinió* i *La Rambla*, sobretot en el període republicà. Els capítols dedicats a l'exili, entre la República Dominicana i Mèxic, són especialment interessants, amb fites com la fundació i direcció de *Pont Blau*, una de les revistes de referència de la diàspora (p. 47-51). A partir del retorn definitiu a Catalunya el 1969, el propòsit de Riera Llorca es concreta en la voluntat de «bastir un corpus novel·lístic dels anys anteriors a la guerra de 1936 i dels anys de l'exili» (p. 52). Així, les dècades dels setanta i vuitanta suposen una fase intel·lectualment productiva, concretada en projectes de diversa mena i amb col·laboracions periodístiques regulars que li asseguraven una presència pública considerable. La proximitat informativa d'aquesta primera part no és, de cap manera, un entrebanc, sinó una condició necessària per capir en tota la seva dimensió un factor cabdal: la pròpia experiència de Riera, el seu entorn sociocultural i polític i la galeria de gent que va conèixer confereixen un estatus particular a la seva obra narrativa.

La segona part, més extensa, conforma el nucli temàtic del llibre. Els apartats de més rellevància són, sens dubte, els dedicats a caracteritzar la novel·lística de Riera Llorca. Amb perspicàcia, Ventura estableix cicles narratius, fixa les dates que els emmarquen, identifica referents i influències i interpreta alguns elements de les novel·les, com els espais o els personatges (a destacar la importància de les llistes de personatges conservades en documents privats de Riera Llorca que Ventura exhuma a les p. 146-148). La tesi principal és que el barceloní va crear un complex cicle novel·lístic, amb plena consciència i seguint un «pla de treball» (p. 151), segons confessà a Albert Manent. Riera confiava que aquesta «cronologia memorial» (p. 58) fos llegida com la crònica d'un període nuclear de la vida política, social i cultural del país, evitant, però, una identificació mecanicista entre ficció i realitat. D'aquí ve l'ús de tècniques narratives diverses que accentuessin la distància entre una i altra. I a propòsit de les tècniques, convé destacar —ni que

sigui a efectes d'eventuals discussions acadèmiques— el capítol dedicat a la filiació estètica de Riera Llorca. El títol interrogatiu («El realisme: una estètica constant?») ja revela la dificultat de situar l'autor dins les coordenades del realisme. Conscient de la problemàtica terminològica i de l'ambigüitat semàntica del terme, Ventura no és concloent. Sosté que «no es pot uniformitzar a grans trets la seva estètica» (p. 105), parla d'una «adscripció impura» al realisme històric o bé assenyala que la de Riera és una proposta «heterodoxa» (p. 113) per l'afinitat amb models narratius diversos (p. 115).

Sense una anàlisi detinguda de les obres, però, no se'n pot oferir una interpretació completa. Al nostre entendre, manca per fer el pas següent: un volum complementari al que ens ocupa, centrat ja en l'hermenèutica literària, amb l'èmfasi en les peces centrals del cicle, com *Roda de malcontents*, *Fes memòria*, *Bel*, *Amb permís de l'enterramorts* o fins i tot *Tots tres surten per l'Ozama*, la qual, segons Ventura, «s'escapa completament de l'esquema creatiu posterior» (p. 94). És, doncs, aquest, un llibre contextual, una notable porta d'entrada a l'estudi de la literatura de Riera Llorca, però no n'és una anàlisi exhaustiva.

Finalment, el tercer bloc és el més deslligat del conjunt i esquerda la sensació unitària del llibre. L'accés a les missives personals sempre és una via excel·lent per conèixer un escriptor, i en aquest cas concret els «Tres epistolaris de la represa» fan bona la màxima, atesa la impagable informació documental que proporcionen. Tanmateix, dins un volum que planteja sobretot perspectives d'estudi centrades en la producció literària de Riera Llorca, no queda clar quina aportació hi fan les cartes editades. Gosem suggerir que, potser, haurien fet més fortuna com a peça autònoma, contextualitzada degudament i amb uns criteris d'edició filològica clars.

Malgrat tot, l'eix argumentatiu del llibre queda a bastament demostrat: les interrelacions essencials vida-literatura permeten capir la producció literària de l'autor i ponderar-ne, així, la contribució a la cultura catalana contemporània. I per això no dubtem a concloure que el llibre d'Albert Ventura és, ara per ara, l'estudi més complet sobre l'obra narrativa d'un dels corpus novel·lístics amb més personalitat de la segona meitat del segle xx.

TORRA, Quim: *Armand Obiols, d'una fredor que crema. L'intel·lectual que es va perdre*, Barcelona: Empúries, 2024; «Biblioteca Universal» 274.

PEP SANZ DATZIRA

Universitat Autònoma de Barcelona
josep.sanz@uab.cat

La trajectòria de l'autor de la biografia ressenyada sobresurt, en l'àmbit literari, per la creació de l'editorial A Contra Vent, que entre el 2008 i el 2013 va recuperar alguns noms d'una tradició prosística rica i eclèctica, fruit d'un context històric i

cultural, als anys vint i trenta, que afavoria l'aparició de figures notables en l'àmbit d'un periodisme literàriament ambiciós. A banda d'aquesta iniciativa editorial, Quim Torra ha publicat alguns treballs dedicats a rescabalar part d'aquest llegat: *Periodisme? Permetin!: La vida i els articles d'Eugeni Xammar* (2008) i *Viatge involuntari a la Catalunya impossible. Tres periodistes oblidats i l'espectre d'Eugeni Xammar* (2009). Tenint en compte això, no es fa estrany que s'embarqués en la recerca d'una figura que ha tingut una trajectòria tan erràtica com singular: Joan Prat i Esteve, transmigrat recurrentment en el nom de ploma d'Armand Obiols.

Ara bé, la predilecció per Obiols depassa l'interès estricte per la història cultural de la Catalunya dels anys vint i trenta, o per les peripècies d'un d'aquests personatges que sembla que condensin metonímicament, en una vida, els infortunis del país, la llengua i la cultura que els ha conformat. En primer lloc, perquè Armand Obiols va estar envoltat d'una aura «d'eterna promesa» de la literatura catalana; cridat a ser el «gran poeta» de la seva generació; el «futur Goethe català», segons va llorejar-lo, optimista, Miquel Carreras (p. 111). En segon lloc, perquè la seva relació amb Mercè Rodoreda ha propiciat, de vegades, un seguit d'elucubracions i supòsits (també de recerques documentals aclaridores) sobre el paper, la importància, l'ascendència o, en alguns casos, la conducta sentimental dels implicats. I, en tercer lloc, perquè en algunes ocasions s'ha mirat de projectar tota mena d'ombres al voltant de la seva figura, especialment amb relació a la seva situació durant els anys de l'ocupació alemanya de França.¹

La biografia de Torra aprofundeix en tot el que té a veure amb aquests tres aspectes i ofereix una visió de conjunt del poeta, el crític, el periodista, l'home d'acció política, l'activista cultural, el traductor d'organismes internacionals i el company i lector privilegiat de Mercè Rodoreda. Es fa, aquest retrat exhaustiu i apassionat, partint en tot moment d'una contextualització àmplia del moment històric i cultural en què es desenvolupa l'activitat (de vegades, la inactivitat) d'Obiols: un Bartleby que viu de manera recurrent onades creatives que esberlen un temperament sovint reclòs i de vegades paralitzador.

Per estructurar aquesta narració, el llibre es divideix en dues parts que sumen vint-i-quatre capítols. La Guerra Civil talla els dos blocs, de la mateixa manera que talla la història del país: les possibilitats, les formes i la funció de la literatura i de la cultura es veuen radicalment alterades amb l'ocupació de 1939. I la vida d'Obiols experimenta, també, un trencament fulminant. La primera part comprèn un extens capítol que desglossa, en deu punts, els «Elements per bastir una teoria d'Armand Obiols». S'hi exposa un cert estat de la qüestió sobre els treballs dedicats a l'escriptor; s'hi ressegueixen els discursos que han configurat la «llegenda» (p. 29) obiolesca; s'hi explica (qüestió fonamental) què conforma l'obra d'un escriptor presumptament àgraf. S'hi apunta —més endavant, p. 286-311, s'hi

1. Vegeu Jordi Marrugat, «D'una ardor que refreda: una biografia per ressituar Armand Obiols», *Els Marges* 133 (2024), p. 123-128.

aprofundeix— que les elucubracions al voltant d'un suposat col·laboracionisme d'Obiols basat en l'etapa en què va treballar forçosament, com altres exiliats, a l'organització Todt, no tenen fonament. S'hi ressegueix, també, la seva activitat política a Catalunya, així com el compromís, des de l'exili, amb el Patronat Català de Defensa de les Víctimes del Franquisme.

I també s'introdueixen, en aquests deu punts, moltes altres qüestions que es reprenen en els capítols successius, i que resulten fonamentals per entendre no només una biografia, sinó, de fet, allò que explica aquesta vida: «moments estel·lars» de la Història que viu el biografiat. Per això els esforços per contextualitzar àmpliament algunes qüestions tenen un resultat reeixit, i el lector, que per una banda navega per un mar d'informacions detallades i d'una exhumació de material prodigiosa, per altra banda no té la sensació «d'especialitzar-se» en un personatge que faria les delícies de més d'un novel·lista, sinó que l'acompanya per alguns escenaris decisius de la història europea i de la literatura catalana del segle XX. Per exemple: les pugnes poètiques i l'articulació de la vida cultural als anys vint; l'experiència «institucional» de la Guerra Civil, que Obiols viu integrat en l'estructura de la Generalitat; les dificultats per a l'articulació d'una xarxa cultural a l'exili, o la penosíssima situació d'una França immersa en la Segona Guerra Mundial, sense oblidar, és clar, la relació continuada amb Mercè Rodoreda.

Atesa la diversitat documental de què se serveix l'autor —aquest és, al costat d'un estil àgil i elegant, un dels grans mèrits del llibre— és incompreensible que el volum no inclogui una bibliografia final, mentre que sí que inclou un utilíssim índex onomàstic. S'entén que es tracta d'una edició divulgativa, que ha optat per prescindir de notes al peu (se n'utilitzen puntualment) i, sovint, de les indicacions bibliogràfiques exactes (en alguns casos s'indiquen de manera integrada, i en altres casos s'obvia la font d'on provenen), però ja costa més d'entendre que s'hagi escamotejat al lector una bibliografia final exhaustiva.

«Un biògraf [...] no ha de donar-nos una teoria de l'ànima sinó, a tot estirar, elements per a bastir una teoria de l'home; ha de reconstruir, lentament, el desordre exterior de l'ànima. Gairebé com un novel·lista.» (p. 12) No sembla exagerat pensar que la reflexió que publicava Obiols a *La Nau* el gener de 1929 hagi servit de divisa a l'autor, que l'ha escollida per encapçalar el llibre. Potser hi ha pocs biògrafs que, submergint-se en el llegat del seu biografiat, hagin trobat una exposició tan clara del parer del seu personatge pel que fa a les possibilitats i les mancances del gènere. En aquest cas, Torra les ha seguides de ben a prop: tal com desenvolupa Obiols en el mateix article, aquí s'ofereix una visió de l'*Homo biographicus*: aquell personatge que pot explicar-se a partir de tot allò que ell mateix, o els seus contemporanis, van explicar. Si és veritat que aquest *Homo biographicus*, «captat pel procediment més sever, no pot ésser sinó una ombra llastimosa del seu *Homo sapiens* remot» (p. 11), l'ombra que aquí n'ha resultat és la més lluminosa, fins ara, per conèixer Obiols. Ho és perquè Torra defuig, en aquest llibre, l'èpica i el melodrama: no hi ha un heroi, ni un màrtir, ni una eterna promesa ni un geni incomprès. Si Obiols reclamava la reconstrucció «del desordre

exterior de l'ànima», aquí s'examina cada peça a la llum de la Història, que de vegades també es mostra «desordenada» i, de vegades, bestial.

BACARDÍ, Montserrat: *La veritat literària de Teresa Pàmies*, Vic: Eumo Editorial, 2023.

LARA ESTANY FREIRE

Universitat Autònoma de Barcelona

Lara.Estany@uab.cat

Teresa Pàmies és una de les grans escriptores de la literatura catalana del segle xx, i la seva obra és considerada un testimoni viu de la guerra civil i de l'exili, tal com ella mateixa afirma: «em considero escriptora testimonial, no sols de les vivències individuals sinó del capteniment de la meua generació en l'època que ens tocà viure» (PÀMIES 2002b: 67). Aquest volum és un relat extraordinari, detallat i documentat, del viatge d'anada i tornada de Pàmies, des de la marxa a l'exili el 1939, guiada per uns fermes ideals marxistes, fins als anys en què va portar a terme la major part de la seva extensa activitat literària, ja establerta a Barcelona, a partir del 1971.

El llibre consta de diversos capítols que articulen, cronològicament, les diverses etapes de la seva vida. El primer capítol parla dels orígens a Balaguer, lloc de naixement, i de la vida de Pàmies a la capital noguerina fins a l'inici de la guerra: la precària formació durant la infantesa, la influència de la figura paterna, el pas per l'Orfeó Balaguerí, mentre feia els primers passos cap a la «camaraderia i la incipient militància» (p. 28), i el primer contacte amb el marxisme. En el segon, Montserrat Bacardí explica com van ser els anys de la guerra per a l'escriptora, la família i els camarades i amics, en tant que, des d'un bon començament, va ser representant del PSUC i les JSUC, als quals s'havia inscrit amb el seu pare. Instal·lada a Barcelona, i experimentant un ascens imparable dins la jerarquia de l'organització a mesura que avançava la guerra, se'ns presenta una Teresa Pàmies jove, combativa, idealista i obstinada. Des del càrrec de secretària a les JSUC (i des del 1937, membre del comitè executiu, com a responsable de «Premsa i Propaganda») fins a la participació en l'Aliança Nacional de la Dona Jove, l'activisme polític de Pàmies és latent en el context del conflicte bèl·lic i marcarà la seva trajectòria vital, professional i intel·lectual en endavant. Rebla el capítol el festeig amb Gregori López Raimundo i l'entrada a Barcelona de les tropes franquistes, el 26 de gener de 1939, motiu pel qual va veure's obligada a fugir.

El tercer capítol tracta la primera parada de l'exili a França, on Pàmies va reunir-se amb el pare i dos germans i va malviure un temps en un camp de refugiats fins que membres de les JSUC, entre els quals hi havia López Raimundo, van decidir rescatar els dirigents de l'organització per reprendre la lluita. Des d'allà,

des de França, Pàmies va seguir treballant per a la resistència, i, després d'una breu estada a la presó, el partit va aconseguir-li un «passi per embarcar-se amb destí a Santo Domingo» (p. 79). El quart capítol fa referència al viatge a Amèrica, en vaixell i en unes condicions lamentables, al costat de molts companys del partit i expatriats que fugien de la dictadura. Gràcies a la seva xarxa de contactes, Pàmies va traslladar-se a Cuba el 1940 i, al cap de mig any, va viatjar a Mèxic, país que en pocs anys va acollir molts republicans espanyols vençuts. En aquells anys va estudiar periodisme a la Universitat Femenina i va mantenir un perfil baix, per bé que no es va desentendre del tot de les seves funcions. Tot i que va tornar a trobar-se amb López Raimundo, durant aquella època va entrar en escena el membre de les JSU i del PCE Fèlix Barriga, amb qui va tenir el primer fill l'any 1946.

El cinquè capítol tracta el trasllat a Belgrad el 1947, «el retorn» a Europa, a una ciutat on acostumaven a refugiar-se «proscrits i exiliats comunistes» (p. 111), i que Pàmies va relatar anys després a *Gent del meu exili*. Va ser en aquest període que va iniciar l'activitat com a redactora i locutora de ràdio i, en cosa d'un any, el partit va preparar-li els bitllets per mudar-se a Praga, capital socialista des del 1948, que, altrament, va convertir-se en «el centre de l'exili marxista derivat de la Guerra Civil» (p. 119) a Europa. En aquella zona, tal com relata Bacardí al sisè capítol, les colònies comunistes exiliades vivien sota el rígid control dels règims totalitaris instaurats per sicaris de Stalin. Pàmies va prosseguir la feina de locutora a la ràdio, molt controlada pels dirigents i regida per unes consignes molt estrictes, i a banda va convertir-se en traductora i intèrpret al servei del partit. Al llarg dels dotze anys en què va romandre a Praga la família va créixer —va tenir dos fills més amb Barriga i un quart amb López Raimundo—, i Pàmies va combinar l'estudi i la pràctica del periodisme militant amb altres tasques per viure. El món, mentrestant, va començar a experimentar una desestabilització; i és així com el 1959 l'escriptora va decidir marxar a París amb el cinquè fill, en Sergi.

El setè capítol narra les vivències de Pàmies a París, durant dotze anys, on va viure de les seves habilitats com a modista, va reprendre l'activitat com a periodista escrita, «en castellà i en català, gairebé abandonada des que havia dirigit *Juliol*, en plena guerra» (p. 184), i, també, va redescobrir la «veritable vocació»: l'escriptura. En aquella etapa va viure una autèntica transformació ideològica, en tant que va començar a separar-se de la política corporativa, tot i que «no pas de la participativa» (p. 205). La darrera part del volum, més extensa, atès que ocupa tres dècades (anys setanta, vuitanta i noranta), se centra en el retorn a Barcelona. L'autora ja començava a ser coneguda literàriament a Catalunya, atès que el 1971 va obtenir el premi Josep Pla per una de les seves obres més reconegudes, *Testament a Praga* —escrita en col·laboració amb el seu pare—, que havia enviat un any abans per correu encara des de l'exili. El vuitè capítol passa a centrar-se en l'activitat de Pàmies com a escriptora, traductora i periodista als anys setanta, fent una parada en la censura que —encara en les darreries de la dictadura— va haver de patir la seva obra. Bacardí descriu els anys vuitanta i noranta com «els més

estables de la convulsa vida de Teresa Pàmies» (p. 347). Convertida en escriptora reputada des de feia temps, i guanyadora de nombrosos premis i guardons, mai no va deixar d'escriure. *La veritat literària de Teresa Pàmies* és, sens dubte, una obra de consulta per a tot aquell qui vulgui conèixer les vicissituds d'un segle convuls per mitjà de la vida d'una dona que va guiar-se pels seus ideals i que, malgrat tot, va acabar sent reconeguda per aquelles vivències i per la immensa capacitat de reflectir-les en un paper.

ALABAJOS, Pau: *Vicent Andrés Estellés. La veu d'un poble*, València: Sembra Llibres, 2024; «No-ficció» 73.

IRENE MIRA-NAVARRO

Universitat d'Alacant

irene.mira@ua.es

Vicent Andrés Estellés és conegut arreu com «el poeta del poble», una consideració gens gratuïta si atenem la seua obra i l'objectiu del seu projecte poètic. Els versos cèlebres que resen amb solemnitat «assumiràs la veu d'un poble» han estat la clau de volta per a situar el poeta de Burjassot al cim d'una manera de fer poesia que bascula entre les referències del món clàssic i el ritme popular, el segle d'or i l'atenció a la quotidianitat, el vers narratiu i els més delicats sonets. El tractament humà dels grans temes de la literatura i un estil transparent i cuidat han fet que la poesia de Vicent Andrés Estellés circule amb una popularitat extraordinària entre cançons, samarretes i versos d'altres poetes. No obstant això, encara ens calia una biografia que acompanyara la poesia estellesiana entre el gran públic. I aquest és, doncs, l'objectiu de *Vicent Andrés Estellés. La veu d'un poble*. Pau Alabajos ens ofereix una peça més del projecte de biografies de figures clau de la cultura catalana per al gran públic encetat per Sembra Llibres. Miquel Martí i Pol, Montserrat Roig, Vicent Torrent, Ovidi Montllor, Manuel de Pedrolo i ara Vicent Andrés Estellés configuren tot un estol de referents, la vida i l'obra dels quals basteix les bases de la nostra cultura en l'actualitat.

D'entrada, però, cal advertir que qui busque una recerca biogràfica minuciosa de la vida del poeta de Burjassot no trobarà en aquesta obra el seu desig satisfet, ja que la intenció de la biografia que ha confeccionat Pau Alabajos és oferir una panoràmica ben travada de les principals fites vitals de l'autor de *Llibre de meravelles*, algunes de les quals poden resultar conegudes però que mapegen amb claredat la figura del poeta de Burjassot. Aquest treball arriba per bastir un relat que ens permeta passejar pels episodis professionals i personals principals del poeta: l'amor, les morts familiars, el treball de periodista, els premis literaris, la por i el compromís polític. El llibre s'estructura en setze capítols, cadascun dels quals rep el títol d'un indret clau de la vida de Vicent Andrés Estellés i va acompanyat de la

reproducció de diversos poemes vinculats a aquests llocs —potser una mica extensos en algun cas— i a les experiències que hi visqué. A més, el final de l'obra es tanca amb un apèndix fotogràfic que recull imatges des de la infantesa fins a records amb amics en l'edat adulta d'Estellés.

L'obra s'enceta amb un capítol dedicat a Alginet i als Sopars Estellés, que des de 2010 se celebren arreu dels Països Catalans gràcies a l'impuls de Josep Lozano. L'autor de la biografia, ara en posició de cantautor, fa emergir la seua veu en primera persona per convidar el públic a acompanyar-lo per les pàgines i la trajectòria del poeta.

Com no podia ser d'una altra manera, Burjassot és el tret de partida de la narració biogràfica, i en el capítol que l'autor li dedica explica episodis de la infantesa del poeta, com ara el paper de la família del jove Estellés, l'esclat de la guerra o la figura de Juli Llopis com a proporcionador de lectures de l'incipient poeta. Posteriorment, València és el segon node central de la vida d'Estellés, i l'autor perfila el Cap i Casal com el lloc on el poeta troba i viu l'amor d'Isabel Lorente, que reflecteix amb poemes. El quart lloc per excel·lència referit per Alabajos és Tarragona i l'episodi del trasllat de les despulles del rei Jaume I l'any 1952 quan tornaven des de la capital tarragonina al Monestir de Poblet, que el jove Estellés cobrí en qualitat de periodista. En aquest capítol, a més, Alabajos recull el fet que determinà l'escriptura en català del poeta de Burjassot, que va ser l'assistència a la presentació del *Diccionari català-valencià-balear* el 1951 a l'Ajuntament de València.

Unes pàgines més avant, el fil del compromís social i nacional del poeta és explorat en altres capítols, com el dedicat a Carlet, en què es fa referència a alguns incidents amb la censura. No obstant això, en capítols com el dedicat a Mallorca, l'autor retorna a la cara més personal del poeta i explica els vincles dels Estellés-Lorente amb l'illa i la passió del poeta per la mar. Amb un estil particularment marcat per la professió de músic d'Alabajos es plantegen els capítols dedicats a Alcoi i a Roma, en què plana l'ombra d'Ovidi Montllor i s'hi explica el paper de l'artista alcoià en el procés de popularització d'Estellés a través de la cançó i de la profunda amistat que els unia. I és que per als amics del poeta també hi ha un capítol que sobrevola Sueca i la relació amb Joan Fuster. Aquesta secció, encara que és interessant perquè ajuda a entendre els vincles intel·lectuals de Vicent Andrés Estellés, potser resultaria més proveïda si s'hi hagués aprofundit més, com també en l'operació de publicació de l'obra poètica de l'autor i les accions de Joan Fuster per fer-ho possible.

No obstant això, potser una de les seccions més curioses és la dedicada a Londres i al treball d'Estellés com a redactor en cap de diari que viatjava arreu d'Europa. El capítol se centra en l'admiració que el Retaule del Centenar de la Ploma despertà en el poeta i en el ressò que les experiències europees deixaren en la seua obra en vers. La part final del llibre transita entre Gandia, Beniarjó, el Perelló i Benimodo, quatre llocs fonamentals per a la vida i l'obra del poeta. En cadascun d'aquests indrets Alabajos situa esdeveniments concrets, com el Premi Ausiàs March de Gandia i les peripècies del llibre que el jurat va premiar a Este-

llés, el lligam del poeta amb Ausiàs March i la vila de Beniarjó, el Perelló —«al cor mateix de l'antiga sucronense»— com a escenari d'escriptura de *Mural del País Valencià*, i Benimodo com a lloc de retir i de pau de la família Estellés-Lorente en els cruels anys de l'anomenada Transició. El llibre es tanca amb un capítol-epíleg en què la veu d'Alabajos torna a emergir i retorna als Sopars Estellés i al poeta com a figura pública que recorregué el País Valencià, si més no poèticament, per a espargir un clam d'esperança i futur per al territori.

Aquesta biografia, doncs, de lectura amable i plaent, pretén facilitar el coneixement d'una de les personalitats clau del País Valencià contemporani. El llibre resulta ser un complement idoni per a joves i públic general que s'ha acostat a l'obra del poeta, potser des de l'àmbit escolar o cultural, i, contagiats per la curiositat, vol saber-ne més. No es tracta, per tant, d'un assaig científic ni acadèmic sinó d'una obra de divulgació amb intenció generalista i amb un estil transparent i entenedor.

TODÓ, Joan: *La verda és porta. Vida i opinions de Joaquim Soler i Ferret*, Barcelona: Godall Edicions, 2021, «Narrativa» 21.

MARIA DASCÀ

Universitat Pompeu Fabra

maria.dasca@upf.edu

L'escriptor Joan Todó publicà, el 2021, un llibre difícilment classificable, amb un títol sintàcticament impossible (*La verda és porta*) i un subtítol que estableix un joc intertextual amb la novel·la més coneguda de Laurence Sterne (*Vida i opinions de Tristram Shandy*). Aquesta doble presentació es pot relacionar amb l'estructura bipartida del volum, que comprèn dues parts: «Realitat» i «Ficció», seguides d'una secció d'agraïments i una bibliografia. A «Realitat» Todó s'imagina els últims moments de la vida de l'escriptor objecte d'estudi, Quim Soler i Ferret (1940-1993). El seu desdoblament ficcional, Miquel Ros, és un home de mitjana edat, que pateix càncer de ronyó i, des del llit de l'hospital, recorda episodis de la seva infantesa i joventut. A través d'aquest apartat, que es desenvolupa com si fos una ficció escrita per Soler i Ferret, Todó recorda que qualsevol personatge no és res més que llenguatge, una construcció ficcional. En la segona part, «Ficció», s'explica la trajectòria de l'escriptor Soler i Ferret, a través de la lectura de la seva obra literària (inèdita i publicada), els seus dietaris i una selecció d'articles i guions radiofònics. El títol del llibre *La verda és porta* és una síntesi de la poètica soleriana, que es postula contra el precepte de naturalitat estilística que defensava Josep Pla, segons el qual s'ha de respectar l'ordre sintàctic natural (subjecte, verb i predicat). Tot i que el plantejament d'aquest apartat sembla respondre al d'un estudi literari (combina la lectura dels textos amb l'anàlisi documentada del con-

text cultural), la no-referenciació de les fonts bibliogràfiques el situa dins un terreny ambigu, més pròxim a l'assaig o al relat de no-ficció. El predomini, en ambdues parts, d'un jo narrador —que s'adreça, en diverses ocasions, a la Lectora (nom amb el qual identifica el destinatari del llibre), introdueix digressions de caràcter metaficcional i presenta desordenadament la informació biogràfica (vegeu, per exemple, la p. 496)— subratlla la naturalesa «creativa» de la biografia, que en la contracoberta és presentada com una possible «fantasia del seu biògraf».

Centrat en un escriptor poc conegut, que tingué un protagonisme notori en el sistema literari català dels anys vuitanta, el llibre de Joan Todó qüestiona la frontera entre la realitat i la ficció tot discutint el procés de creació, i situant-lo més enllà del «visible», a l'altra cara del mirall. Inspirant-se en la poètica de Soler, el narrador insisteix en els efectes que provoca el relat en la Lectora. Al llarg de les primeres 200 pàgines del llibre Todó s'imagina diverses situacions que viu Miquel Ros abans de morir: les converses amb els doctors, Salom i Trenc, la xerameca de les dones de fer feines o les partides d'escacs amb Marcellí, el seu company d'habitació. La quotidianitat hospitalària és alterada per escenes fantàstiques: un nan l'obliga a sortir del llit i a entrar a un túnel; un metge l'insta a escriure textos narratius que amaguin missatges en clau; en una festa apareixen éssers fluctuants que adopten formes diferents. El relat adopta alguns dels elements que la crítica destacà de l'obra de Soler: l'ús de jocs de paraules («Tot és un desori, un desgavell, un desfici, una desfeta descendents envers el desordre desesmat, un desfici»), referències culturals tergiversades (Jean-Sol Partre i Simone de Bovouard, *Caralls cap a la llosca, Remullada al sífo*), complots i escenes fantàstiques (l'orgia al menjador de l'hospital, p. 49-52, o l'espectacle sadomasoquista, p. 136-140), i la introducció de diàlegs humorístics basats en sense sentits (p. 176-177).

A partir de la pàgina 213 s'inicia la biografia de Soler, un autor que, tot i tenir escrit el primer llibre el 1972, no arribarà a donar-se a conèixer públicament fins al 1979, i no adquirirà un cert reconeixement fins als anys vuitanta, quan guanya els premis Ciutat de Palma (1982) i Prudenci Bertrana (1984) amb *Una furtiva llàgrima* i *Cambra de bany*, el seu únic èxit de vendes. Paral·lelament, participa en jurats de diversos premis literaris i incideix en bona part dels debats culturals del moment, sobre el model de català literari, la novel·la de gènere, la professionalització de l'escriptor o la defensa d'una literatura imaginativa, hereva de Pedroló, Calders o Perucho. El retrat es desplega a través de tres grans eixos: 1) la relació, d'una banda, amb Àlvar Valls (que li feu de corrector) i Josep Albanell i, de l'altra, amb els col·lectius Trencavel i Ofèlia Dracs, 2) la participació, a partir de 1979, en nombroses iniciatives de professionalització i sindicalització dels escriptors catalans (com el PEN Català i l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana), i 3) les col·laboracions a la premsa satírica (a *El Be Negre*, *Amb potes rosses*, *El Triangle*, *El Drall* i *La Pansa*), publicacions polítiques (*Lluïta*, del PSAN, i *Treball*, vinculat al PSUC), la premsa generalista (*Avui*, *El Punt*) i el seu paper com a conductor del programa *La porta dels somnis* de Catalunya Ràdio. L'anàlisi dels materials

conservats al «Centre Quim Soler, la literatura i el vi», les entrevistes a diversos testimonis de l'època i la recerca hemerogràfica permet de posar en relació l'obra de Soler amb iniciatives culturals com el Congrés de Cultura Catalana (1975), el Premi de la Llufa de Llautó (1979) o la publicació de *Deu pometes té el pomer* (Premi La Sonrisa Vertical, 1979). També la situa en el marc de la renovació literària del setanta i vuitanta, molt condicionada per l'aparició de Terenci Moix i Montserrat Roig, primer, i la reaparició de Pedroló i de Perucho, després, i el predomini, durant la Restauració borbònica, d'una literatura *middle-brow* (p. 451).

L'estudi-assaig-obra de no-ficció de Todó aprofundeix en la vida i les opinions d'un «autor de culte sense culte» (p. 453), que escriu de manera desgavellada, onírica, amb obres sense principi ni final, hereves de la modernitat de Laurence Sterne, James Joyce, Boris Vian i el Nouveau Roman, entre d'altres. El llibre explica la gestació i la recepció de l'obra soleriana, tot tenint en compte el decalatge entre la data d'escriptura i la de la publicació, i incidint en el paper dels premis i dels debats culturals en la seva projecció pública. En conjunt, ofereix una reflexió original i ben documentada sobre les tensions entre la literatura experimental i la cultura de la normalització, les discussions sobre el model de novel·la i el desencís que suposà la Transició per a l'esquerra independentista.

AGUILAR MIRÓ, Estel: *Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)*, València, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, PAM, 2024; «Biblioteca Sanchis Guarner» 102.

NÚRIA CAMPS-CASALS

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya
 nuria.camps1@uvic.cat

Qui llegeixi el volum *Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)* d'Estel Aguilar Miró podrà constatar, sense marge de dubte, que es tracta d'una publicació de referència que posa ordre a un tema que, tot i que s'ha tractat en moltes ocasions, s'ha estudiat de forma fragmentària i des d'una mirada tangencial, tenint en compte que la temàtica que ens ocupa s'ha abordat sovint com a context per a d'altres recerques i no com a objecte d'estudi central. Per tant, doncs, es converteix en un volum cabdal que, a més de, com dèiem, posar en valor la importància de la llengua catalana septentrional i la seva literatura, serà de gran ajuda per a tots aquells investigadors que vulguin entendre l'evolució del català que es parla entre les Corberes i les Alberes i de les manifestacions literàries en català que hi van néixer i hi puguin estar vinculades.

La situació actual del català septentrional és, no cal dir-ho, complexa. Ja el 2009 Joan Peytaví constatava que el català septentrional es trobava en un final de

cicle però que, alhora, era una llengua que despertava un interès renovat: «el català que ara encara es parla a la Catalunya del Nord és un dialecte en fase transitòria. Aquell dialecte definit [...] diverses vegades com a immemorial s'acaba, està en fase terminal però hom viu una fase de recuperació cultural que torna a desvetllar un interès per la llengua.» (PEYTAVÍ 2009: 206)

És possible, doncs, que aquest desvetllament cultural de les darreres dècades, vinculat a la llengua, es vegi beneficiat de la publicació que ens ocupa perquè ofereix una perspectiva dels episodis i els personatges que van conformar el panorama literari i cultural de la Catalunya del Nord entre 1883 i 1941. Aguilar pren com a base quatre nuclis socials i/o entitats que li serveixen per estructurar l'obra en tres grans capítols: (1) la Renaixença rossellonesa (1883), (2) la Société d'Études Catalanes (1906-1921), (3) la Colla del Rosselló (1921-1941) i Nostra Terra (1936-1939).

De cadascun d'aquests períodes en presenta els antecedents, els descriu i n'individualitza els autors més destacats i la seva obra i els comenta al final de cada bloc en un apartat específic. Per al primer bloc trobem Pere Talrich, Jaume Boher, Justí Pepratx, Jaume Boixeda i Josep Bonafont; Josep Sebastià Pons, Jean Amade, Carles Grandó i Pau Berga per al segon i, per últim, novament Pons, però també Simona Gay i Edmond Brazès. Més enllà d'aquestes bibliografies d'autors cabdals, també reserva un espai per a la memòria de les dones que van contribuir a la literatura nord-catalana en jocs florals i publicacions periòdiques. Vegeu, per exemple, els apartats «1.2.4. Més enllà de la criptoginia: dones poetes», en el primer capítol, o «2.3.5. Dones poetes al voltant de la SEC», en el segon. Per coherència interna potser hauria estat més encertat incorporar aquests apartats dins «Autors i obres», però té sentit oferir aquesta pinzellada com a element contextual tenint en compte que es tracta de veus femenines rellevants però no escriptores centrals en cadascun dels períodes que analitza el llibre.

Aguilar, així mateix, fa una mirada a les revistes literàries, reflexiona sobre la qüestió de la llengua (vegeu els apartats «2.4.1. La querella lingüística entre Josep Sebastià Pons i Pau Berga» o «2.4.2. Montanyes Regalades i Juli Delpont: una escissió amb les normes fabrianes»), estudia el paper de l'ensenyament (vegeu l'apartat «3.1.5. La problemàtica lingüística al voltant de la Colla del Rosselló») i el pas del regionalisme al catalanisme.

El volum va precedit d'un pròleg de Rafael Roca que contextualitza l'obra i, alhora, emmiralla la renaixença rossellonesa amb la valenciana. Per Roca, la clau per comprendre la Renaixença és entendre els motius pels quals la intel·lectualitat catalanoparlant de mitjan XIX va decidir apostar per prestigiar l'idioma matern i trencar amb la diglòssia consolidada. Evidentment, cal situar com a primer indici la restauració dels Jocs Florals (1859), però a cada territori aquest procés de renaixença es va veure mediatitzat per les peculiaritats sociopolítiques i culturals. És en aquest punt en el qual el volum que avui ens ocupa és especialment útil, ja que repassa el context polític, cultural i econòmic de la Catalunya del Nord durant sis dècades; un context molt diferent al del Principat però similar al del País Valen-

cià. Com apunta Roca, «l'apoliticisme i el paisatgisme sentimental esdevingueren dos pilars ideològics hegemònics» en el context d'un catalanisme que «es caracteritzava per la defensa d'una entitat cultural i apolítica que promovia l'esperit de germanor amb la resta de territoris catalanoparlants i per una lírica popular sincretitzada amb la poesia culta on la llengua de la terra era assimilada a l'espai del món pairal» (p. 19).

En definitiva, es tracta d'una recerca eminentment descriptiva i d'alta densitat informativa, àmpliament documentada, que brinda una representació precisa i detallada del corpus de literatura en català a la Catalunya del Nord, sobretot la culta en vers, sense deixar de banda la popular, d'acord amb, segons Aguilar, els paràmetres de la Renaixença i del regionalisme. Malgrat la suara citada densitat informativa, el lector es pot ajudar d'un índex onomàstic final que en facilita molt l'ús i la consulta i que, alhora, permet veure l'abast d'aquest estudi.

BIBLIOGRAFIA

PEYTAVÍ (2009): Joan Peytavi, «Algunes reflexions sobre el català septentrional o rossellonès en un final d'etapa dialectal», *LLENGUA & LITERATURA* 20, p. 193-207.

MARCILLAS-PIQUER, Isabel: *Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques*, Berlín: Peter Lang, 2022.

AIDA AYATS

Universitat Autònoma de Barcelona
aidayats@gmail.com

Fa més d'una dècada que Isabel Marcillas-Piquer reivindica les dramaturgues que, parafrasejant Maria-Mercè Marçal, són tres voltes rebels: perquè són dones, autores de teatre, que no és pas el gènere més estès, i, a més, en català. Professora de la Universitat d'Alacant, Marcillas-Piquer recull i amplia estudis previs tot unificant-los en un panorama particular del teatre en català escrit per dones, comprès sobretot entre els anys noranta —en què apareix una consciència ferma de professionalització en determinades autores, que són les que, finalment, després d'anys d'activisme, comencen a revertir, no sense obstacles i precarietats, el biaix de gènere— i l'actualitat més rutilant. A més, també hi inclou nous textos que ajuden a galvanitzar un viatge essencialment temàtic.

Per bé que els estudis de gènere estan a l'ordre del dia, en la introducció l'autora posa en relleu que els seus treballs no són feministes en un sentit estricte. El motiu? Les teories feministes no hi són explícites: l'objectiu és eliminar fronteres —enteses en clau política— entre autores de períodes i territoris diversos. La

idoneïtat de l'aparició del recull és palmària: gràcies al lideratge, entre d'altres, de Maria-Josep Ragué-Arias, des dels anys vuitanta l'escena catalana comença a observar-se des d'una òptica més feminista, partint del mític muntatge de *Dones i Catalunya* (1982). Però no serà fins als noranta que apareixeran miscel·lànies significatives com *Dona i teatre. Ara i aquí* (1994) i, al cap de dues dècades, *Dona i teatre al segle XXI* (2013). Sortosament, el Teatre Nacional de Catalunya ha apostat per la recuperació d'un patrimoni soterrat, al marge del cànion, en antologies com *Pioneres modernes* (2020) o *Dramaturgues de postguerra* (2023).

Els dos capítols inicials de l'estudi de Marcillas-Piquer, centrats en les «capdavanteres» i en el pas de la «submissió a la subversió», són els que s'enfoquen des d'una perspectiva més historicista. El primer fa un repàs a vol d'ocell dels noms que fonamenten un cànion en vies de construcció: Caterina Albert - Víctor Català, Dolors Monserdà, Palmira Ventós, Carme Karr i Carme Montoriol, de Catalunya; els sainets valencians de Pilar Monzó de Roca, Empar Royo, Elvira Uriós, Maria Lluïsa Camilleri o Vicenta Matalí de Almenar, i, quant a les balears, les mallorquines Maria Esteve i Aina Villalonga. En el segon apartat es constata que la producció dramàtica femenina no pren embranzida fins la dècada dels setanta, i per exemplificar-ho es parteix de quatre autores, des de la postguerra fins a la contemporaneïtat: Assumpta Gonzàlez, Maria-Josep Ragué-Arias, Mercè Sarrias i Patrícia Pardo.

A partir dels capítols tercer i quart, l'estudi aterra en plena contemporaneïtat. Per mostrar els usos de l'humor, s'escullen Ruth Vilar, Cristina Clemente, Gemma Rodríguez, Beth Escudé i Mercè Sarrias. Un humor, el seu, emprat com a eina per a relativitzar o desdramatitzar o, simplement, expressar-se, no pas per a divertir. Lligant-ho amb el capítol anterior, en el quart, centrat en Pardo, s'aprofundeix en el seu posicionament estètic de frontera (o perifèric) i en les creacions amb les quals critica la realitat politicosocial servint-se de la figura del *clown* (*Augusta* i *Comissura*).

La part central, la cinquena, és la més extensa, «Memòria democràtica i dignificació de les víctimes», i respon a un dels interessos més accentuats de l'estudiosa. Tractades des de la interdisciplinarietat i vinculades a conceptes com ara la postmemòria o les memòries multidireccionals, les creacions d'Helena Tornero i Carla Rovira conviuen amb l'herència transgeneracional de Neus Nadal, Aina de Cos, Carme Planells o Aina Salom (Illes Balears), i Sònia Alejo i Pepa Juan (País Valencià). Complementant l'anterior, el sisè capítol focalitza en el tractament de l'exili i la dictadura en un tríptic de la catalanoargentina Victoria Szpunberg.

En els dos capítols següents, s'aborden, des dels textos teatrals, dilemes personals i socials a propòsit de la maternitat i l'adolescència. Gràcies a estudis com els de Marcillas-Piquer o Adriana Nicolau (*Feminismes al teatre català contemporani*), l'acadèmia es comença a ocupar de les maternitats frustrades, els avortaments, les dificultats de l'embaràs, els embarassos no desitjats, la mort peri- o neonatal o, simplement, la decisió conscient de no tenir fills, a partir d'obres, en el cas de Marcillas-Piquer, de Gemma Brió, Clàudia Cedó, Concha Milla, Núria

Vizcarro o Marta Aran. Pel que fa al capítol vuitè, dedicat al teatre sobre o per a adolescents i joves, altrament conegut com a *crossover*, se'ns acosta a *Plastilina*, de Marta Buchaca; *Submergir-se en l'aigua*, d'Helena Tornero, i *Límits*, de Marta Solé, peces que busquen interpel·lar-nos(-los) posant sobre la taula el racisme, l'apofòbia, la manca d'autoestima o situacions que condueixen a comportaments violents. Lluïsa Cunillé i la seva obra *Islàndia* recullen el protagonisme del darrer capítol, que en essència aborda els efectes nefastos del capitalisme en la salut mental de la societat.

Per acabar, a l'epíleg, «Deixeu-nos ser perverses», es reprèn la tesi inicial: el feixuc marc mental heteropatriarcal ha entorpit l'accés de les dones als escenaris professionals, sigui en la condició que sigui (dramaturgues, directores, productores, tècnics...). En aquest apartat es dona veu a professionals de l'escena catalana que durant molt de temps s'han sentit invisibilitzades o expulsades del sector (Araceli Bruch, Teresa Vilardell, Àngels Aymar, Mercè Sarrias, Sònia Alejo, Gemma Miralles, Marta Barceló, Helena Tornero, Aina de Cos, Patrícia Pardo, Cristina Clemente i Carla Rovira). Les percepcions de totes elles fan que Marcillas-Piquer recuperi el títol d'un dels treballs de Ragué-Arias: ens trobem encara davant de la veu trencada de la falsa normalitat?

En aquest sentit, és incontestable que *Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques* és un pas endavant en la difusió de l'escriptura dramàtica amb veu de dona, que és urgent de prestigiar. A partir d'ara, esdevé una referència fonamental per als estudis de teatre català i de gènere. Al llarg del volum, Marcillas-Piquer recorda que queden fils per estirar i que tan sols es comença a lligar caps. Recórrer el camí és cosa de tots. Seria desitjable que aquest camp d'estudis no visqués una segregació paral·lela a la que han patit les dramaturgues: incentivar que només se n'ocupin les investigadores és una forma, per omissió, de bescantar tota aquesta literatura dramàtica.

AGUILÓ ADROVER, Cosme: *De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*, Palma: Edicions Documenta Balear; «Arbre de Mar» 89, 2023.

XAVIER GOMILA PONS

Institut Menorquí d'Estudis

xavigomilapons@gmail.com

«Els qui hem nascut a la mar / tenim per pàtria una barca.» Així resen els versos més famosos de Pere Xerxa, àlies literari de Joan Francesc López Casasnovas. Per als habitants d'aquesta pàtria, els illencs balears, l'amor per la terra i per la llengua pròpies, en un moment en què la nostra terra és en venta i la nostra llengua trepitjada sense descans, és un deure inexcusable. I una de les millors maneres de demostrar aquest amor és, sens dubte, estudiar-ne la toponímia, que és la disciplina

en què es lliguen indissolublement llengua i territori. Per aquest motiu, arran de la publicació del seu darrer llibre, *De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*, hem d'estar, una vegada més, infinitament agraïts a la feina que desenvolupa Cosme Aguiló.

Aquesta obra, com ja havia fet el filòleg santanyiner el 2002 amb *Toponímia i etimologia*, es un recull d'articles, en aquest cas d'articles publicats entre 1998 i 2023, en revistes d'àmbits molts diversos: alguns molt generals i d'altres molt reduïts. L'objectiu primer del llibre, per tant, és posar a l'abast dels especialistes en toponímia aquests textos, alguns dels quals, de vegades, són de difícil localització i consulta. I, a partir d'aquí, un segon objectiu, i potser el més important, és fer avançar els estudis de toponímia, sobretot pel que fa a l'etimologia, de les Illes Balears i també, com s'indica al títol, de més enllà. Com a novetats més importants respecte de la publicació original dels materials, s'ha regularitzat la grafia dels topònims d'acord amb els criteris aprovats per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, amb l'excepció dels casos en què els canvis tenen un interès lingüístic; s'han ampliat alguns dels articles, se n'ha revisat la redacció i s'han unificat les referències bibliogràfiques.

El llibre s'obre amb una dedicatòria fotogràfica a tres mestres i amics, ja traspassats: Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Joan F. López Casanovas, i per açò els versos amb què hem iniciat aquesta ressenya. A més hi ha dues cites, una de Joan Veny, sobre les etimologies, que són el centre d'interès de l'obra; i una de Vicent Partal, en referència a la capacitat dels humans per emmagatzemar memòria, memòria gràcies a la qual les persones servam els topònims i tota la informació que hi està relacionada. Apareix, a continuació, un pròleg d'Enric Ribes, en què destaca l'amistat i l'admiració per Cosme Aguiló; després, la presentació de l'obra, a càrrec de l'autor, i un apartat amb la procedència dels treballs; i, finalment, els articles, que es divideixen en quatre blocs: toponímia de Mallorca, toponímia de Menorca, toponímia de les Illes Balears i toponímia de la Mediterrània occidental. I, abans del final, hi ha també un índex toponímic, que facilita la consulta dels noms de lloc que apareixen al llibre.

Pel que fa al primer bloc, la toponímia de Mallorca, hi ha alguns articles dedicats a topònims puntuals i, a banda d'açò, hi ha d'altres articles de temàtica diversa, que reflecteixen els múltiples interessos de l'autor: la variació morfològica i lèxica; la flora i la fauna, els repobladors catalans de Mallorca i la bibliografia toponímica.

Quant al segon bloc, la toponímia de Menorca, els articles que s'hi recullen constitueixen la major i millor aportació a l'estudi etimològic de la toponímia d'aquesta illa que s'ha fet després de la feina de Coromines i Mascaró Pasarius. Com en el bloc anterior, la majoria dels treballs estan dedicats a topònims puntuals: així, *Montpler*, *Vullmenor/Puigmenor*, *Talis/Atalis*, *cap Pentiner*, *Mongofra*, *na Xarolina*, *Artrutx/Altrutx* i *Deià* versus *Daia*. I, a més de l'estudi de topònims puntuals, hi ha un aplec de topònims del barranc d'Algendar, recollit de qui en fou el millor coneixedor, l'amo en Joan de s'Aranjassa.

Al tercer bloc, toponímia de les Illes Balears, s'hi apleguen tres articles, dos dels quals estan dedicats a analitzar les diverses estructures sintàctiques que presenten, a les nostres illes, els topònims formats amb el genèric *cala*. El tercer article és un assaig amb un deix poètic sobre la importància i la bellesa de la toponímia i, d'aquí, sobre la necessitat de conservar-la i protegir-la; aquest article afegeix un nou registre als treballs de l'autor, ja que ara s'analitzen també els topònims des d'un vessant antropològic.

En el darrer apartat, toponímia de la Mediterrània occidental, Cosme Aguiló amplia el seu radi d'acció; així, cerca paral·lelismes d'alguns topònims balears en diversos indrets de l'oest de la mar Mediterrània, com Còrsega, Sardenya o Alacant. Aquests paral·lelismes li serveixen, en el primer article, dedicat al topònim *Escorca*, per reafirmar l'etimologia proposada per Coromines. En el segon article, l'autor fa una comparativa en aquests territoris de diversos genèrics litorals: *toros*, *bous*, *braus* i *vaques*; *galeres*, *galerots* i *galiotes*; *creus*, *foques*, *espalmadors* i l'*esparagol*. El darrer article és una àmplia revisió geogràfica dels *badalucs*, que, partint de les Balears, arriba als testimonis occitans i de Ligúria, a Itàlia; aquesta revisió l'aboca a considerar que es tracta d'un terme militar d'origen germànic, amb el dubte de qui el va portar a les Balears.

Teniu disponible, per tant, un aplec de materials en què es recullen o s'actualitzen les darreres propostes etimològiques sobre els noms de lloc de les Balears (i de més enllà). Per als especialistes en la matèria, aquest aplec ha de servir com a punt de partida per confirmar o rebatre les propostes de l'autor i, a partir d'aquí, ampliar aquest camp de treball. I per als no especialistes, per a aquells que hi estan simplement interessats o encuriosits, els ha de servir per conèixer millor els noms del territori on habiten i el seu significat. Llegiu-lo i aprofiteu-lo, i ajudeu així, com és el desig de l'autor, a conservar aquest patrimoni immaterial que defineix la geografia de la nostra pàtria i també la nostra identitat cultural.

LLORCA IBI, Francesc Xavier: *Peix i sal. Història lèxica de la saladura*, Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2023; «Biblioteca Rafael Alemany Ferrer» 3.

MARTA PRAT SABATER

Universitat Autònoma de Barcelona

marta.prat@uab.cat

L'obra que es ressenya és una anàlisi meticulosa i extensa del lèxic valencià relacionat amb el procés de saladura del peix. Publicat el 2023 per la Universitat d'Alacant, aquest llibre proporciona una comprensió integral de com el llenguatge i, en concret, la terminologia marina, reflecteix les pràctiques específiques de la salaó en la regió mediterrània. Llorca Ibi, distingit lingüista, ofereix una obra que

combina l'anàlisi històrica, industrial i comercial, explorant l'evolució i el desenvolupament de termes utilitzats en la costa valenciana en comú amb altres zones peninsulars i, per extensió, mediterrànies. Les llengües que formen part d'aquestes àrees geogràfiques poden haver intervingut en la transmissió de nous termes vinculats amb diferents aspectes del salament dels peixos.

Des de l'inici, l'autor deixa clar que «les saladures són un ingredient bàsic de la gastronomia valenciana» (p. 15) i que aquesta activitat ha estat fonamental des d'un passat molt llunyà, l'inici del qual se situa, des de la perspectiva arqueològica, en el Neolític. Tenint en compte que el lèxic d'aquest context no ha estat massa ben estudiat, el seu objectiu és el de documentar i analitzar profundament les paraules i expressions que formen part del lèxic valencià en relació amb la salaó dels peixos. Aquest treball no només amplia el coneixement del tema, sinó que també preserva una part crucial del patrimoni social mediterrani. A través d'una metodologia interdisciplinària que inclou estudis filològics, històrics i etnogràfics, Llorca Ibi (p. 21) aconsegueix reconstruir el context lingüístic i cultural en què s'han anat desenvolupant aquests termes amb el següent ordre rigorós: «recull sistemàtic de la terminologia saladrera mitjançant entrevistes orals a persones que es dediquen, o s'han dedicat, a la saladura», estudi del «lèxic dels productes marins tractats amb sal», contrast de «la terminologia valenciana amb la d'altres llengües riberenques mediterrànies» i «creació d'un vocabulari saladrer que facilite el coneixement d'aquest apartat de la llengua i la cultura valencianes»; en definitiva, la finalitat principal és aconseguir «omplir el buit existent en la sistematització i contextualització del camp semàntic del salat per tal d'aplegar definicions precises de les unitats lèxiques que el componen».

El llibre destaca per la seva metodologia exhaustiva. Llorca Ibi utilitza una gran varietat de fonts per a la seva anàlisi, incloent textos antics, registres comercials i entrevistes amb pescadors, almadravers i saladors. Tot plegat permet obtenir una comprensió profunda de com les paraules reflecteixen una indústria molt antiga sobre l'elaboració de salaments. L'autor no només es basa en el significat actual dels termes, sinó que també explora el seu origen i evolució al llarg del temps. Una de les majors fortaleces del treball és que mostra com la interacció amb diferents cultures ha influït en el desenvolupament del vocabulari de la saladura (o fins i tot de l'assecat), que posa de relleu una rica història d'intercanvi i adaptació, com per exemple la influència dels fenicis, els grecs i els romans en les pràctiques de salament en el Mediterrani, o la introducció de tècniques i termes durant l'Edat Mitjana i l'expansió europea. Més endavant, destaca en especial la primàcia comercial catalana i genovesa durant els segles XVIII i XIX, juntament amb el domini valencià dels procediments de captura i saladura al llarg de la costa hispànica fins al nord d'Àfrica, que contribueixen en la vitalitat del lèxic saladrer. Els processos que actualment se segueixen de la tradició saladora valenciana no són sempre els mateixos i es fa la distinció oportuna entre diferents espècies d'éssers marins, en concret, la sardina, l'anxova, la tonyina, el bonítol, la melva, la bacoreta, la cavalla, el capellà, l'oroneta, la mussola, el gat, la moixina, el marraix, el polp o els xapats.

Llorca Ibi facilita una gran quantitat d'informació, des del punt de vista lexicogràfic, sobre el lèxic de la saladura i dels camps semàntics immediats en el «Vocabulari» que ofereix entre les pàgines 99 i 145. Cada terme es desglossa explorant el seu significat, origen i evolució a partir de les diferents fonts recollides, amb exemples textuais de primera documentació o de diferents moments històrics:

La primera aparició del terme *sangatxo* en català és en l'obra de l'alta Francesc Martínez i Martínez (1912: 36) qui descrivia de manera pejorativa aquest aliment: «Sangajo (els desperdissis, tot lo més roïn de la tonyina)». Les primeres referències, tant en castellà com en valencià, de *sangatxo* eren del segle xx. No obstant això, Santos García (2010: 46) reporta un document, de 1778, de l'arxiu de la casa de Medina Sidonia, on es donen instruccions per a l'envasat de la tonyina i s'hi diu: «La Espineta ha de ir también en Botas separadas, y sin mixtura de otro atún y el Sangacho también ha de ir solo sin mixtura de Espinetas». Aquest document avança dos segles l'aparició del substantiu. (s. v. *sangatxo*)

En un mateix article s'inclou tant el lema simple que l'encapçala (ex. *anxova*) com formes complexes (ex. *anxova curada*, *anxova de sardina*, *anxova madurada* o *anxova salmorrada*). A banda d'això, l'autor ofereix diferents variants lèxiques utilitzades en funció de la zona a la qual pertanyen (ex. «A l'Ametlla de Mar i a Eivissa *esbutzar*», s. v. *desbutzar*) o descriu processos de formació de paraules lexicalitzats, la qual cosa incorpora un significat diferent (ex. «el diminutiu *budellet* s'ha lexicalitzat per indicar el budell salat de la tonyina», s. v. *budellet*). Totes aquestes dades enriqueixen l'anàlisi i proporcionen una perspectiva més àmplia sobre el desenvolupament del lèxic de la saladura, molt útil per a estudiosos d'aquest tipus de terminologia com a base sòlida per a futures recerques.

Peix i sal. Història lèxica de la saladura és una obra destacada que ofereix una visió de la salaó de peix principalment en la zona valenciana. Llorca Ibi (p. 150-151) ha aconseguit conservar un repertori lèxic d'aquesta zona del Mediterrani com a resultat de la recollida de «termes i accepcions propis d'origen divers segons la procedència i incidència dels participants multilingües en el procés de captura, manufactura i comercialització del peix» en la formació del llenguatge saladerer. Amb la seva riquesa de detalls es posiciona com una obra primordial per entendre la importància d'aquest camp semàntic especialitzat.

COLOMINA, Jordi: *L'aportació dels escriptors valencians a la llengua normativa*, Alacant: Universitat d'Alacant, 2023; «Biblioteca Rafael Alemany Ferrer» 2.

JORDI GINEBRA

Universitat Rovira i Virgili

jordi.ginebra@urv.cat

Aquest llibre aplega set estudis publicats prèviament que tenen en comú el fet de tractar de la llengua dels escriptors valencians. L'obra conté també un pròleg de Rafael Alemany (p. 9-13) —amb dades d'història personal—, una «Nota preliminar» de l'autor (p. 15-16), la llista de referències bibliogràfiques unificada (p. 299-325) i un índex de les paraules i els fraseologismes estudiats (p. 327-349). Una característica del volum és la coherència. Sovint els llibres facticis tenen poca connexió interna, i se'ls posa un títol general més aviat evocatiu. L'obra de Colomina és orgànica i sistemàtica, i podria haver-se escrit *ex novo*, com a llibre unitari.

El primer dels treballs, «El *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua: una contribució al benestar lingüístic dels valencians» (p. 17-42), és una presentació general d'aquesta obra lexicogràfica, però no desentona temàticament de la resta dels estudis perquè està dedicada en bona part a mostrar la documentació literària que ha avalat determinades innovacions, tant pel que fa a la inclusió d'unitats com de variants ortogràfiques o morfològiques. De fet aquestes pàgines podrien considerar-se una introducció a la resta del llibre.

En la segona de les contribucions, «L'aportació dels escriptors valencians septentrionals» (p. 43-81), Colomina mostra la feina de buidatge lèxic de 125 obres de 67 autors, amb uns resultats espectaculars, tant per la quantitat com per la qualitat del material que aporta. El tercer treball, «L'aportació de Carles Salvador (València, 1893-1955)» (p. 83-128), és una anàlisi lingüística de l'obra de l'escriptor valencià, centrada en el lèxic però que abasta també altres aspectes. I una feina paral·lela es realitza en l'estudi següent, «L'aportació d'Enric Valor (Castella, 1911 - València, 2000)» (p. 129-172). Els tres capítols que venen a continuació estan dedicats a escriptors que es van fer conèixer ja després de la Guerra Civil. El primer a Vicent Andrés Estellés (p. 173-228). En aquest cas Colomina organitza l'exposició amb apartats dedicats a les solucions que coincideixen amb les dels clàssics, amb les dels escriptors catalans del segle xx (sobretot del Principat) i amb les de la llengua col·loquial de la ciutat de València i de l'Horta (aquest apartat és especialment notable). Els altres dos autors estudiats són escriptors encara actius. Un és Josep Piera (p. 229-270). També ara se'n documenta el vincle amb el lèxic dels autors clàssics i es mostra la riquesa de la seva llengua, però convé destacar la part de l'estudi dedicada a la sufixació i a la prefixació (entre les joies hi ha *mossegable*, *besadora*, *militarescos*, *postalitzada*, *beator*, *carussa*, *acapellanat* o *dolce-ria*). L'últim, Ferran Torrent (p. 271-297), és també sotmès a una anàlisi minuciosa que mostra com aquest escriptor ha configurat un model idiomàtic creïble

que, sense abandonar la fidelitat al valencià comú, resulta perfectament vàlid per a tot l'àmbit lingüístic.

És difícil donar, en una ressenya breu com aquesta, una idea del valor de la recerca de Colomina, ja que el lèxic demana normalment valoracions d'unitats concretes i comentaris de detall, i el llibre proporciona un material tan abundant que fa molt difícil seleccionar mostres perquè el lector se'n faci càrrec, atès que sempre s'ometran referències a dades de gran valor. Podem assenyalar la vivesa i expressivitat d'unitats com *agana* 'fer venir gana', *dienda* 'rumors, comentaris que fa la gent', *gurumbeu* 'paraula dita amb la veu fingida', *morrandes* 'marca de brutícia que queda al voltant de la boca', *picós* 'que fa picor', *trec-trec* 'soroll de les ferradures del cavall', *de repica'm el colze* 'extraordinari', *fosc* 'antipàtic' («tenia fama de fosc», escriu Andrés i Estellés), *empeltar* 'deixar embarassada', *esgar-rany* 'vulva', *sense tretze ni catorze* 'sense contemplacions', *guc-guc* 'bub-bub', *furtagallines* 'lladre de poca volada', *pixapolit* 'presumit, pretensions' i tantes altres, però inevitablement deixarem molt de material al calaix. En tot cas, convé indicar que Colomina se'n surt mestrívolament a l'hora de fer evident que la riquesa, precisió i plasticitat del lèxic dels escriptors estudiats testifiquen una realitat senzilla i rotunda: la nostra llengua és una festa.

El treball de Colomina, a més, no és exclusivament un treball descriptivista (encara que amb això ja n'hi hauria prou). Té també una orientació aplicada a la lexicografia. La recerca li serveix, així, per defensar la conveniència d'incorporar una part del material estudiat als recursos normatius que estableixen el marc de la llengua formal. I, en aquesta línia, com a «cas pràctic», al llarg de l'obra va indicant quines de les unitats analitzades ja han estat incorporades al *Diccionari normatiu valencià* (2016), una obra en l'elaboració de la qual l'estudiós va participar de manera destacada. En rigor, aquesta propietat és un dels elements que dona unitat al llibre, que pot ser llegit, doncs, com una concreció reeixida de la tasca filològica de recórrer als nostres escriptors per alimentar els diccionaris i fer que la llengua sigui, en definitiva, més completa i versàtil.

Abans d'acabar, formulem només una petita crítica, de tipus metodològic. De vegades hi ha lèxic que es caracteritza com a «català» (propi de Catalunya), quan en realitat és central o, fins i tot, barceloní. En resulta, així, una contraposició una mica desenfocada, perquè mots i formes com ara *arena*, *alçar-se*, *calcetins*, *caragol*, *després-demà*, *faena*, *nàixer*, *redó*, *traure*, *tomaca*, *dumenge*, *got* o *xic* són també «catalans» des del punt de vista territorial: nord-occidentals en uns casos, camparragonins en d'altres (o totes dues coses).

No hi ha en la nostra filologia una tradició sòlida d'estudi de la llengua dels escriptors, i per això els pocs filòlegs que s'hi dediquen haurien de ser especialment reconeguts i estimulats. En aquesta línia, esperem que aquesta ressenya serveixi, ni que sigui una miqueta, com a reconeixement de la immensa tasca que realitza Colomina i com a estímul perquè continuï treballant.

MARTÍ I CASTELL, Joan: *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans davant la normativa de la llengua catalana*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2023; «Quaderns de l'Acadèmia» I.

JOAN ANTON RABELLA
Institut d'Estudis Catalans
jrabella@iec.cat

En aquest llibre Joan Martí i Castell analitza, de manera rigorosa i molt ben documentada, la relació entre la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans en el moment de l'establiment de la normativa lingüística a partir de la informació de les *Obres completes* de Fabra, i especialment pel que fa a l'ortografia i al posicionament d'un nombre significatiu de persones relacionades amb la RABLB.

En bona mesura, aquesta ha estat un qüestió conflictiva, sobre la qual probablement se n'ha parlat més que no pas s'ha estudiat. En aquest mateix sentit, Joan Martí defensa al llarg del treball que és un tema que no ha estat prou estudiat i en què, malgrat que «la polèmica no fou, relativament, tan dura com s'ha pretès» (p. 8), s'ha produït «una deformació històrica que s'ha perpetuat» que «és l'afirmació de l'enfrontament pregon en la discussió sobre la normativa entre l'IEC (personificat sobretot en la figura de Pompeu Fabra) i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona» (p. 10).

Així mateix, a banda de modificar o, com a mínim, matisar de manera significativa aquesta visió tan general, també considera que no es pot parlar realment d'una desavinença o conflicte entre dues institucions, sinó que, a la pràctica, es tracta del posicionament d'algunes persones, que, en alguns casos, tenien en aquell moment un pes significatiu en la vida acadèmica i literària. En aquest mateix sentit, remarca que algunes d'aquestes persones van ser membres de totes dues institucions i que en molts casos, llevat segurament d'aquells més evidents i que han tingut més repercussió pública, les posicions van ser poc agressives o exaltades, i que fins i tot es van mantenir intercanvis dels diferents punts de vista. No es podria parlar, doncs, d'una situació general de confrontació («membres de la RABLB es posaren al costat de reformes de l'IEC així com membres de l'IEC, al de les de la RABLB», p. 123) ni d'una tensió constant.

També hi remarca l'aspecte cronològic, que a vegades sembla que no s'hi ha tingut prou en compte: la RABLB es crea en un context històric determinat, al començament del segle XVIII (p. 125), i té una evolució històrica marcada per les diferents èpoques de la seva vida, mentre que l'IEC i la reforma ortogràfica tenen un context molt específic, a partir de la Renaixença i al començament del segle XX. Són realitats diferents que cal contextualitzar i en què Joan Martí té molt en compte l'aspecte sociolingüístic («No és just que es posin en un mateix nivell la RABLB i l'IEC quant a la llengua habitual o ocasional d'ambdues institucions», p. 125).

El llibre s'inicia amb una introducció on es palesa tant l'objectiu de l'estudi com el canvi de visió que en proposa l'autor, un plantejament que, com hem dit, es basa sobretot en la informació que consta a les *Obres completes* de Fabra («Tot i que d'antuvi m'he volgut basar solament en les OC de Pompeu Fabra [...] Margalida Tomàs [...] em feu descobrir una documentació que no podia deixar passar per alt», p. 12). D'acord amb un plantejament sociolingüístic, ja de bon començament Joan Martí es refereix a les característiques específiques de la codificació ortogràfica i al seu valor simbòlic, com a part visible d'una llengua que n'assenyala en bona mesura la cohesió i té una repercussió molt significativa sobre el prestigi (p. 145) i la valoració dels parlants de la pròpia llengua.

El treball s'estructura en sis parts: en primer lloc, l'anàlisi detallada de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, creada per iniciativa d'alguns membres de la RALBL; en segon lloc, l'ortografia de la RALBL («El compendi ortogràfic de la RALBL publicat l'octubre de 1924 és ple de propostes encertades. [...] Solament en poques normes, Pompeu Fabra s'hi mostrà contrari», p. 57); en tercer lloc, dedica un capítol a explicar els objectius i la metodologia del treball («El meu propòsit és presentar de manera exhaustiva les al·lusions que Pompeu Fabra fa en les OC a membres de la RALBL o a la mateix RALBL com a ens, en els vessants lingüístic o personal, però relacionades exclusivament amb la tasca de la normativització del català», p. 58), ja que a partir del següent capítol hi exposa el corpus central de l'estudi (el que serien les tres darreres parts): l'opinió de Fabra sobre alguns membres de la RALBL, les poques al·lusions de Fabra a la RALBL com a institució i, finalment, el parer de Fabra sobre les opinions d'alguns membres de la RALBL relacionades amb aspectes essencials de la normativa (sobre ortografia, però també sobre morfologia i sobre lèxic). I finalment es clou amb unes «Conclusions» (p. 165-169) molt interessants, amb una especial cura en la valoració sociolingüística de «les discussions entorn de la preceptiva de la llengua catalana entre la RALBL i alguns dels seus membres i l'IEC, a través de la labor fonamental de Pompeu Fabra» (p. 165).

La informació que conté aquest treball és molt rica i, com ja s'ha assenyalat, molt ben documentada, sobretot pel que fa a les persones relacionades amb la RALBL que hi van tenir un paper significatiu, un punt en què s'analitza el posicionament de quaranta-cinc persones, des de Manuel Milà i Fontanals o Jordi Rubió i Ors, passant per Jacint Verdaguer i Àngel Guimerà, fins a Manuel de Montoliu o Antoni Griera, a més dels casos més coneguts de Josep Pin i Soler, Jaume Collell, Antoni Maria Alcover, Caterina Albert, Ramon Miquel i Planas o Alfons Par, i amb especial cura en el cas de Marià Aguiló (p. 68-77).

També hi tracta de manera força detallada les opinions sobre aspectes concrets de la normativa que van generar debat, majoritàriament sobre ortografia (la grafia de les *a/e* àtones, l'oposició *b/v*, l'ús de la *ç*, la *-h-* intervocàlica, els accents, etc.) i sobre lèxic (en mots concrets com *acaramullar*, *aclaparar*, *brau / toro*, *redós* o *sello*), però també sobre aspectes morfològics (la *-r* final dels infinitius o els infinitius en *-re*).

El llibre conté, així mateix, una informació gràfica i documental molt interessant perquè, a més de reproduir-hi l'*Ortografia de la llengua catalana* de la RALBL (revisada l'any 1923 i publicada el 1924), inclou un bon nombre de fotografies i imatges de cartes, portades de llibres, etc.

La publicació d'aquest treball és, doncs, una molt bona notícia per a l'estudi de la història de la llengua catalana, ja que Joan Martí hi planteja, de manera ben argumentada, una visió més precisa sobre un aspecte molt significatiu de l'establiment de la normativa actual de la llengua catalana per part de l'IEC amb el paper fonamental de Fabra. I ho fa de manera molt ben documentada, amb una informació que permet un millor coneixement del paper de la RALBL en aquest procés i que modifica o, com a mínim, ajuda a matisar la concepció més general fins avui (p. 167), en què sovint no s'havien tingut prou en compte totes les persones que hi van participar (i no solament els casos més coneguts) ni la contextualització històrica més adequada.

PRADILLA CARDONA, Miquel Àngel: *Normativitat, (re)estandardització i glotopolítica. Noves mirades des de la sociolingüística catalana*, València: Universitat de València; «Biblioteca Lingüística Catalana» 36, 2024.

NEUS NOGUÉ-SERRANO

Universitat de Barcelona

nnogue@ub.edu

Els deu textos que constitueixen aquest llibre s'articulen al voltant de la manera com es gestiona actualment la normativització i l'estandardització de les llengües, i molt especialment les de la llengua catalana, amb una mirada atenta al cas del valencià. No es tracta d'un llibre format per capítols, sinó d'un recull d'articles independents amb el denominador comú esmentat. Això provoca, tal com observa l'autor a la introducció, algunes repeticions i fa que sigui més recomanable la lectura dels textos de manera independent, com a articles, que no pas de manera seguida, com a capítols de llibre.

Tot seguit faré un repàs sumari dels diferents articles del llibre i en destacaré —limitada per l'espai de què dispo— les aportacions que m'han semblat més interessants.

El primer article analitza l'evolució de l'estudi de l'estandardització des de Haugen i planteja que les noves realitats demanen enfocaments nous.

El segon article comença amb una visió panoràmica del tractament que ha rebut la diversitat lingüística des de l'inici del present segle, incloent-hi la substitució de la distinció entre llengua *minoritària* i llengua *majoritària* per les nocions de llengua *mitjana*, llengua *minoritzada* o *subordinada* i llengua *hegemònica* o *dominant*. Aquestes distincions s'apliquen a la llengua catalana, i en concret a la

diferent situació que es viu a Catalunya i al País Valencià. També es contraposa el model tradicional d'estandardització, que busca l'homogeneïtat, amb els models no unitaristes, més recents, que qüestionen la rigidesa del model tradicional i proposen una unitat més basada en el consens social que en l'establiment d'unes normes unitàries.

El tercer article presenta les característiques principals de la lingüística de varietats alemanya com a model útil per a l'estudi de la variació intralingüística i dels processos d'estandardització. Més enllà de les nocions de varietat diatòpica, diafàsica i diastràtica, posa l'èmfasi en la contraposició oral-escrit i, sobretot, immediatesa-distància. Entre altres aportacions, també reivindica diverses nocions procedents de l'Escola de Praga.

El quart article fa un repàs de les diferents visions acadèmiques que han estudiat el procés d'estandardització del català, i aquí es parla d'Aracil, Polanco (es ressegueix, de fet, un dels seus estudis), Lamuela i Sanchis Guarner, entre altres. Així sabem —si no ho sabíem abans— que Polanco va ser el primer a parlar de codificació *composicional* i que va ser Lamuela qui va introduir per al català la distinció entre planificació de l'estatus i planificació del corpus, procedent de Kloss. Tot seguit el text se centra en el debat sobre la situació actual, que es caracteritza, des del punt de vista de la codificació, pel tomb substancial que han fet tant la consideració de la variació lingüística com la concepció de la varietat formal de la llengua. Tomb que arrenca amb els dos primers opuscles de la *Proposta per a un estàndard oral* (1990 i 1992) i que es consolida amb la publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016), tots de l'IEC. El text es tanca amb la constatació d'un altre tomb substancial, el que afecta actualment els espais comunicatius: en el cas del català, no només tenim un espai comunicatiu fragmentat, sinó també la incorporació a un espai virtual internacional que comporta mundialització, globalització i desterritorialització de les llengües, en un procés del qual encara no se'n poden determinar ni l'abast ni les conseqüències.

El cinquè article comença amb una caracterització de la variació, ja clàssica en el nostre àmbit, procedent de la lingüística funcional, especialment a partir de Gregory i Carroll el 1978: varietats dialectals i varietats funcionals o registres (amb els quatre paràmetres que els defineixen). En l'exposició s'hi van inserir referències a les dificultats que té el català, com a llengua minoritzada, per desenvolupar el seu repertori de varietats funcionals. Després de proporcionar el context sociolingüístic dels diferents territoris de parla catalana, l'autor resumeix el procés de codificació inicial, la proposta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'actualització normativa que ha fet l'IEC en els últims anys. Cal remarcar que l'autor matisa la creença que en la codificació, sobretot l'ortogràfica, ha tingut més pes el català central que les altres varietats geogràfiques, i la relaciona amb «dinàmiques centrífugues» de caràcter extralingüístic. És interessant la distinció entre comunitat lingüística i comunitat de parla, i també la correlació que es pot establir entre pluricentrisme i tendència cap al predomini de la funció demarcativa de la varietat estàndard davant la comunicativa. També ho són la idea que

perquè els parlants acceptin la varietat estàndard cal que hi hagi una consciència prèvia de pertinença a una comunitat lingüística comuna, i l'aposta de l'autor per una gestió unitària de la diversitat que segueixi criteris de comunicació supraterritorial, tant si es fa des d'un sol centre codificador com si es fa des de més d'un.

El sisè article recupera idees que ja han sortit en articles anteriors i posa en relació les diferents teories gramaticals i l'ensenyament de llengües, amb una atenció especial a la didàctica de l'enfocament comunicatiu; situa la codificació del català en el procés d'estandardització; i proposa una extensió del model de Haugen que permeti integrar-hi millor la variació interna de les llengües.

El setè article fa un repàs força exhaustiu als estudis de la sociolingüística de la variació d'inspiració laboviana que s'han dut a terme en l'àmbit catalanoparlant, incloent-hi les interseccions amb els enfocaments pragmàtics, historicistes i dialectològics.

El vuitè article és un dels més interessants del llibre, o almenys un dels que a la ressenyadora li han permès aprendre més coses. S'hi avaluen els quatre models lingüístics que tenen a l'abast els parlants de valencià: secessionista, autonomista, convergent i català. L'autor constata que els dos extrems actualment tenen pocs seguidors, i es declara partidari del model convergent.

El penúltim article del llibre proposa, a partir dels estudis sobre el lloc que ocupa el tortosí en el contínuum geolèctal del català, un model únic per a la varietat estàndard en tota la zona, amb independència de l'adscripció administrativa de les poblacions que la componen.

L'últim article s'acosta a la gestió normativa del portuguès a partir d'un breu repàs històric del desenvolupament de la llengua en els diferents territoris on es parla. I ho fa des de la relació de l'antiga metròpoli amb els territoris independitzats i l'anàlisi dels factors sociopolítics i econòmics que la condicionen.

Per tot el llibre planen diverses idees recurrents, entre les quals en destacaré dues. La primera és, superant la dialèctica entre unitat i diversitat, la tensió entre la necessària uniformització que és inherent als processos d'estandardització (processos *des de dalt*) i les necessitats expressives de base identitària que es troben més enllà dels usos interpersonals (que actuen *des de baix*). I la segona, el repte que planteja, per al català i per a qualsevol altra llengua minoritzada, la globalització comunicativa que ha portat tot el món d'internet, i la desterritorialització que hi és inherent.

CRÒNICA

SIMPOSI INTERNACIONAL
«TOTS JORNS APRENCH E DESAPRENCH ENSEMBS»:
600 ANYS DE JORDI DE SANT JORDI

GUILLEM CUNILL-SABATÉS
Universitat Pompeu Fabra
guillem.cunill@upf.edu

Amb motiu del sisè centenari de la mort del músic i poeta valencià Jordi de Sant Jordi, la Universitat de València celebrà del 19 al 21 de juny de 2024 el Simposi Internacional «Tots jorns aprench e desaprench ensembs»: 600 anys de Jordi de Sant Jordi, dirigit per Marina Navàs i Marta Marfany, i organitzat per un gran nombre d'entitats: els departaments de Filologia Clàssica i Filologia Catalana de la Universitat de València, la Societat Catalana de Llengua i Literatura (IEC), l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, els projectes VaHiFo (UV), MiMus (UB), DantEsCa (UPF) i TrobEu (UdG), i l'SGR Narpan; i, com a entitats col·laboradores, el Servei de Llengües i Política Lingüística (UV), la Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació (UV), el Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge (UPF) i l'Editorial Barcino. El simposi acollí una vintena de comunicacions d'estudiosos de Jordi de Sant Jordi, repartides en taules temàtiques que presidien també experts en el tema, en què es feu un repàs de les aportacions més recents en l'àmbit des d'una volguda diversitat de perspectives. Reuní representants d'una gran part de les universitats del domini català, i també gaudí de veus reconegudes d'universitats estrangeres. Amb aquest simposi s'ha volgut reivindicar la pervivència d'un poeta com Jordi de Sant Jordi, al costat d'altres poetes l'efemèride dels quals també se celebra enguany, en un lloc simbòlicament molt adient: la Universitat de València, a la ciutat on nasqué.

La primera taula, «Aniversaris i estat de la qüestió», presidida per Lluís Cabré (UAB), acollí les intervencions d'Isabel de Riquer (UB) i Lola Badia (UB), que traçaren una panoràmica sobre l'estudi del poeta valencià des del segle xx fins a l'actualitat. Riquer repassà les contribucions de Martí de Riquer a la premsa dels anys trenta, la seva edició de preguerra (1935) i, en especial, el capítol que dedica a l'autor en la *Història de la literatura catalana* (1964). Badia continuà a partir de l'edició *vulgata* de 1984, i resseguí les principals contribucions sobre l'autor, reunides en quatre punts: les aportacions dels arxius, els nous coneixements que tenim de la poesia cortesana entre 1380 i 1432, la posició del poeta en el cànon de la nostra literatura i la recepció en altres literatures i, finalment, comentà alguns punts de l'edició de Fratta (2005).

La segona taula, «Jordi de Sant Jordi i el context familiar», presidida per Josep E. Rubio (UV), inclogué les intervencions de Ferran Garcia-Oliver (UV),

Francesc Massip (URV) i Juan Vicente García Marsilla (UV), que reconstruïren el panorama contextual del poeta. El primer se centrà en la seva biografia, el segon en la joglaria sarraïna —l'entorn en què germinà la personalitat de l'escriptor valencià— i el tercer analitzà l'inventari de béns inèdit de Jordi de Sant Jordi a partir de les persones que hi apareixen, la luxosa indumentària i els altres objectes que expliquen la seva personalitat, com algun instrument musical o alguns elements cavallerescos.

Les comunicacions de Rosanna Cantavella (UV) i Josep Pujol (UAB) estigueren dedicades, tal com es desprèn del títol de la tercera taula, a la «Versificació i retòrica», presidida per Anna Radaelli (Sapienza Università di Roma). Cantavella analitzà les rimes santjordianes acordants i diccionals, segons la classificació de les *Leys d'amors*. Pujol, al seu torn, es dedicà al cultiu i significació dels estramps en la producció d'Andreu Febrer, la seva influència en els de Jordi de Sant Jordi, i en el ressò que tingueren en els poetes posteriors.

La quarta taula, titulada «Fonts i poemes: tradició i innovació», presidida per Stefano Asperti (Sapienza Università di Roma), comptà amb les intervencions de Marco A. Coronel (UV), Llúcia Martín (UA) i Rafael Roca (UV). Coronel ressaltà que l'experiència amorosa trobadoresca està arrelada en la tradició grecoromana —especialment Ovidi—, i l'analitzà a partir dels tòpics literaris, en les figures de l'amant i l'estimada. Martín desgranà d'una manera molt rica el poema «Un cors gentil m'a tant enamorat» a partir dels tòpics que hi apareixen. Roca tractà sobre la primera recuperació de Jordi de Sant Jordi entre finals del segle XVIII i XIX, descrivint els debats sobre el poeta que hi hagué a l'època.

En la cinquena taula, «Intertextualitat i petja», presidida per Jaume Torró (UdG), Jane Whetnall (Queen Mary University of London) se centrà en la recepció de Jordi de Sant Jordi en els poetes castellans del segle XV Íñigo Lopez de Mendoza, Pedro de Santa Fe i Juan Rodríguez del Padrón.

La sisena taula, «Tradició manuscrita i llengua», presidida per Josep Lluís Martos (UA), comptà amb les intervencions d'Anna Alberni (UB), Fabio Zinelli (École Pratique des Hautes Études) i Emili Casanova (UV). Aquesta taula tingué dos eixos. D'una banda, Alberni resseguí la transmissió textual de Jordi de Sant Jordi, presentà un índex de poemes seus en un manuscrit desconegut fins ara i, a més, defensà que hi pot haver una producció important que es podria haver perdut en el manuscrit Vega-Aguiló. D'altra banda, Zinelli i Casanova estudiaren la llengua del poeta, analitzant com feia un ús molt deliberat de la forma occitana o catalana, demostrant la seva mestria en l'ús del llengua.

Les comunicacions de Donatella Siviero (Università degli Studi di Messina) i José María Micó (UPF) estigueren dedicades, tal com es desprèn del títol de la setena taula, presidida per Sadurní Martí (UdG), a les seves «Traduccions» del cançoner jordià: a l'italià en el primer cas (*L'amoroso cerchio: poesie dell'ultimo trovatore*, Milano: Luni, 1997) i al castellà en el segon (*Poesía. Jordi de Sant Jordi*, Barcelona: Barcino i DVD Ediciones, 2009).

Finalment, la vuitena taula, «Recepció moderna i contemporània», presidida per Eulàlia Miralles (UV), comptà amb les intervencions de Hans-Ingo Radatz (Universität Bamberg), que parlà de la seva traducció a l'alemany (*Jordi de Sant Jordi: Der letzte Trobador*, Berlín: LIT-Verlag); James Thomas (Queen Mary University of London) tractà sobre la recepció del poeta valencià entre 1780-1900 a Anglaterra, i Vicent J. Escartí (UV) dedicà la seva comunicació a repassar la presència de Jordi de Sant Jordi a les bibliografies modernes, completant, així, les panoràmiques presentades anteriorment per Rafael Roca i James Thomas.

Durant el simposi també s'organitzaren activitats culturals: la trobada s'inicià amb un recital poètic amb el rapsode Eduard Carmona i el músic Guillem Callejón, i, per finalitzar el primer dia, s'organitzà una visita guiada al Reial Col·legi Seminari del Corpus Christi, a càrrec de Miguel Navarro Sorní (Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir).

El simposi, doncs, acomplí amb escriure els objectius que es proposava, amb intervencions molt fructíferes, que han servit per valorar la significació d'un poeta medieval que se situa just en el centre del cànon català. Cal remarcar que s'aportà una gran quantitat d'informació nova, però també es feu palès que encara queden alguns interrogants que —esperem— esperonin futures recerques que permetin resoldre'ls i, d'aquesta manera, confirmar la vàlua d'un poeta tan excepcional com és Jordi de Sant Jordi.

ESTUDIS EN HONOR DEL PROFESSOR RAFAEL ALEMANY FERRER

RAFAEL ALEMANY FERRER

Universitat d'Alacant

rafael.alemany@ua.es

Amb motiu de la meua jubilació com a catedràtic de la Universitat d'Alacant el 2023, alguns deixebles, col·legues i amics han tingut la gentilesa d'oferir-me un gruixut volum (473 ps.) de treballs escrits per a l'ocasió: *Estudis en honor del professor Rafael Alemany Ferrer*, coordinat per Marinela Garcia, Francesc Llorca, Llúcia Martín, Josep L. Martos, Joan M. Perujo i Gabriel Sansano, amb la col·laboració de Miguel Martínez (Alacant: Departament de Filologia Catalana, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Universitat d'Alacant). Consta de 46 ítems heterogenis, ordenats alfabèticament per autors,¹ a més de tres generoses *laudationes* preliminars d'A. Navarro —rectora de la UA—, V. Cantó —presidenta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua— i M. Garcia i L. Martín —catedràtiques de filologia catalana de la UA.

La major part dels treballs versen sobre literatura medieval, el meu camp principal d'especialització. M. Cabré i L. Badia s'ocupen, respectivament, de dos referents iniciàtics de les lletres romàniques antigues d'àmplia repercussió en les lletres catalanes i, en general, europees: l'univers conceptual amorós dels trobadors i la matèria de Bretanya, una modulació primerenca que es pot deduir de l'acarament del poema narratiu anglès *Galvany i el Cavaller Verd* (s. XIV) amb la novel·la anònima francesa *La mort del rei Artús* (s. XIII). Precisament, dos descendents valencians reeixits d'aquestes dues tradicions literàries, les poesies d'Ausiàs March i la novel·la cavalleresca *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell són els eixos al voltant dels quals giren sengles grups facticis d'aportacions. Dins del primer, R. Cantavella individualitza els trets peculiars del poema 86 del poeta valencià, mentre que J. Jiménez i M. Pérez Saldanya analitzen amb detall l'estructura rítmica de la seua *Demanda* a Joan Moreno. M. Martínez i A. Lloret paren atenció a dos aspectes que tenen a veure amb dues traduccions dels poemes de March: el primer estudia els paratextos prefacials de l'*editio princeps* de la versió castellana cincentista que en va fer Jorge de Montemayor, mentre que el segon s'ocupa de l'original d'impremta de l'edició (Tournon, 1633) de la traducció llatina enllestida per Vicent Martiner. Per la seua part, L. Cabré tipifica les primeres aportacions

1. Aquesta disposició dels materials en possibilita una fàcil localització a l'índex del llibre, que em permet glossar-los ací conforme a agrupacions temàtiques factícies i ometre les pàgines que hi ocupen.

crítiques sobre l'obra de March publicades al llarg de la primera meitat del s. xx. Sense ser treballs referits a aquest poeta, però sí a autors pertanyents a un context temàtic i de producció *grosso modo* afí, hi trobem els de J. Pujol —suggereix una font plausible de les *Lamentacions* del Joan Roís de Corella prosista sentimental—, F. J. Gómez —argumenta la pertinència d'una nova edició del poema *Glòria d'Amor* de Bernat Hug de Rocabertí— i J. L. Martos —reivindica el poeta valencià de *certamen* Francesc Barceló (s. xv-xvi). Quant a les aportacions sobre el *Tirant*, J. Torró estudia els itineraris d'aquest heroi novel·lesc per la Mediterrània, en relació amb el context històric i geogràfic del moment; R. M. Mérida perfila els contes i altres materials semblants que s'imbriquen amb el fil principal de la novel·la, mentre que R. Beltran hi adverteix el ressò de dos passatges bíblics, protagonitzats pel rei David, en dos seqüències jocoses i sensuals. Per altra part, J. M. Perujo revisita la petjada fecunda de les *Històries troianes* en l'obra de Martorell, ensems que E. Baile n'estudia la resignificació en les adaptacions al còmic que se n'han fet.

Al marge d'aquests dos blocs d'estudis, un tercer en comprén d'altres sobre aspectes relacionats amb prosistes i intel·lectuals dels segles xiv-xv. S. Martí ens ofereix un tast de la introducció als salms profètics escrita pel carmelita Pere Riu; X. Renedo s'endinsa en la seqüència del desafiament de Bordeus del *Dotzè del Crestià* d'Eiximenis, i J. Colomina ens brinda un ric llistat de proverbis espigolats a partir de la prosa d'aquest menoret. Les llengües de la predicació de sant Vicent Ferrer a Múrcia i a Castella constitueixen el centre d'atenció de B. Montoya, alhora que A. García subratlla la importància de l'experiència estètica musical com a eina asceticomística en *La Scala de contemplació* d'Antoni Canals. Finalment, I. Betlloch i E. Chiner s'ocupen dels minerals i de les substàncies inorgàniques de l'anònim tractat de cosmètica *Tresor de beutat* (s. xiv).

Completen les aportacions relacionades amb les lletres catalanes medievals dues sobre el *Flos sanctorum* (s. xiii-xvi): la d'A. Mas, que estudia la variació lèxica a partir de quatre testimonis de l'obra, i la de C. Arronis i F. Baños, que n'ofereixen un estudi ecdòtic de l'edició restaurada impresa per Jorge Costilla (València, 1514). Al seu torn, V. J. Escartí suggereix la influència de l'hagiografia en els microrelats biogràfics del *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* (s. xv); M. Navarro ens presenta un volum de textos devocionals en llatí i en valencià (s. xv), pertanyents al fons Sant Joan de Ribera del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València; G. Sansano dona notícia d'una hipotètica nova còpia de la consuetud de 1639 de la *Festa d'Elx*, i A. I. Peirats, tot basant-se en fonts històriques i literàries, ens parla de certs col·lectius femenins marginals de la València del s. xv.

Atesa la meua vocació de medievalista d'orientació panhispànica, com assenyalen amb encert D. Madrena i J. M. Ribera en el seu treball, cobra sentit tot un altre grup d'aportacions que responen a aquests interessos. Tres focalitzen en la cultura literària catalana i castellana alhora: J. M. Cacho, a la llum de la teoria dels sentits bíblics, proposa que el *tipus* representat pel rei bíblic David prefigura com a *antitipus extrabíblic* i com a *contratipus* o *contrafigura*, respectivament, els per-

sonatges cronístics dels reis Pere el Cerimoniós d'Aragó i Pedro I de Castella; V. Beltran ens acosta a l'experiència intercultural que representen alguns poetes, en català i castellà, vinculats als cercles de poder de l'època de Joan II, mentre que P. Botta s'ocupa de la fortuna d'una cançó castellana de Lope de Sousa, documentada al *Cancionero General* de Hernando del Castillo (1511), on també se'n documenta una altra versió, anònima, que incorpora una glossa del valencià Narcís Vinyoles. A l'àmbit de la literatura castellana estricta pertanyen les aportacions de P. Mármol sobre la funció didascàlica dels recursos d'interacció amb el receptor emprats per Gonzalo de Berceo (s. XIII); de M. J. Lacarra al voltant d'un miracle marià (s. XV-XVI) que concentra alhora casos d'incest, d'infanticidi i de temptatives de suïcidi, i d'A. L. Ferrando a propòsit de la peça musical *Tres fábulas de fortuna* (1980) d'Amando Blanquer, en la qual s'incardinen uns versos d'*El laberinto de Fortuna* de Juan de Mena.

Altres temes literaris, ara aliens al període medieval, esdevenen el moll dels treballs cervantins de J. M. Martínez —reinterpreta el relat de Grisóstomo i Marcela— i de J. M. Lucía —reivindica el Cervantes poeta—, de J. Castaño al voltant dels sermons castellans predicats a Elx per l'oriolà Marcelo Miravete de Maseres (s. XVIII), i d'A. Ahuir sobre els valors de la poesia de Teodor Llorente; també de l'aproximació d'I. Díaz a la misogínia literària del final del s. XIX i principi del s. XX a través d'Oscar Wilde i d'Enrique Gómez Carrillo, i de la de F. X. Llorca al voltant de l'etnografia marinera en un recull de contes Carles Llorca, autor benidormer del s. XX. A tot plegat haurem d'afegir encara l'útil estudi que, des d'una perspectiva de la teoria literària, ens brinda F. Chico a propòsit de la relació entre l'oratória i la literatura.

Sense cap tipus de vincle amb els materials ressenyats fins aquí, els escrits de J. Forcadell i de S. Castillo evoquen, respectivament, dos vessants de la meua trajectòria acadèmica, d'una certa rellevància, aliens a la meua línia docent i investigadora: l'activitat que vaig desplegar com a primer director del Secretariat de Normalització Lingüística de la UA (1985-1989) i la meua implicació en el procés de gènesi (1998-2001) i primers quinze anys de funcionament (2001-2016) de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

Finalment, amics molt propers, que es dediquen a parcel·les alienes a les que vertebren el llibre, aporten uns textos dotats d'un cromatisme especial. És el cas de F. J. Monjo, que estudia els nuclis de moriscos a la meua comarca (la Marina Baixa), d'À. Menages, que tracta el fenomen d'interculturalitat que suposà l'emigració de valencians a Algèria, i, per suposat, de M. González, que clou el volum amb un càlid poema en què conviuen solidàriament —com han conviscut en la meua vida— els *còdexs*, *Ausiàs*, els *sirventesos*, les *trobairitz*, *Constantinoble* o els *manuscrits* amb alguns dels elements més emblemàtics de Benidorm, l'espai geogràfic on vaig nàixer i visc, com ara *navegant*, *ports*, *mar*, *sofratges*, *estels en la mar* o *Serra Gelada*.

Mai no agrairé prou tants variats sabers, embolcallats amb tantes dosis d'afecte.

PRIMERA LLIÇÓ: UNA COL·LECCIÓ FONAMENTAL

MAGÍ SUNYER

Universitat Rovira i Virgili

magi.sunyer@urv.cat

Si vol ser eficaç i respectada, una cultura ha de ser ambiciosa i disposar d'instruments en totes les categories i d'acord amb les expectatives de tots els ciutadans. En èpoques de construcció, d'una o altra manera, la cultura catalana ha volgut generar eines imprescindibles per a la seva plena existència i ara es troben a faltar. Sense recular gaire, podem recordar col·leccions generalistes com, per esmentar només les més conegudes, adreçades a un lector ampli, *Conèixer Catalunya* o *Coneguem Catalunya* i altres específicament literàries com *Les Millors Obres de la Literatura Catalana* i *Les Millors Obres de la Literatura Universal*. Tant des de les febles estructures de govern de què es disposa, que per a aquestes comeses serien suficients i en sobraria, com des de mecenatges, que ara sembla que majoritàriament només s'engresquin en macroprojectes, haurien de sorgir accions de fons que omplissin buits inacceptables. Les mancances són especialment greus en l'espai de la literatura, maltractadíssima pels nostres governants que dirigeixen l'educació dels joves i persisteixen en una pedagogia esterilitzadora que condueix a resultats cada vegada pitjors, tal com es comprova un any sí i un altre també. En un context advers, en què els joves són desincentivats de llegir, tant per la seducció d'internet com per la pèrdua de control de l'ensenyament, s'ha d'actuar, aquí, a Londres i a Estocolm, però aquí de manera urgent i intensa, perquè ens hi va la cultura. El govern, els governs, no pot, no poden, deixar a mercè de la voràgine del capitalisme embogit que ens regeix qüestions tan vertebrals per a l'existència d'un país com són la disponibilitat dels clàssics o la generació de col·leccions bàsiques. Tanmateix, mentre no existeixi una acció de govern, i sembla que va per llarg, no queda altre remei que recórrer a iniciatives personals o d'algunes editorials, amb la precarietat que això comporta.

Des de fa un any, es publica la col·lecció *Primera lliçó*, que es proposa furnir una sèrie de llibres fonamentals per a la literatura catalana. Llibres que han d'introduir de manera amena i rigorosa en un tema, llibres als quals el lector no especialista pugui recórrer per formar-se en els coneixements literaris que li permetin llegir un tipus determinat d'obres, que li proporcionin entrada franca a un escriptor o un gènere. Les grans cultures —la francesa, l'anglesa, la italiana— en tenen des de fa dècades, les afortunades, més d'una. *Primera lliçó*, tal com s'expressa en la presentació de la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida, que la promou, «vol oferir visions sumàries de les matèries relacionades amb la literatura perquè serveixin d'introducció per als lectors interessats» i, més específica-

ment, «pretén esdevenir una biblioteca amb els coneixements bàsics indispensables que ha de tenir l'alumnat dels diversos graus d'estudis humanístics, especialment de filologia catalana, i qualsevol lector interessat en la literatura, en general». L'impulsor de la iniciativa és Joan Ramon Veny-Mesquida, director de la càtedra, duu el segell de Publicacions de l'Abadia de Montserrat i compta amb el mecenatge de Prefabricats Pujol. La intenció és que n'apareguin tres o quatre volums a l'any i de moment s'ha complert sobradament perquè, a la meitat del segon any de vida, ha arribat als vuit títols publicats. La intenció d'oferir eines, introduccions, va unida a l'exigència de rigor, pel qual vetlla un comitè científic compost per professors d'universitats dels Països Catalans, i els llibres se sotmeten a una doble revisió cega. S'ha dissenyat perquè es combinin obres sobre disciplines (mètrica, ecdòtica, etc.), escriptors, caracteritzacions teòriques de gèneres (poesia, novel·la, etc.), aspectes pràctics (com es llegeix una poesia o una peça dramàtica) i moviments i tendències (renaixement, barroc, romanticisme, etc.). Una dimensió mitjana d'unes cent cinquanta pàgines i un preu assequible acaben de definir la proposta.

Els vuit llibres que fins a juny de 2024 s'han publicat responen a aquestes previsions. Va ser inaugurada amb la *Primera lliçó sobre la literatura*, una magnífica i atractiva entrada en la matèria escrita per Pere Ballart, professor de Teoria de la Literatura de la Universitat Autònoma de Barcelona. Dos dels volums estan dedicats a escriptors, un a Àngel Guimerà, redactat per Ramon Bacardit, especialista en el dramaturg i enguany comissari de l'Any Guimerà, i un a Vicent Andrés Estellés, en el centenari del seu naixement, preparat per Ferran Carbó i Jordi Oviedo, editors de la nova edició de l'obra completa del poeta. La caracterització de gèneres s'ha encetat amb el volum sobre l'assaig escrit per Gonçal López-Pampló, professor de la Universitat de València, i ha continuat amb el dedicat al teatre, a càrrec de Ramon X. Rosselló, de la mateixa universitat. Joan Ramon Veny-Mesquida, de la Universitat de Lleida, ha sintetitzat els principis de la mètrica catalana en un llibre que no deurà ser l'únic sobre el tema en la col·lecció. Qui signa aquesta crònica ha inaugurat la sèrie que es dedica a moviments literaris amb una introducció al romanticisme. Qui fou professor, entre altres, de la Universitat de Nàpols, Costanzo di Girolamo, molt poc temps abans de morir, va deixar enllestida una primera lliçó sobre els trobadors redactada expressament per a aquesta col·lecció que l'havia d'inaugurar, però circumstàncies diverses, com la traducció de l'italià, l'han retardat fins al vuitè volum. Fins aquí la relació de llibres apareguts, però de la vitalitat de la col·lecció n'informa el catàleg de llibres previstos: sobre Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona, sobre com llegir un poema, sobre la novel·la, sobre Manuel de Pedrolo i un llarg etcètera de volums en preparació.

Les garanties de qualitat són plenes, la cura amb què s'ha dissenyat la col·lecció, exquisida. Només falta que els lectors l'acullin tal com es mereix i d'aquesta manera s'hauran acomplert del tot els objectius previstos i els ciutadans d'aquest país tindran a disposició instruments per introduir-se en la literatura, o

sigui, en l'art, i uns coneixements posats a l'abast de tothom. Com si fóssim el que volem ser, un país complet i culte, ni que l'esforç per aconseguir-ho hagi de ser superior al que s'hi esmerça allí on es compta amb protecció oficial, perquè els mitjans són escassos. Llarga vida i molts èxits.

L'ANY RECTOR DE VALLFOGONA

MODEST CORBELLÀ SAMBOLA

Membre de la Comissió Any Rector de Vallfogona

modest977@gmail.com

El 30 d'agost de 2022 el Govern de Catalunya va declarar commemoració oficial de l'any 2023 el 400 aniversari de la mort del poeta Francesc Vicent Garcia. El Dept. de Cultura va encarregar a la ILC, dirigida per Izaskun Arretxe, la dinamització d'iniciatives al voltant de la vida, l'obra i la llegenda del rector-poeta per tal de situar-lo al lloc que li correspon com a gran autor del Barroc català. La proposta de commemoració es va iniciar a Vallfogona de Riucorb amb la creació d'una comissió oberta i transversal que aplegava persones, entitats i institucions vinculades als diferents àmbits de significació de Garcia: biogràfic, popular i literari.

En l'aspecte biogràfic era important donar a conèixer les últimes informacions sobre els seus lloc i data de naixement. Tradicionalment es donava per cert que havia nascut a Tortosa en una data indeterminada entre 1578 i 1582, sense evidències ni documentació per afirmar-ho. Va ser la recerca d'Albert Rossich i Enric Querol que va permetre localitzar l'any 2018 al Archivo Diocesano de Zaragoza la partida de bateig que confirma que Garcia va néixer a Saragossa el 22 de gener de 1579. Noves recerques d'Enric QUEROL (2023) s'han pogut incloure en la nova biografia que s'ha editat.

Pel que fa a la creació literària, l'Any ha fet possible la culminació dels estudis que Albert Rossich va iniciar amb la seva tesi doctoral presentada l'any 1984 a la UAB. Els primers resultats els va donar a conèixer el mateix Rossich en el discurs llegit el 10 de febrer de 2022 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres (ROSSICH 2022). I ja durant l'Any s'ha presentat el primer volum dels tres que conformaran l'obra completa, a cura de ROSSICH (2023).

També es va considerar important destacar la presència del Rector en la cultura popular per mitjà de les llegendes i anècdotes que gràcies a la transmissió oral havien ajudat a crear el mite i a mantenir viva la memòria del personatge en l'imaginari col·lectiu català, i que també va recollir Joan AMADES (1938). A partir d'aquests tres fils conductors (biogràfic, literari i popular) es van anar teixint un seguit d'activitats coordinades pel comissari de l'Any, Josep Pedrals, poeta i gran coneixedor i divulgador de l'obra de Garcia.

Les activitats es van iniciar el 21 de març de 2023 coincidint amb el Dia Mundial de la Poesia, que es va dedicar al Rector amb un acte literari i musical al CCCB i la traducció del sonet «Al lector» a vint-i-dues llengües, que va ser llegit a molts indrets dels Països Catalans i a nombrosos casals catalans d'arreu del

món. En el curs de l'Any, han aparegut noves publicacions adreçades a perfils diversos de lectors: un llibre de cuina (FÀBREGA 2023); un conte il·lustrat per a primers lectors (LLOBET & MIQUEL 2023); una miscel·lània il·lustrada (CORBELLÀ 2023*b*), i reedicions que han ajudat a completar la bibliografia (CORBELLÀ 2023*a*), (ROIG 2023), (SERÉS 2023). Cal destacar també la creació d'una auca audiovisual amb moviment amb textos de Pedrals i imatges de Marc Torrent.

En un altre àmbit, la ILC va produir l'exposició de petit format «El Rector de Vallfogona. Història i mite», que durant vuit mesos ha estat presentada en centres culturals i biblioteques de tot el país, amb l'organització d'activitats paral·leles relacionades amb el Rector. La Biblioteca de Catalunya va presentar una exposició amb una mostra dels més de cent manuscrits amb obra del Rector localitzats arreu del món. I ja l'any 2024, el Museu d'Història de Catalunya va inaugurar l'exposició «El Rector de Vallfogona: Auge, declivi i retorn d'un mite nacional», que ha estat presentada en diferents museus del país.

Durant l'estiu, els actes es van localitzar a Vallfogona amb l'objectiu de facilitar la participació dels seus habitants i de les persones amb arrels o vinculades al poble. Es va inaugurar la «Ruta literària Rector de Vallfogona», que ofereix un recorregut pel poble tot seguint els quinze murals que reproduïen poemes de l'autor i la visita al Centre d'interpretació. També es va oferir un concert de música barroca en el marc del Festival Espurnes Barroques i un sobre els goigs relacionats amb el Rector. En una jornada sardanística es van estrenar tres sardanes dedicades al Rector. I es van batejar els capgrossos del Rector i el seu escolà, que han esdevingut un recurs pedagògic per als alumnes de primària. També es va presentar una auca en suport audiovisual i documentació adreçada als diferents nivells d'ensenyament. I a la plaça Francesc Vicent Garcia, Ignasi Blanch va pintar un mural gegant amb la col·laboració de tota la gent del poble, en el qual es representa el Rector i els seus vincles amb l'entorn rural vallfogoní.

El dia 2 de setembre, coincidint amb la data exacta del 400 aniversari de la mort de Garcia, va tenir lloc l'homenatge popular a qui va ser rector de Vallfogona durant disset anys. Per aquest acte es va prendre com a referència l'homenatge que es va fer al Rector el 2 de setembre de 1879 promogut per l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, en què van participar personalitats com Àngel Guimerà, Jacint Verdaguer, Narcís Oller i Antoni Gaudí. El jove arquitecte va dissenyar quatre carrosses al·legòriques sobre les feines del camp per presidir la processó cívica commemorativa. Entrada la nit del nostre 2 de setembre, el poble de Vallfogona es va convertir en un escenari il·luminat per centenars d'espelmes, en què més de vuit-centes persones van poder contemplar diverses representacions i, especialment, la recreació digital de les carrosses gaudinianes.

Els dies 4 i 5 de desembre la URV va organitzar les Jornades Internacionals «Dona, eros i santedat: l'univers femení en l'obra de Vicent Garcia i el Barroc català», amb l'objectiu d'analitzar l'obra de Garcia i la seva vigència des d'una perspectiva de gènere i un enfocament pluridisciplinari, estudiant la seva influència i ressonància en el panorama literari català coetani i posterior. L'últim acte de

l'Any Rector va ser l'estrena del documental *El show del Rector de Vallfogona*, produït per Tac12 - Xarxa de televisions locals.

BIBLIOGRAFIA

- AMADES (1938): Joan Amades, *El Rector de Vallfogona*, Barcelona: Gràfiques Calmell.
- CORBELLA (2023a): Domènec Corbella, *El rector de Vallfogona i l'humor clerical català*, Sant Vicenç de Castellet: Farell.
- CORBELLA (2023b): *El Rector de Vallfogona: aventures, poemes i llegendes*, Francesc Artigau (il·lustrador), L'Espluga de Francolí: La Musca.
- FÀBREGA (2023): Jaume Fàbrega, *La cuina del Barroc en temps del Rector de Vallfogona*, Sant Vicenç de Castellet: Farell.
- LLOBET & MIQUEL (2023): Alba Llobet i Roser Miquel, *Un estel al cel de Vallfogona*. Ignasi Blanch (il·lustrador), Lleida: Pagès Editors.
- QUEROL (2023): Enric Querol, *Francesc Vicent Garcia, poeta barroc. Vida i misteris del rector de Vallfogona*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- ROIG (2023): Albert Roig, *Cecília de Florejats*, Barcelona: Tushita edicions.
- ROSSICH (2022): Albert Rossich, *L'obra de Francesc Vicent Garcia i l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- ROSSICH (2023): *Francesc Vicent Garcia. Poesia completa. Volum I. Sonets i dècimes*, Barcelona: Editorial Barcino.
- SERÉS (2023): Francesc Serés, *El rector de Vallfogona. Narracions populars per Joan Amades*, Barcelona: Edicions Morera.

LA PRODUCCIÓ BIBLIOGRÀFICA DE L'ANY JOAN FUSTER (2022)

J. ÀNGEL CANO MATEU
Universitat de València
J.Angel.Cano@uv.es

Que la posteritat de Joan Fuster havia de ser «de paper» ja ho va deixar escrit ell mateix. El 2022, declarat Any Joan Fuster al País Valencià, el Principat i les Illes Balears, és a dir, als tres grans territoris dels Països Catalans, en clara coherència amb el projecte nacional que l'assagista defensava —de fet, és el primer escriptor de les lletres catalanes capaç d'aglutinar la voluntat de la Generalitat Valenciana, la Generalitat de Catalunya i el Govern Balear, amb els respectius comissariats—, ha donat una bona producció *en paper*. Tot seguit, ressenyarem els estudis en forma de llibre dedicats al suecà fills de l'efemèride, de manera que en quedaran fora —per falta d'espai— els congressos o les activitats culturals, a més de les edicions, reedicions, antologies, compilacions i traduccions que se n'han fet de l'obra.

Comencem amb els quatre volums de la col·lecció «Càtedra Joan Fuster» de Publicacions de la Universitat de València. En primer lloc, el mes de febrer Vicent Simbor treia a la llum *La nació literària de Joan Fuster*, un estudi sobre la idea que tenia l'assagista del concepte «nació», el qual no comprèn deslligat dels de «llengua» i «literatura», en una unió que li ocupà moltes pàgines de reflexió, i en què juguen una funció primordial els «escriptors»; una idea, però, que s'emmarca en el pensament sobre les nacions a escala europea. D'altra banda, com a conseqüència de la XIII Jornada Joan Fuster, que tingué lloc el 9 de novembre de 2021 a l'Espai Joan Fuster de Sueca, el mes de març aparegué *Joan Fuster i el periodisme*, que recollia les intervencions de Josep Lluís Gómez Mompert («Els lectors i les lectores de Joan Fuster»), Joan Manuel Tresserras («El periodisme en la cultura catalana segons Fuster»), Empar Marco («*Pro pane lucrando* —per a guanyar-se el pa—»), Francesc Pérez Moragón («El periodisme de Joan Fuster: una opció professional») i J. Àngel Cano («Els articles inèdits de Joan Fuster a Serra d'Or»).

D'aquest darrer va ser la tercera publicació, a l'abril: *Joan Fuster i Serra d'Or: els articles seriatos (1968-1984)*. Cano, per un costat, analitza l'àmplia relació entre l'assagista i la revista de Montserrat i, per un altre, justifica l'adscripció de l'artículisme literari en el gènere assagístic i, per tant, en la literatura (i no en el periodisme). Per últim, com a testimoni del simposi que se celebrà a la Universitat de València entre el 28 de febrer i el 2 de març, el mes de novembre sortia *Una posteritat de paper. Simposi Internacional Joan Fuster*, el qual reunia les ponències dels setze estudiosos que hi participaren, i les classificava en els tres grans blocs

temàtics que abraçà el suecà: la filologia (Veronica Orazi, Carme Gregori, Roger Friedlein, Salvador Ortells, Jordi Julià, Daniel P. Grau i Pere Rosselló), la història (Joan Ramon Resina, Pedro Ruiz, Ramón Villares, Teresa Muñoz, Josep M. Fradera i Ferran Archilés) i la filosofia (Joan Vergés, Sergi Rosell i Oriol Ponsatí-Murlà).

El 2022 també ens ha portat, de la mà de la Institució Alfons el Magnànim, una extensa biografia, *Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*, escrita a quatre mans: les de Salvador Ortells, que s'ha ocupat del període entre el 1922 i el 1961, això és, la infantesa, l'adolescència, els anys universitaris a València i el pas de l'advocacia a l'escriptura; i les de Francesc Pérez Moragón, que s'ha encarregat de l'etapa entre el 1962 i el 1992, la qual abraça els polèmics anys seixanta, l'espera fins a la mort del dictador, els anys de la Transició democràtica i les vicissituds finals. L'índex onomàstic del final resulta d'una gran utilitat, si tenim en compte les cinc-cents pàgines que fan d'aquesta biografia una obra cabdal per conèixer la figura de l'homenot de Sueca.

Altres estudis que han llançat llum sobre diversos aspectes de l'obra fusteriana són *Joan Fuster. Figura d'un segle*, publicat per la Universitat de Barcelona, en què Antoni Martí Monterde i Àlex Matas, com a editors, recopilen les intervencions que Xavier Aliaga, Josep Ballester, Enric Bou, Jan Bruguera, Núria Cadenes, Valèria Gaillard, Ferran Garcia-Oliver, Òscar Jané, Toni Mollà, Gustau Muñoz, Ester Pino, Xavier Pla, Marina Porras, Enric Pujol, Jesús Revelles, Antoni Rico, Bernat Ruiz, Jordi Sebastià o Francesc Viadel exposaren al simposi que s'organitzà en aquella universitat el mes de febrer. O també *Fuster i els mallorquins. El debat identitari a la Mallorca tardofranquista*, de Gabriel Ensenyat, que l'editorial 3i4 publicà com a guanyador del Premi Joan Fuster d'Assaig dels Premis Octubre de l'any anterior. Ensenyat examina la identitat dels mallorquins, la relació amb els jueus i els musulmans del passat o el model de llengua existent amb Fuster com a fil conductor.

D'altra banda, podem indagar en les reflexions del suecà sobre les terres alacantines a *Alacant queda molt lluny! Joan Fuster i el sud del País Valencià* (Llibres de Frontera), de l'historiador Antoni Rico. Com també en el lligam de l'assagista amb el nord valencià, gràcies al diàleg-homenatge que hi mantenen escriptors, estudiosos i mestres com Josep Usó, Vicent Sanz, Vicent Pitarch, Imma Monlleó, Lluís Meseguer, Rosa Miró o Aina Garcia-Carbó, entre d'altres, a *FUSTERies del pont* (Edicions El Pont). Abans de tancar aquest breu recorregut, encara voldríem destacar *A casa de Joan Fuster. Les tertúlies de Sueca* (Onada), de Salvador Vendrell, en què de la mà de l'autor assistim a les converses que visqueren al número 10 del carrer de Sant Josep de Sueca, i *Fuster, sense manies (destinat, sobretot, a joves)* (Denes), de Vicent Artur Moreno, un assaig divulgatiu pensat —encara que no només— per al sector juvenil, sense prejudicis.

En resum, aquestes línies són la mostra fefaent de les inquietuds que l'obra i la figura de l'assagista de Sueca continuen suscitant en lectors i acadèmics. I això sense tenir en compte, ja ho hem dit, les antologies, les reedicions, les traduccions

o els monogràfics que diverses revistes com *L’Espill*, *Serra d’Or*, *Revista Valenciana de Filologia* o *Llengua Nacional* —més alguns articles puntuals a *L’Avenç* o *Saó*— li han dedicat. Encara podríem ampliar la llista a les exposicions o altres tipus d’activitats teatrals o musicals, però ens estendríem massa. Comptat i debatut, aquestes només han estat pinzellades bibliogràfiques del fructífer any 2022. Ara ens en queda el llegat; aprofitem-lo per seguir llegint i estudiant Joan Fuster.

L'ANY DEL CENTENARI DE JOSEP VALLVERDÚ

CARME VIDALHUGUET

Comissària de l'Any Josep Vallverdú

carmevidalhuguet@gmail.com

Diu Josep Vallverdú que deia Gaziol que una llarga vida és una llarga casualitat. Per a Vallverdú una vida llarga és una enorme pila de vivències, i una acumulació de records que fan de la memòria un mosaic sense fi, una pel·lícula, i més si conserves activa aquella memòria, tal com destaca a *Mosaic de tardor*.

L'Any Josep Vallverdú potser haurà estat especial i diferent respecte altres centenaris perquè ell n'ha estat actor actiu, amb un total d'obra publicada que compta ja amb tres-cents sis títols només en primera edició i que amb motiu del centenari presentàvem, en itinerància per tot el país, a través de la Diputació de Lleida i de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, en l'exposició *GeoGrafies Josep Vallverdú: vida i obra*. Una taula de dotze metres per dos amb totes les primeres edicions de narrativa infantil i juvenil, llibres de frontera, llibres personals en tota la seva varietat de registres, des de la biografia i l'autobiografia, passant pels dietaris, la crònica de viatges, les memòries i el retrat literari, fins a la traducció, l'assaig, el teatre, la poesia, la crítica literària, l'opinió i les cartes, més vuit verticals que n'expliquen la vida. I és que en Vallverdú vida i obra van íntimament lligades. En totes les seves geografies, Vallverdú hi ha donat, avui encara escriu a la revista *Terrall* de les Borges Blanques i a *Francolí* de l'Espluga de Francolí. I fins que es va publicar *Àncora*, de Sant Feliu de Guíxols, hi va col·laborar sempre; però de les seves geografies Vallverdú també n'ha rebut. L'Any Josep Vallverdú ha servit perquè tinguí el reconeixement de tots els pobles i ciutats on ha viscut: Fill Predilecte de Lleida i Adoptiu de Sant Feliu de Guíxols, Puiggròs, les Borges Blanques, l'Espluga de Francolí i Balaguer. A més a més de la medalla del centenari que li lliurava el president de la Generalitat Pere Aragonès el dia de l'aniversari, el 9 de juliol en un acte a Palau.

Tots els seus llibres publicats ens han fet dir que plenitud d'obra i vitalitat de persona s'han conjuminat feliçment en l'avinentsa d'aquest centenari. I aquesta feliç síntesi és la que l'ha fet tan diferent com especial, aquest Any, sobretot perquè també en dissenyar-lo i en preparar-lo l'homenatjat ha participat en totes les decisions, ha treballat en els continguts de les exposicions, en les programacions de simposis i jornades i en l'agenda d'actes, que creixia imparable a mesura que els mesos avançaven. I creixia, sobretot, per una raó fonamental: perquè el conjunt d'obra de Josep Vallverdú abasta el trànsit vital d'un lector, de la infantesa i joventut i fins a la maduresa, i això es troba en pocs escriptors.

També és cert que tanta participació de l'homenatjat es deu a l'actitud d'aquell Vallverdú sempre tan poc volgudament donat a la sorpresa i amb la voluntat que

aquest seu Any hagi servit, sobretot, per endreçar la posteritat: un dels objectius que ens plantejàvem en preparar-lo, aquest centenari. I què vol dir endreçar la posteritat? Doncs aconseguir que Vallverdú hagi estat tan justament homenatjat com prou degudament conegut, per revertir el que diu a *Indíbil i la boira*:

dono gràcies —relatives— al cel perquè no m’ha exornat el front amb una corona de llorer immarcescible ni fet de mi aquell autor consagrat, inatacable. I a la crítica, perquè s’ha ocupat tan poc dels meus papers. Tot això fa estar sempre en un pla actiu, alerta i augmenta la pròpia fluència vital.

Aconseguir, doncs, que aquest Vallverdú tan transversal sigui degudament conegut ha estat el trajecte d’aquest centenari, l’objectiu fonamental del qual no ha estat només de festejar, que també, aquests 100 d’anys d’un dels escriptors que més s’ha escarrassat a exercir d’*homme de lettres* en els més diversos àmbits i *métiers*, que diu Josep Murgades, sinó, sobretot, assentar els títols que s’han de mantenir vius en els catàlegs editorials, que siguin un referent per a lectors i crítics i que agafin els traductors, perquè Vallverdú, a més a més de dotar el topònim «Ponent» de valor identitari, ha sabut relligar els seus llocs amb un ampli univers transfronterer de la imaginació i la fantasia, d’aquí les més de quaranta traduccions de la seva obra.

Però perquè tot això passi, perquè Vallverdú es mantingui viu en els catàlegs editorials, se n’ocupi la crítica i sigui llegit, cal que es compleixi l’altre dels objectius que ens havíem plantejat: que sigui motiu d’estudi acadèmic, perquè pugui trobar-se, com diu Foix de Sarrià, «al bat del temps, prop de tothom, en llunyat de segles» (*Diari 1918*, Edicions 62, 1981, p. 229). I aquest ha estat també un objectiu principal d’aquest Any Vallverdú, perquè tots els títols publicats és evident que no quedaran tots en noves edicions dels catàlegs editorials, però en l’horitzó hem de trobar aquells títols que el fan etern. De *Rovelló*, *Roc drapaire*, *El venedor de peixos* i *Indíbil i la boira*, el primer dels seus llibres personals, fins als quatre volums d’una de les autobiografies més interessants en llengua catalana: *Desmudat i a les golfes*, *Vagó de tercera*, *Garbinada i Ponent* i *Mosaic de tardor*. Perquè quan Vallverdú parla ell i parla d’ell, parla sempre del país. Llengua i país, en tota l’evolució dels contextos socials i polítics que en cada moment li ha tocat de viure, han estat, alhora, els motius pels quals Vallverdú ha tingut sempre la necessitat d’explicar-se: encara avui, des de la publicació de *La llengua viscuda*, passant per *Lleida, problema i realitat*, *Proses de Ponent* i, amb Ton Sirera, *Els rius de Lleida* o *Catalunya visió*. Per això el Simposi organitzat conjuntament per la Institució de les Lletres Catalanes, l’Institut d’Estudis Catalans i la Universitat de Lleida presentava línies noves d’estudi.

Paral·lelament a la participació en tots els actes organitzats, Josep Vallverdú no ha deixat d’escriure. Porten peu editorial de 2023 el quart volum de l’autobiografia, *Mosaic de tardor* (Proa), *La llengua viscuda* (Editorial 3i4), *Potser sí* (d’Edicions La Musca) i *Aragalls* (Pagès editors) i amb motiu d’aquest centenari,

al costat de la Biblioteca Vallverdú de La Galera, que aplega en 14 volums l'obra juvenil, Pagès editors ha creat la Biblioteca Poètica Josep Vallverdú, amb tots els llibres de poesia, més la reedició facsímil de *Poemes de gos*. L'editorial Fonoll ha publicat, també amb motiu del centenari, una nova edició de *Proses de Ponent*. I amb *El captaire*, una novel·la negra, Vallverdú s'estrenarà en el gènere, en segell de l'editorial Salòria.

Ha estat potser el poeta el Vallverdú que més ha descobert el lector al llarg de tot l'Any, pels molts de recitals que han presentat companyies com Cassigalls, els «Versos de boira i aigua» d'Anton Not i Heura Gaya o els poemes musicats de Jordi Montañez, però si hi ha hagut una sorpresa de la qual tothom es feia ressò va ser la participació de Vallverdú «rapejant» a la Setmana del Llibre en Català. I ha estat també la descoberta d'un escriptor i d'un home que tot al llarg de la seva vida, per a la llengua, per a la literatura, per als lectors i per al país, no ha tingut mai un no.

LA DEFENSA DE LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA: CARME JUNYENT (1955-2023)

JOANA ROSSELLÓ
Universitat de Barcelona
joana.rossello@ub.edu

La lingüista M. Carme Junyent Figueras va morir el 3 de setembre de 2023 dos mesos i mig després que li fos diagnosticat un càncer de pàncrees. No se'n va amagar, ans al contrari. Aprofitant —si es pot dir així—, el moment àlgid de la seva fama, ho va fer públic i es va acomiadar d'una forma original: va posar el títol *No patiu per mi* a una sèrie d'articles per a Vilaweb amb històries a l'entorn d'àpats fets amb gent diversa a restaurants diversos. Els va acabar d'escriure el mes de juliol i encara en va lliurar un altre el mes d'agost perquè fos publicat després de la seva mort, «Morir-se en català». En privat, la serenor amb què va entomar la situació va ser impressionant, fins al punt de decidir ella mateixa tots els detalls del seu funeral a Masquefa. El secret d'aquesta actitud, que va adoptar de forma immediata en rebre el diagnòstic, era tenir la feina feta —o gairebé. Així ho va escriure a «La vida no és breu», l'article a què era remès qualsevol que li demanés com podia afrontar la mort imminent tan serenament —publicat també a Vilaweb el febrer de 2023 amb perfecte estat de salut. La feina feta li va permetre dedicar els dos mesos llargs de malaltia a consolar el seu cercle més íntim d'amistats i família, especialment els seus dos fills.

Carme Junyent va entrar en lingüística des de la literatura i a través d'Àfrica, de les llengües d'aquest continent. A la segona meitat dels anys 70 ingressà a la Facultat de Filologia de la UB amb la intenció d'estudiar-hi literatura. Ho va fer sota la influència de l'hellenista Eudald Solà, professor seu de COU a l'institut de Masquefa, que li va fer abandonar la idea de ser mestra. Com sa mare Aurèlia Figueras, Carme Junyent era una lectora empedreïda de literatura; i d'ençà de les lliçons del professor de COU, preferiblement en llengua original. Començà a decantar-se cap a les llengües mateixes en trobar-se unes classes de literatura molt diferents del que ella esperava. A més, a la facultat hi va descobrir la lingüística, un camp aquí incipient aleshores. Hi conegué Jesús Tuson, que va percebre de seguida el seu potencial i que va aprendre amb ella dirigint-li la tesina de llicenciatura *La classificació de les llengües d'Àfrica* (1985) i més tard la tesi doctoral *La classificació de les llengües d'Àfrica: el bantu i una hipòtesi (més) sobre la seva expansió* (1992). La descoberta d'Àfrica s'havia produït abans, a l'estranger. Animada especialment per sa mare, Junyent havia interromput la carrera a la UB per anar-se'n a estudiar llengües a Alemanya (Marburg i Colònia). Va ser allà on va descobrir les llengües africanes. Fou sa mare, en una de les visites a Alemanya, qui li

comprà la primera gramàtica de swahili. En aquest període va escriure el primer llibre, *Les llengües d'Àfrica* (1986), sota els auspicis de l'editor Xavier Folch (Ed. Empúries). La seva vocació d'africanista, que deia ella, quedà consolidada en fer l'estada a Los Angeles (Universitat de Califòrnia). Poc després, el 1989, s'estrenà com a professora de lingüística a la UB amb la tesi doctoral en gestació.

El ventall lingüístic de Carme Junyent s'amplià en la dècada dels 90 per desplegar-se a l'entorn de la defensa de la diversitat lingüística, l'única garantia per preservar la memòria col·lectiva dels pobles. El 1992 fundà el GELA (Grup d'Estudi de Llengües Amenaçades) i publicà *Les llengües del món: ecolingüística*. Intervingué en política lingüística participant en la redacció de declaracions i manifestos des d'institucions supranacionals (PEN club internacional, UNESCO). Va escriure al respecte (*Contra la planificació: una perspectiva ecològica*, 1998). Ensenyà matèries relacionades en l'aleshores llicenciatura de segon cicle de Lingüística. Fou la principal impulsora i organitzadora d'una mitja dotzena de cursos internacionals de tipologia lingüística (1999). Encetà una tasca de divulgació amb diverses línies —sovint amb el suport dels estudiants del GELA: publicació de materials sobre la diversitat lingüística per a l'ensenyament primari i secundari, exposicions (*Les llengües, un gran tresor*) i concursos radiofònics (*La gimcana de les llengües*, Catalunya Ràdio). A finals de la dècada entrà per primera vegada en la qüestió catalana amb la publicació de l'article «El català: una llengua en perill d'extinció?».

A partir de l'any 2000, i de forma creixent fins a la seva mort, Carme Junyent va anar disseminant coneixement sobre el valor essencial de la diversitat lingüística. Amb el GELA, va fer treball de camp sobre les llengües de la immigració. Els primers resultats es mostraren en l'exposició *Les llengües a Catalunya: quantes llengües s'hi parlen* (2005). Més tard apamà la situació escolar a l'Anoia (*Què hem de fer amb les llengües dels alumnes a l'escola?: un estudi de representacions lingüístiques a l'Anoia*, 2014). Llançà un concurs d'autobiografies lingüístiques (cinc edicions, 2014-2018). Va escriure amb Pere Comellas dues peces d'antropologia lingüística de marcat caràcter didàctic, un manual (2019) i un recull de cinc assajos (*Els colors de la neu: les llengües, les persones i el món*, 2021). Sempre des de la defensa de la diversitat lingüística —el GELA es complementa amb GLiDi, Grup de Lingüistes per la Diversitat— va seguir intervenint en la qüestió del català (*El futur del català depèn de tu*, amb Bel Zaballa, 2020; *El català, llengua efervescent: 77 visions sobre el terreny*, 2021). Va rebre la Creu de Sant Jordi (2019) i fou nomenada presidenta del Consell Lingüístic Assessor del Departament d'Educació (2022). Molta projecció va tenir també la seva posició crítica respecte del llenguatge inclusiu, una posició informada per la diversitat lingüística demostrativa dels límits de la gramàtica en la conformació de la realitat (*La variable sexe a les llengües del món*, 2013). Va ser la primera a oposar-s'hi públicament (2010) i a donar veu a l'opinió majorment crítica de les dones (*Som dones, som lingüistes i diem prou*, 2021).

Carme Junyent tenia una memòria prodigiosa. Els interessos de la seva trajectòria s'il·luminen en prendre en consideració aquesta capacitat. El tema de la

diversitat lingüística abordat per ella comportava un domini inigualable de noms i dades relatiu a llengües de tota mida i de qualsevol lloc i família. Hi jugava amb avantatge, amb aquesta capacitat. La lluià a les classes i allà on fos oportú. Com que la seva memòria poderosíssima s'estenia també a la seva vida social i més íntima tenia recursos per resultar engrescadora en qualsevol circumstància. Combinava si venia a tomb la memòria autobiogràfica i l'enciclopèdica, de fet i de paraula. D'aquesta manera va conservar i acumular amics i interessos. Així, el 2022 tornà als seus orígens: la literatura africana i la literatura a seques. En són testimoni l'exposició i catàleg *Escriptors africans* (Edifici històric UB, 2022), i pòstumament *Molts camins per caminar: una aproximació a les literatures africanes* (2023) i el recull de textos literaris *T'estimo com la sal* coeditat amb Simona Škrabec (2024). Una vida massa curta però potser no breu de tan ben aprofitada.

SUMARI

ESTUDIS I EDICIONS

JOAN BORJA I SANZ: Roc Chabàs i l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya	7
NÚRIA ALTURO: Mossèn Anton Navarro: traduccions i textos en prosa	27
NOEMÍ MONTETES-MAIRAL Y LABURTA: Jorge Wagensberg, la revelació del món a través de les paraules	49
LAIA PANADÈS & ELISENDA BERNAL: De la literatura al diccionari: una lectura lexicogràfica de <i>Vida privada</i>	63
CLAUDIA ELENA MENÉNDEZ FERNÁNDEZ: Asturià i català: confrontació lèxica dins el marc del <i>Dictionnaire Étymologique Roman</i> (DÉRom)	85
ISABEL CRESPI: Les construccions coordinades en català: classificació actual i propostes de treball	107

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

<i>29 rondalles meravelloses de Mallorca</i> (Rafael Beltran)	133
<i>Variació i canvi lingüístic</i> (Josep Nicolau Perelló)	135
<i>Epistolari Joan Coromines & Joan Sales</i> (Ignasi Moreta)	137

RESSENYES INDIVIDUALS

ARNAU DE VILANOVA: <i>De parte operativa</i> (AVOMO, VIII) (Carmel Ferragud)	141
PERE EL CERIMONIÓS: <i>Libro de los grandes hechos del rey Pedro el Ceremonioso</i> (Rafael Beltran)	143

ISABEL DE VILLENA: <i>Vita Christi</i> (Simone Sari)	145
MÍRIAM RUIZ-RUANO: <i>Vós i jo entre els antics. Fonts i influències de la literatura catalana medieval</i> (Joan M. Perujo Melgar)	148
AUGUST BOVER: <i>Espill de la vida religiosa (Desitjós)</i> (Anna Maria Villalonga)	150
JOAN SANTANACH SUÑOL: <i>Per abastar una estrella. Verdaguer i el «Cant de Gentil»</i> (Josep Camps Arbós)	152
GAZIEL: <i>Pláticas literarias</i> (Manuel Llanas)	154
XAVIER PLA: <i>Un cor furtiu. Vida de Josep Pla</i> (Manuel Llanas)	156
MARTA MATAS ROCA: <i>Sebastià Juan Arbó: Viure per escriure. Recepció crítica i projecció de l'obra</i> (Albert Ventura)	159
ALBERT VENTURA: <i>Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera</i> (Antoni Isarch)	160
QUIM TORRA: <i>Armand Obiols, d'una fredor que crema. L'intel·lectual que es va perdre</i> (Pep Sanz Datzira)	162
MONTSERRAT BACARDÍ: <i>La veritat literària de Teresa Pàmies</i> (Lara Estany Freire)	165
PAU ALABAJOS: <i>Vicent Andrés Estellés. La veu d'un poble</i> (Irene Miranavarro)	167
JOAN TODOÍ: <i>La verda és porta. Vida i opinions de Joaquim Soler i Ferret</i> (Maria Dasca)	169
ESTEL AGUILAR MIRÓ: <i>Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)</i> (Núria Camps-Casals)	171
ISABEL MARCILLAS-PIQUER: <i>Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques</i> (Aïda Ayats)	173
COSME AGUILÓ ADROVER: <i>De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà</i> (Xavier Gomila Pons)	175
FRANCESC XAVIER LLORCA IBI: <i>Peix i sal. Història lèxica de la saladura</i> (Marta Prat Sabater)	177
JORDI COLOMINA: <i>L'aportació dels escriptors valencians a la llengua normativa</i> (Jordi Ginebra)	180
JOAN MARTÍ I CASTELL: <i>La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans davant la normativa de la llengua catalana</i> (Joan Anton Rabella)	182
MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA: <i>Normativitat, (re)estandardització i glotopolítica. Noves mirades des de la sociolingüística catalana</i> (Neus Nogué-Serrano)	184

CRÒNICA

GUILLEM CUNILL-SABATÉS: Simposi Internacional «Tots jorns aprench e desaprench ensemps»: 600 anys de Jordi de Sant Jordi	189
RAFAEL ALEMANY FERRER: Estudis en honor del professor Rafael Alemany Ferrer	192
MAGÍ SUNYER: Primera lliçó: una col·lecció fonamental	195
MODEST CORBELLÀ SAMBOLA: L'Any Rector de Valfogona	198
J. ÀNGEL CANO MATEU: La producció bibliogràfica de l'Any Joan Fuster (2022)	201
CARME VIDALHUGUET: L'Any del centenari de Josep Vallverdú	204
JOANA ROSSELLÓ: La defensa de la diversitat lingüística: Carme Junyent (1955-2023)	207

CONTENTS

STUDIES AND EDITIONS

JOAN BORJA I SANZ: Roc Chabàs and the Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya	7
NÚRIA ALTURO: Mossèn Anton Navarro: Translations and Prose Texts	27
NOEMÍ MONTETES-MAIRAL Y LABURTA: Jorge Wagensberg, the world revealed through words	49
LAIA PANADÈS & ELISENDA BERNAL: From literature to the dictionary: A lexicographical reading of <i>Vida privada</i>	63
CLAUDIA ELENA MENÉNDEZ FERNÁNDEZ: Asturian and Catalan: Lexical contrast within the <i>Dictionnaire Étymologique Roman</i> (DÉRom)	85
ISABEL CRESPI: Coordinated constructions in Catalan: Current classification and teaching proposals	107

REVIEWS AND COMMENTARY NOTES

COLLECTIVE REVIEWS

<i>29 wonderful tales of Mallorca</i> (Rafael Beltran)	133
<i>Linguistic variation and change</i> (Josep Nicolau Perelló)	135
<i>Epistolary between Joan Coromines & Joan Sales</i> (Ignasi Moreta)	137

INDIVIDUAL REVIEWS

ARNAU DE VILANOVA: <i>De parte operativa</i> (AVOMO, VIII) (Carmel Ferragud)	141
PERE EL CERIMONIÓS: <i>Libro de los grandes hechos del rey Pedro el Ceremonioso</i> (Rafael Beltran)	143
ISABEL DE VILLENA: <i>Vita Christi</i> (Simone Sari)	145

MÍRIAM RUIZ-RUANO: <i>Vós i jo entre els antics. Fonts i influències de la literatura catalana medieval</i> (Joan M. Perujo Melgar)	148
AUGUST BOVER: <i>Espill de la vida religiosa (Desitjós)</i> (Anna Maria Villalonga)	150
JOAN SANTANACH SUÑOL: <i>Per abastar una estrella. Verdaguer i el «Cant de Gentil»</i> (Josep Camps Arbós)	152
GAZIEL: <i>Pláticas literarias</i> (Manuel Llanas)	154
XAVIER PLA: <i>Un cor furtiu. Vida de Josep Pla</i> (Manuel Llanas)	156
MARTA MATAS ROCA: <i>Sebastià Juan Arbó: Viure per escriure. Recepció crítica i projecció de l'obra</i> (Albert Ventura)	159
ALBERT VENTURA: <i>Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera</i> (Antoni Isarch)	160
QUIM TORRA: <i>Armand Obiols, d'una fredor que crema. L'intel·lectual que es va perdre</i> (Pep Sanz Datzira)	162
MONTSERRAT BACARDÍ: <i>La veritat literària de Teresa Pàmies</i> (Lara Estany Freire)	165
PAU ALABAJOS: <i>Vicent Andrés Estellés. La ven d'un poble</i> (Irene Miranavarró)	167
JOAN TODOÍ: <i>La verda és porta. Vida i opinions de Joaquim Soler i Ferret</i> (Maria Dasca)	169
ESTEL AGUILAR MIRÓ: <i>Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)</i> (Núria Camps-Casals)	171
ISABEL MARCILLAS-PIQUER: <i>Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques</i> (Aïda Ayats)	173
COSME AGUILÓ ADROVER: <i>De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà</i> (Xavier Gomila Pons)	175
FRANCESC XAVIER LLORCA IBI: <i>Peix i sal. Història lèxica de la saladura</i> (Marta Prat Sabater)	177
JORDI COLOMINA: <i>L'aportació dels escriptors valencians a la llengua normativa</i> (Jordi Ginebra)	180
JOAN MARTÍ I CASTELL: <i>La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans davant la normativa de la llengua catalana</i> (Joan Anton Rabella)	182
MIQUEL ÀNGEL PRADILLA CARDONA: <i>Normativitat, (re)estandardització i glotopolítica. Noves mirades des de la sociolingüística catalana</i> (Neus Nogué-Serrano)	184

REPORTS

GUILLEM CUNILL-SABATÉS: International Symposium «Tots jorns aprench e desaprench ensemps»: 600 anys de Jordi de Sant Jordi	189
RAFAEL ALEMANY FERRER: Studies in honour of Professor Rafael Alemany Ferrer	192
MAGÍ SUNYER: First Lesson: A Core Collection	195
MODEST CORBELLÀ SAMBOLA: The Rector de Vallfogona Year	198
J. ÀNGEL CANO MATEU: The literature produced in Joan Fuster Year (2022)	201
CARME VIDALHUGUET: Josep Vallverdú Centenary Year	204
JOANA ROSSELLÓ: Defending linguistic diversity: Carme Junyent (1955- 2023)	207

INSTRUCCIONS PER ALS AUTORS¹

1. Enviament dels treballs
2. Citacions bibliogràfiques
3. Citacions textuais
4. Dedicatòries i referències a premis
5. Encapçalament de treballs i ressenyes
6. Abreviatures i símbols

1. *Enviament dels treballs*

Els treballs es poden enviar per correu electrònic, com a fitxers adjunts, a l'adreça (arnau.vives.pi@gmail.com). El tema de missatge ha de ser «L&L:...». També hi ha l'opció que els autors es registrin en el portal de l'Hemeroteca Científica Catalana (<https://revistes.iec.cat/index.php/LLiL/user/register>) i hi gestionin directament la tramesa dels seus treballs. L'enviament del treball ha d'incloure una carta de presentació en què l'autor sol·licita l'avaluació del seu treball per a la possible publicació (com un fitxer addicional o omplint la casella «Comentaris per l'editor» de la plataforma OJS).

L'enviament d'un original implica una sèrie de compromisos amb la revista. Els autors registrats a la plataforma OJS poden fer les declaracions que es descriuen més avall a la pàgina corresponent de la revista, omplint les caselles pertinents de l'apartat «Llista de control de la tramesa». Cal certificar que el contingut de l'article és original —que no ha estat difós ni publicat anteriorment— i que ha estat enviat

1. Podeu veure la versió ampliada d'aquestes instruccions per als autors a la versió electrònica de la revista a <https://revistes.iec.cat/index.php/LLiL/index>.

únicament a la revista *L&L* perquè sigui avaluat i, si escau, publicat. Cada una de les persones que figuri com a autor haurà d'haver participat de manera rellevant en la redacció de l'article i haurà d'assumir la responsabilitat dels continguts, per la qual cosa cal que estigui d'acord amb la versió definitiva del treball. L'autor accepta la introducció de canvis en el contingut després de la revisió i de canvis en l'estil del treball, si escau, per part del Consell de Redacció de *L&L*.

2. Citacions bibliogràfiques

Només s'accepta el sistema autor-data. Les referències van entre parèntesis i integrades en el text al llarg del treball, i al final s'especifica de manera sistemàtica la bibliografia.

2.1. La citació

Escrivim el cognom de l'autor en versaleta. Si n'hi ha dos, separats per la conjunció *i*, quan n'hi ha tres o més, s'ha de posar el primer, seguit de l'expressió en cursiva *et al.*

Després, l'any de la publicació seguit de dos punts. I finalment, la pàgina (amb guionet si són més d'una). Les referències bibliogràfiques dins del text s'han de correspondre amb les de la bibliografia final del treball.

(GULSOY 1961: 214)

(KNUTH 1986*a*) / (KNUTH 1986*b*)

2.2. La bibliografia

No s'hi ha d'incloure cap obra que no se citi al cos de l'article. Ordenades per ordre alfabètic i cada entrada amb sagnat francès.

- El cognom de l'autor en versaleta.
- L'any d'edició entre parèntesis i seguit de dos punts.
- El nom i el cognom de l'autor, en rodona.
- El títol, si és d'un llibre, en cursiva, els de capítols de llibres, entre cometes baixes.

- Quan forma part d'un llibre, després de la coma escrivim *dins*, especifiquem el nom i cognoms de l'autor (si no és el mateix que el de l'article), i, després de dos punts, el títol.

- Seguit de coma, la ciutat d'edició, dos punts, l'editorial, coma i la pàgina o pàgines quan és un article (precedides de l'abreviatura p.).

- Si s'hi inclou la referència de la col·lecció, la copiem al final entre cometes baixes (separades de la informació anterior per un punt i coma) i amb el número de la col·lecció en xifres aràbigues després de l'abreviatura *núm.*

PELLICER (2000): Vicent Pellicer Ollés, *A peu pel massís del Port*, Valls: Edicions Cossetània; «Col·lecció Azimut» núm. 15.

BASTARDAS (1995): Joan Bastardas, «Quan el llatí esdevingué català?», dins: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona: Curial, p. 73-105.

- Els títols de revistes, diaris i publicacions periòdiques, en cursiva.
- El número de les revistes s'especifica en xifres aràbigues darrere del títol.

- El mes i l'any d'una revista van entre parèntesis darrere del número d'aquesta.

- En una data, el dia, el mes i l'any van en xifres aràbigues.
- El número d'un volum s'especifica darrere del títol en xifres aràbigues.

SOLDEVILA (1925): Carles Soldevila, «Dogma i ironia», *Revista de Catalunya*, núm. 15 (setembre), p. 225-231.

- En el cas que es tracti d'un llibre, d'un capítol d'un llibre o d'un article d'una revista en línia, la referència s'ha de compondre afegint-hi: «<URL>. [Consulta: data de consulta]», al final.

- En el cas que es tracti d'un article d'una revista publicat en doble suport, s'ha de compondre la referència com si fos imprès, i afegir-hi al final «També disponible en línia a:», seguit de la localització i la data de consulta.

GÓMEZ (2010): Francesc J. Gómez, «Ficció i heterodòxia en *Lo somni* de Bernat Metge a la llum del *Liber de spiritu et anima*», *Llengua & Literatura*,

núm. 21, p. 7-54. També disponible en línia a: <<https://revistes.iec.cat/index.php/LLiL/article/view/61808.001/53532>> [Consulta: 9 març 2011].

3. Citacions textuals

- Van sempre en rodona i les citacions breus, les úniques que poden anar inserides en el text, entre cometes baixes (« »), tant si són en català com en una altra llengua.
- Les cometes s'obren i es tanquen al començament i al final de la citació.
- Quan les citacions textuals són llargues, van entrades, sense cometes i amb lletra de cos 11.
- Les cometes dins les citacions (d'una altra citació o d'un títol d'article) són altes (“”), si n'hi ha dins d'aquestes, són simples (”).

4. Dedicatòries i referències a premis

- Apareixen en nota en la primera pàgina (el títol remet a la nota per mitjà d'un asterisc (*)).

5. Encapçalament de treballs i ressenyes

5.1. Treballs

- El títol (màxim 80 caràcters) ha de ser en català i en anglès.
 - El nom i els cognoms de l'autor, en versaleta, només al davant.
- A fi de facilitar la inclusió d'articles a les bases de dades, es recomana donar el nom i el primer cognom dels autors o els dos cognoms units amb un guionet, i emprar exactament la mateixa versió del nom que aparegui en altres articles que hagin estat indexats.
- A sota es detalla l'adscripció acadèmica o institucional de l'autor.
 - A continuació, l'adreça postal completa (incloent-hi: telèfon, fax, i correu electrònic) de l'autor que mantindrà la correspondència amb *L&L*.

- Resum en català i anglès de 250 paraules com a màxim.
- Llista de paraules clau en català i anglès, 6 com a màxim.

Vegeu la plantilla per als treballs i materials originals a la pàgina de la revista (<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>).

5.2. *Ressenyes*

5.2.1. *Ressenyes collectives*

- Les ressenyes collectives corresponen a volums miscel·làtics o fan referència a diversos treballs. Quan són de diverses obres, s'hi posa un títol (en negreta cursiva).

- El nom de la persona que ha fet la ressenya, en versaleta, justificat a la dreta.

- Adreça institucional de l'autor (universitat o centre, departament o unitat, ciutat).

- La llista de llibres ressenyats va numerada i segueix l'ordre següent:

- Cognom de l'autor en versaleta i l'any d'edició entre parèntesi, seguit de dos punts i del nom i el cognom de l'autor.

- Títol de l'obra en cursiva, seguit de coma.

- Ciutat: editorial (separats per dos punts).

- La col·lecció, si escau, després de punt i coma, entre cometes baixes, juntament amb el número.

- No hi ha de figurar el nombre de pàgines del llibre.

J. GULSOY (1993): Joseph Gulsoy, *Estudis de gramàtica històrica catalana*, València - Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; «Biblioteca Sanchis Guarner», núm. 26.

Vegeu la plantilla per a les ressenyes collectives a la pàgina de la revista (<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>).

5.2.2. *Ressenyes individuals*

- Les ressenyes individuals no porten títol, llevat del de l'obra.
- L'encapçalament, en sagnat francès, segueix l'ordre següent:
 - Cognom de l'autor en versaleta seguit de coma i el nom de l'autor en rodona seguit de dos punts.
 - Títol de l'obra en cursiva, seguit de coma.
 - Ciutat: editorial, any (separats per dos punts i coma).
 - La col·lecció, si escau, després de punt i coma, entre cometes baixes, va darrere l'any, juntament amb el número.
 - No hi ha de figurar el nombre de pàgines del llibre.

GULSOY, Joseph: *Estudis de gramàtica històrica catalana*, València - Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993; «Biblioteca Sanchis Guarner», núm. 26.

- El nom de la persona que ha fet la ressenya, en versaleta, justificat a la dreta.
- Adreça institucional de l'autor (universitat o centre, departament o unitat, ciutat).

Vegeu la plantilla per a les ressenyes individuals a la pàgina de la revista (<https://revistes.iec.cat/index.php/LliL>).

6. *Abreviatures i símbols*

Només s'han d'emprar abreviatures i símbols estàndard universalment acceptats (consulteu la llista d'abreviatures de l'IEC <<https://dlc.iec.cat/AbreviaturesA>>). Si es vol escurçar un terme emprat sovint en el text, la primera vegada que aparegui el terme cal escriure l'abreviatura corresponent entre parèntesis.

DRETS D'AUTOR I RESPONSABILITATS

La propietat intel·lectual dels articles és dels respectius autors.

En el moment de lliurar els articles a LLENGUA & LITERATURA per sol·licitar-ne la publicació, els autors accepten els termes següents:

— Els autors cedeixen a la Societat Catalana de Llengua i Literatura (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) els drets de reproducció, comunicació pública (incloent-hi la comunicació a través de les xarxes socials) i distribució dels articles presentats per a ser publicats a LLENGUA & LITERATURA, en qualsevol forma i suport, i per qualsevol mitjà, incloses les plataformes digitals. El Comitè Editorial es reserva els drets d'acceptar o de refusar els treballs presentats i, igualment, es reserva el dret de fer qualsevol modificació editorial que consideri convenient. Un cop els autors hagin acceptat la modificació, aquests hauran de lliurar l'article amb els canvis suggerits.

— Els autors responen davant la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'autoria i l'originalitat dels articles presentats. És a dir, els autors garanteixen que els articles lliurats no contenen fragments d'obres d'altres autors, llevat de les citacions clarament referenciades, ni fragments de treballs propis publicats anteriorment; que el contingut dels articles és inèdit, i que no s'infringeixen els drets d'autor de tercers. Els autors accepten aquesta responsabilitat i s'obliguen a deixar indemne la Societat Catalana de Llengua i Literatura de qualsevol dany i perjudici originats per l'incompliment de la seva obligació. Així mateix, han de deixar constància en els articles que enviïn a la revista de les responsabilitats derivades del contingut dels articles.

— És responsabilitat dels autors obtenir els permisos per a la reproducció sense restriccions de tot el material gràfic inclòs en els articles, així com garantir que les imatges i els vídeos, etc., han estat realitzats amb el consentiment de les persones que hi apareixen, i que el material que pertany a tercers està clarament identificat i reconegut dins del text. Així mateix, els autors han d'entregar els consentiments i les autoritzacions corresponents a la Societat Catalana de Llengua i Literatura en lliurar els articles.

— La Societat Catalana de Llengua i Literatura està exempta de tota responsabilitat derivada de l'eventual vulneració de drets de pro-

pietat intel·lectual per part dels autors. En tot cas, es compromet a publicar les correccions, els aclariments, les retraccions i les disculpes, si escau.

— Els continguts publicats a la revista estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari en el text o en el material gràfic— a una llicència Reconeixement - No comercial - Sense obres derivades 3.0 Espanya (by-nc-nd) de *Creative Commons*, el text complet de la qual es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>. Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada.

— La revista no es fa responsable de les idees i opinions exposades pels autors dels articles publicats.

PROTECCIÓ DE DADES PERSONALS

L'Institut d'Estudis Catalans (IEC) compleix el que estableix el Reglament general de protecció de dades de la Unió Europea (Reglament 2016/679, del 27 d'abril de 2016). De conformitat amb aquesta norma, s'informa que, amb l'acceptació de les normes de publicació, els autors autoritzen que les seves dades personals (nom i cognoms, dades de contacte i dades de filiació) puguin ser publicades en el corresponent volum de la revista LLENGUA & LITERATURA.

Aquestes dades seran incorporades a un tractament que és responsabilitat de l'IEC amb la finalitat de gestionar aquesta publicació. Únicament s'utilitzaran les dades dels autors per a gestionar la publicació de la revista LLENGUA & LITERATURA i no seran cedides a tercers, ni es produiran transferències a tercers països o organitzacions internacionals. Un cop publicada la revista LLENGUA & LITERATURA, aquestes dades es conservaran com a part del registre històric d'autors. Els autors poden exercir els drets d'accés, rectificació, supressió, oposició, limitació en el tractament i portabilitat, adreçant-se per escrit a l'Institut d'Estudis Catalans (carrer del Carme, 47, 08001 Barcelona), o bé enviant un correu electrònic a l'adreça dades.personals@iec.cat, en què s'especifiqui de quina publicació es tracta.

SUMARI

ESTUDIS I EDICIONS

JOAN BORJA I SANZ: Roc Chabàs i l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya	7
NÚRIA ALTURO: Mossèn Anton Navarro: traduccions i textos en prosa	27
NOEMÍ MONTETES-MAIRAL Y LABURTA: Jorge Wagensberg, la revelació del món a través de les paraules	49
LAIA PANADÈS & ELISENDA BERNAL: De la literatura al diccionari: una lectura lexicogràfica de <i>Vida privada</i>	63
CLAUDIA ELENA MENÉNDEZ FERNÁNDEZ: Asturià i català: confrontació lèxica dins el marc del <i>Dictionnaire Étymologique Roman</i> (DÉRom)	85
ISABEL CRESPI: Les construccions coordinades en català: classificació actual i propostes de treball	107

RESSENYES I NOTES CRÍTIQUES	131
-----------------------------	-----

CRÒNICA

GUILLEM CUNILL-SABATÉS: Simposi Internacional «Tots jorns aprench e desaprench ensemps»: 600 anys de Jordi de Sant Jordi	189
RAFAEL ALEMANY FERRER: Estudis en honor del professor Rafael Alemany Ferrer	192
MAGÍ SUNYER: Primera lliçó: una col·lecció fonamental	195
MODEST CORBELLÀ SAMBOLA: L'Any Rector de Vallfogona	198
J. ÀNGEL CANO MATEU: La producció bibliogràfica de l'Any Joan Fuster (2022)	201
CARME VIDALHUGUET: L'Any del centenari de Josep Vallverdú	204
JOANA ROSSELLÓ: La defensa de la diversitat lingüística: Carme Junyent (1955-2023)	207

